

แนวปัญหาเฉลย

[เสริมทักษะความรู้]

ชั้นจุฬารักษามิกตรี [จุฬตรี]

อภิศรรวมมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย

วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

แนวปัญหาเฉลย [เสริมทักษะความรู้] ชั้นจุฬาริธีมิกตรี

ข้อ ๑ ถาม. ให้แสดงประณามคาถาและคำปฏิญญาของพระอนรุทธาจารย์ พร้อมทั้งบาลีและคำแปล ?

ตอบ. แสดงประณามคาถาและคำปฏิญญาของพระอนรุทธาจารย์ ดังนี้

สมมาสมพุทฺธมตฺถํ

สสทฺธมฺมคณฺตมํ

อภิวาทิย ภาสิสฺสํ

อภิธมฺมตถสฺสคหํ

แปลความว่า

ข้าพระพุทธเจ้า (พระอนรุทธาจารย์) ขอนอบน้อมถวายอภิวันทนากการแต่พระพุทธองค์ ผู้ตรัสรู้เญยยธรรมทั้งหลายเอง ไม่มีผู้เปรียบปาน พร้อมด้วยพระสัทธรรม และคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้อุตมแล้ว จักแต่งคัมภีร์ ที่มึนามว่า “อภิธมมัตถสังคหะ” ต่อไป

ข้อ ๒ ถาม. ในปณามคาถานั้น พระอนรุทธาจารย์แสดงไว้ โดยมีความมุ่งหมายอย่างไร และเพื่อประโยชน์อะไร ?

ตอบ. ในคาถานี้พระอนรุทธาจารย์แสดงถึงประณาม คือ การกล่าวนอบน้อมแต่พระรัตนตรัย และคำปฏิญญา คือ ความตั้งใจในการกล่าวคำรับรองว่าจะแต่งคัมภีร์นี้ให้สำเร็จตามที่ศิษยานุศิษย์ขอรับรองไว้

การกล่าวนอบน้อมต่อคุณพระรัตนตรัยนั้น ย่อมมีประโยชน์ คือ เพื่อขอความคุ้มครองป้องกันอุปสรรคอันตรายต่าง ๆ ไม่ให้เข้ามาขัดขวางในการแต่งปกรณ์ได้ สมดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ (ในมงคลสูตร) ว่า “บูชา จ ปูชนียานํ เอตมมจฺจคณฺตมํ” แปลความว่า การบูชาบุคคล หรือ วัตถุที่ควรบูชา เป็นมงคลอย่างยิ่ง

ข้อ ๓ ถาม. ในปณามคาถานั้น พระอนรุทธาจารย์กล่าวคำนอบน้อมนัสการแต่พระรัตนตรัยด้วยคำบาลีว่าอย่างไร ? และกล่าวคำปฏิญญารับรองว่า จะแต่งปกรณ์นี้ด้วยบาลีว่าอย่างไร ?

ตอบ. ในปณามคานั่น พระอนุรุธอาจารย์กล่าวค่านอบน้อมนมัสการแด่พระรัตนตรัยด้วยคำบาลีว่า “สมมาสมพุทฺธมตฺถํ สสทฺธมมคณฺตตมํ อภิวาทิย” และกล่าวคำปฏิญาณว่าจะแต่งปกรณ์นี้ด้วยบาลีว่า “ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตถสฺสคหํ ”

ข้อ ๔ ถาม. ในประณามคานั่น เมื่อจำแนกบทโดยสามัญ (ธรรมดา) แล้วมีกี่บท คืออะไรบ้าง ? จงแสดง พร้อมความหมายของบทเหล่านั้นมาด้วย

ตอบ. คานี้เมื่อจำแนกบทโดยสามัญแล้วมี ๖ บทด้วยกัน คือ

๑. สมมาสมพุทฺธ	๒. อตฺถ
๓. สสทฺธมมคณฺตตมํ	๔. อภิวาทิย
๕. ภาสิสฺส	๖. อภิธมฺมตถสฺสคหํ

๑. สมมาสมพุทฺธ แปลว่า ผู้ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง หมายความว่า ผู้ตรัสรู้ญะยธรรมทั้งปวงตามลำพังพระองค์เอง อย่างถูกต้อง ไม่มีครูอาจารย์ในหนทางแห่งการตรัสรู้นี้ได้แก่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพวกเดียวกันเท่านั้น เป็นการปฏิเสธพระปัจเจกพุทธะและพระสาวกพุทธะทั้งสอง

๒. อตฺถ แปลว่า หาผู้เปรียบปานมิได้ หมายความว่า โดยธรรมดาแล้ว การอุบัติเกิดขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ในสมัยหนึ่งๆ ย่อมมีได้เพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ไม่มียุคใดสมัยใด ที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นพร้อมกันตั้งแต่ ๒ พระองค์ขึ้นไป ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกพุทธะนั้น ในสมัยหนึ่งๆ ย่อมอุบัติขึ้นพร้อมกัน เป็นจำนวนมากได้ ฉะนั้น คำว่า อตฺถ นี้ จึงเป็นคุณบทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จำพวกเดียวกัน

๓. สสทฺธมมคณฺตตมํ แปลว่า พร้อมด้วยพระสัทธรรม และคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลายซึ่งเป็นผู้อุคม หมายความว่า พระสัทธรรม คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นยอดสัตบุรุษนั้น เป็นธรรมที่มีสภาพจริงแท้แน่นอน เป็นไปตามที่พระองค์ทรงสั่งสอน เป็นธรรมที่ประเสริฐสุด สามารถยังผู้ประพฤติปฏิบัติตามให้ได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่การปฏิบัติได้จริง และคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลายนั้น ท่านก็เป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยถูกต้อง จนได้รับประโยชน์จากการปฏิบัติอันสูงสุด คือ มรรค ผล นิพพาน ตามสมควรแก่การปฏิบัติของตน ไม่ปฏิบัติเลอะเลือนผิดเพี้ยนออก

นอกรอบแห่งพระธรรมวินัย เป็นผู้ควรแก่ของต้อนรับ เป็นผู้ควรแก่ของคำนับ เป็นผู้ควร
รับทักษิณาทาน เป็นผู้ควรแก่การทำอัญชลีกรรม

๔. อภิชาติย แปลว่า นอบน้อมอย่างยิ่ง หมายความว่า เป็นค่านอบน้อมแต่คุณพระ
รัตนตรัยด้วยความสำนึกในพระคุณอันประเสริฐ ด้วยบทว่า สมมาสมพุทฺธมตฺถ
สสทฺธมฺมคณฺตุตมํ นั้นเอง เพราะความซาบซึ้งในพระคุณของพระรัตนตรัยอันหาสิ่งอื่นใด
เท่าเทียมได้ยาก

๕. ภาสิสฺสึ แปลว่า จักกล่าว หรือ จักแต่ง หมายความว่า เป็นคำรับรองว่าจะแต่ง
คัมภีร์ที่ได้ให้คำปฏิญาณไว้ นั้น ให้สำเร็จลุล่วงไปโดยเรียบร้อย

๖. อภิธมฺมตฺถสํกฺขํ หมายความว่า คัมภีร์ที่ได้กล่าวคำรับรองไว้ว่าจะแต่งนั้น ก็
ได้แก่ คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ นี้เอง

ข้อ ๕ ตาม. คำว่า “ญะยธรรม” นี้ หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมความหมายและองค์ธรรม

ตอบ. คำว่า “ญะยธรรม” หมายความว่า ธรรมที่ควรรู้ ญะยธรรมมี ๕ ประการ
คือ

๑. สังขาร หมายถึง สภาพที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และ สภาพเป็นตัวปรุงแต่ง ได้แก่ จิต
๘๙ เจตสิก ๕๒ และนิปผันนรูป ๑๘

๒. วิการ หมายถึง ความเปลี่ยนแปลงไป แยกดับไป สลายไป ของรูปนามชั้น ๕
ได้แก่ อุปาทะ ฐิติ ภังคะ และ วิการรูป ๕

๓. ลักษณะ หมายถึง สภาวะลักษณะของสภาพธรรมทั้งหลาย ได้แก่ วิเสสลักษณะ
สามัญญลักษณะ และ ลักษณะรูป ๔

๔. นิพพาน หมายถึง ธรรมชาติที่สงบจากกิเลสและรูปนามชั้น ๕ ได้แก่ สันติ
ลักษณะ

๕. บัญญัติ หมายถึง สิ่งที่มีสมมุติขึ้น ไม่มีอยู่จริงโดยสภาวะลักษณะ มี ๒ อย่าง คือ

๑) สัททบัญญัติ หมายถึง เสียงหรือสำเนียง ที่เปล่งออกมาเพื่อให้รู้ถึงความหมาย
ของสิ่งๆ หนึ่ง หรือหลายสิ่ง ได้แก่ ชื่อต่างๆ ภาษาต่างๆ

๒) **อรรถบัญญัติ** หมายถึง การสมมุติความหมาย เนื้อความ คำอธิบายใจความในเรื่องนั้นๆ และรูปร่างสัญญาณของมนุษย์ เทวดา พรหม อายสัตว์ ต้นไม้ แผ่นดิน ภูเขา แม่น้ำ ป่าไม้ เป็นต้น

ข้อ ๖ **ถาม.** **สัทธรรม** แปลว่าอะไร หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. **พระสัทธรรม** แปลว่า ธรรมอันตั้งงาม หมายความว่า ธรรมที่มีสารประโยชน์ มีเหตุผล ควรยึดถือปฏิบัติ สามารถนำผู้ปฏิบัติตามนั้นให้ได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่การปฏิบัติ เรียกว่า ธรรมของสัตบุรุษ มี พระพุทธเจ้า เป็นต้น มี ๓ อย่างคือ

๑. **ปริยัติสัทธรรม** ได้แก่ การศึกษาเล่าเรียนพระบาลี พระไตรปิฎก อรรถกถา ตลอดถึงหลักวิชาที่ไม่มีโทษ และสนับสนุนให้เกิดสัมมาทิฐิ

๒. **ปฏิบัติสัทธรรม** ได้แก่ การปฏิบัติตามที่ได้ทำการศึกษาเล่าเรียนมาอย่างดีแล้วนั้น เช่น การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้บริบูรณ์ การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว หรือ การรักษาศีล การถืออุตงค์ การเจริญสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น

๓. **ปฏิเวธสัทธรรม** ได้แก่ การได้บรรลุคุณวิเศษตามสมควรแก่การปฏิบัติ และตามสมควรแก่กำลังปัญญาบารมีของบุคคลนั้น ๆ คือ มรรค ผล นิพพาน ฌาน อภิญญา

ข้อ ๗ **ถาม.** ก. คำว่า “**ปรมตถ**” แยกออกเป็นกี่บท คืออะไรบ้าง และแต่ละบทนั้นมีความหมายว่าอย่างไร ?

ข. **ปรมัตถธรรม** มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายของปรมัตถธรรมแต่ละอย่างนั้นมาด้วย

ตอบ. ก. คำว่า “**ปรมตถ**” แยกบทเป็น ๒ บท คือ **ปรม + อตถ**

ปรม หมายถึง เป็นธรรมอันประเสริฐ คือ ไม่มีการผิดแปลกผันแปรสภาวะของตนไปเป็นอย่างอื่น เป็นธรรมที่เป็นประธานในอรรถบัญญัติ และนามบัญญัติทั้งปวง และเป็นธรรมที่เป็นโคจรของปัญญาอันประเสริฐ

อตถ หมายถึง เป็นเนื้อความ คือ สภาพของนามรูปที่เป็นองค์ธรรมของธรรมทั้งปวง

ฉะนั้น เมื่อรวมความทั้งสองบทนี้แล้ว จึงหมายถึง สภาพของนามรูปที่เป็นองค์ธรรมอันประเสริฐ ไม่มีการผิแตกผันแปรสภาวะของตนไปเป็นอย่างอื่น เป็นธรรมที่เป็นประธานในบัญญัติทั้งหลาย คือ อตถบัญญัติ และสัททบัญญัติ และเป็นธรรมเป็นที่โคจรคือเป็นอารมณ์ของปัญญาอันประเสริฐ ชื่อว่า ปรมัตถ์

ข. ปรมัตถธรรม มี ๔ อย่าง คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

จิต หมายถึง ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ (อารมณวิชขานนลกขณ) คือ ได้รับอารมณ์อยู่เสมอนั่นเอง จึงเรียกว่า รู้อารมณ์

เจตสิก หมายถึง ธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด (จิตตนิสสิตลกขณ) คือ เมื่อจิตเกิดเจตสิกก็เกิดพร้อมด้วย ไม่มีใครเกิดก่อน หรือ เกิดทีหลังกัน แต่ประการใด

รูป หมายถึง ธรรมชาติที่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป (รูปปนลกขณ) เพราะกระทบกับวิโรธิปัจจัย คือ เหตุที่ไม่ถูกกัน มีความร้อนและความเย็น เป็นต้น

นิพพาน หมายถึง ธรรมชาติที่สงบจากกิเลสและรูปนามชั้น ๕ (สนฺตลกขณ) หรือเป็นธรรมชาติที่ดับโดยไม่เหลือแห่งกิเลสและกองทุกข์โดยประการทั้งปวง

ข้อ ๘ ถาม. ให้แสดงคถารับรองปรมัตถธรรม ๔ พร้อมทั้งบาลีและคำแปลมาดู ?

ตอบ. แสดงคถารับรองปรมัตถธรรม ๔ พร้อมทั้งบาลีและคำแปลดังนี้

ตตถ วุตตาทิธมมตถา

จตุธา ปรมตถโต

จิตตํ เจตสิกํ รูปํ

นิพพานมิตี สพพลา

แปลความว่า ในคำว่า อภิธัมมัตถสังคหะนั้น เมื่อว่าโดยปรมัตถธรรมแล้ว ไม่ว่า โดยประการใดๆ ย่อมมีเนื้อความของพระอภิธรรมอยู่เพียง ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

ข้อ ๙ ถาม. จงแสดงความหมายของธรรมต่อไปนี้ ?

ปรมัตถธรรม สัมปยุตตธรรม สหชาตธรรม สังขตธรรม อสังขตธรรม

ตอบ. แสดงความหมายของธรรมต่อไปนี้

ปรมัตถธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์ธรรมอันประเสริฐ (ปรม+อตถะ) คือ เป็นธรรมที่ไม่มีการผิแตกผันแปรเปลี่ยนแปลงสภาวะไปเป็นอย่างอื่น และเป็นธรรมที่เป็นประธานในอตถบัญญัติ และสัททบัญญัติ

สัมปยุตตธรรม หมายถึง ธรรมที่ประกอบกันได้โดยลักษณะ ๔ ประการ มีเอกุปปาต (เกิดพร้อมกัน) เป็นต้น ได้แก่ จิตกับเจตสิก

สหชาติธรรม หมายถึง ธรรมที่เกิดร่วมกันได้ ได้แก่ รูป กับ รูป หรือ รูป กับ นาม

สังขตธรรม หมายถึง ธรรมที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยต่าง ๆ หรือ เป็นตัวปรุงแต่งธรรมอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

อสังขตธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยใด ๆ และไม่ใช่ธรรมที่ปรุงแต่งธรรมอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ นิพพาน และบัญญัติ

ข้อ ๑๐ ถาม. สัจจะ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมาย และที่พระพุทธองค์ทรงแสดงสัจจะเหล่านั้น เพื่อประโยชน์อะไร ? จงอธิบาย

ตอบ. สัจจะ มี ๒ อย่าง คือ

๑. สมมุติสัจจะ คือ ความจริงโดยสมมุติ ได้แก่ พระสูตร พระวินัย ปุคคลบัญญัติ พระพุทธองค์ทรงแสดงเป็นไปธรรมตามความเป็นจริง ของชาวโลก เรียกว่า **สมมุติโวหาร**

๒. ปรมัตถสัจจะ คือ ความจริงแท้ ได้แก่ พระอภิธรรมที่เหลือ ๖ คัมภีร์ (เว้นปุคคลบัญญัติ) พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเป็นไปตามความเป็นจริงของสภาวธรรมนั้น ๆ ไม่เกี่ยวข้องกับบัญญัติ สัตว์ บุคคล เรียกว่า **ปรมัตถโวหาร**

การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงสัจจะ ๒ ประการนี้ ก็เพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย

เพราะว่า เวไนยสัตว์บางจำพวกนั้น ไม่เคยศึกษาเล่าเรียน และไม่เคยสดับรับฟังพระอภิธรรมในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ ที่ได้ล่วงไปแล้วเลย ฉะนั้น เวไนยสัตว์เหล่านั้นจึงไม่สามารถที่จะรับฟังปรมัตถธรรมให้เข้าใจได้ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงยกสมมุติสัจจะ คือ เรื่องราวต่างๆ ที่เวไนยสัตว์เหล่านั้นจะพึงรู้ได้โดยง่ายขึ้นแสดงเป็นประธาน แล้วทรงยกปรมัตถสัจจะประกอบในภายหลัง (สรุปท้าย)

ส่วนเวไนยสัตว์เหล่าใด ที่ได้เคยศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมาแล้ว ในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ก่อนๆ เวไนยสัตว์เหล่านั้น ย่อมมีสติปัญญาบารมี ที่ได้เคยสั่งสมมาในเรื่องปรมัตถสัจจะเพียงพอ สามารถที่จะรับฟังปรมัตถธรรมให้เข้าใจได้โดยง่าย พระพุทธองค์จึงทรงยกปรมัตถสัจจะล้วนๆ ขึ้นแสดงแก่บรรดาเวไนยสัตว์เหล่านั้น อย่างไรก็ตาม การ

แสดงธรรมที่เป็นความจริงทั้ง ๒ อย่างของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ย่อมเป็นประโยชน์แก่
เวไนยสัตว์ทั้งสิ้น

ข้อ ๑๑ ถาม. ปรมัตถสัจจะ มีกี่ประการ คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. ปรมัตถสัจจะ มี ๒ ประการ คือ

๑. สภาวสัจจะ หมายถึง ธรรมที่เป็นจริงตามสภาวลักษณะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศล
ธรรม เป็นต้น ที่ทรงแสดงไว้ในอภิธรรมปิฎก

๒. อริยสัจจะ หมายถึง ธรรมที่เป็นจริงโดยเฉพาะพระอริยบุคคลทั้งหลาย ได้แก่
อริยสัจจะ ๔ มี ทุกขสัจจะ เป็นต้น ดังที่พระอนุรุทธาจารย์ได้แสดงเป็นคาถาว่า ตตถ
วุตตภาภิธมมตถา เป็นต้น เป็นการแสดงตามจำนวนของปรมัตถสัจจะ

ข้อ ๑๒ ถาม. ธรรมชาติของจิตนั้น เมื่อสรุปแล้ว มีกี่ประการ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. เมื่อสรุปความแล้ว ธรรมชาติของจิตนั้น มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. มีการรับอารมณ์อยู่เสมอ

๒. เป็นเหตุให้เจตสิกทั้งหลาย รู้อารมณ์ได้คล้าย ๆ กับผู้นำ

๓. ทำให้สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตวิจิตรพิสดาร

ข้อ ๑๓ ถาม. คำว่า จิต หรือ วิญญาณ นั้น มีคำเรียกแทนกันได้กี่คำ คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. คำว่า “จิต” หรือ “วิญญาณ” นี้ ตามนัยอรรถกถาต่าง ๆ มีอัญฐานาลีอรรถ
กถา เป็นต้น แสดงไว้ว่า มีคำเรียกชื่อแทนกันได้ ๑๐ อย่าง คือ

๑. จิต หมายความว่า ธรรมชาติที่คิดอารมณ์

๒. มโน หมายความว่า ธรรมชาติที่โน้มไปหาอารมณ์

๓. มานัส หมายความว่า ธรรมชาติที่มีอยู่ในใจ

๔. หทัย หมายความว่า ธรรมชาติที่รวบรวมอารมณ์ไว้ภายใน

๕. ปันธุระ หมายความว่า ธรรมชาติที่ผ่องใส

๖. มนายตนะ หมายความว่า อายตนะ คือ มนะ นั้นเอง

๗. มนินทรีย์ หมายความว่า ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ในการรู้อารมณ์

๘. วิญญูณ หมายความว่า ธรรมชาติที่รู้แจ้งอารมณ์

๙. วิญญูณชั้น หมายความว่า ชั้นคือวิญญูณ หรือกองแห่งธรรมชาติที่รู้
อารมณ์

๑๐. มโนวิญญูณธาตุ หมายความว่า ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งความรู้แจ้งอารมณ์เป็น
พิเศษ

ข้อ ๑๔ ถาม. จงแสดงธรรมชาติของเจตสิก พร้อมทั้งคำอธิบาย ?

ตอบ. เจตสิก เป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด (จิตตนิสสิตลกฺขณํ) อธิบายว่า เจตสิกที่
อาศัยจิตเกิดขึ้นนี้ ต่างกันกับต้นไม้อาศัยพื้นแผ่นดินเกิดขึ้น เพราะว่า พื้นแผ่นดินกับต้นไม้นั้น
พื้นแผ่นดินเป็น “ฐานาอาธาระ” คือ เป็นฐานรองรับ ส่วนต้นไม้นั้นเป็น “ฐานาอาเรยยะ”
คือ เป็นผู้อาศัยฐานเกิด สำหรับจิตและเจตสิกนั้น จิตเป็นนิสสยะ เจตสิกเป็นนิสสิตะ
เหมือนครูอาจารย์กับลูกศิษย์ ทั้งนี้เพราะว่า เจตสิกทั้งหลาย จะรู้อารมณ์ได้ ก็เพราะอาศัย
จิตเป็นหัวหน้า ยกเว้นจิตเสียแล้ว เจตสิกก็รู้อารมณ์ไม่ได้ เจตสิกจึงจำเป็นที่จะต้องอาศัยจิต
เกิดอยู่เสมอ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ธรรมชาติของเจตสิกนั้น ย่อมเกิดในจิต หรือ ย่อม
ประกอบในจิตเป็นนิตย

ข้อ ๑๕ ถาม. จงแสดงธรรมชาติของรูป พร้อมทั้งคำอธิบาย ?

ตอบ. รูปเป็นธรรมชาติที่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลง แตกดับ สลายไป เพราะวิโรธิ
ปัจจัย คือ ปัจจัยที่ไม่ถูกกัน มีความร้อนและความเย็น เป็นต้น (รูปปนลกฺขณํ) อธิบายว่า
ธรรมชาติของรูปนั้น คือ มีความเสื่อมไป แปรปรวน เปลี่ยนแปลงไป ตามเหตุปัจจัยต่างๆ
หมายความว่า ไม่ว่ารูปใด ๆ ก็ตาม ไม่สามารถที่จะยั่งยืนอยู่อย่างเดิมตลอดไปได้ ย่อมมีการ
เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น ในเมื่อได้กระทบกับเหตุที่ไม่ถูกกันขึ้น เหตุที่ไม่ถูกกันนั้น
เรียกว่า วิโรธิปัจจัย ได้แก่ การกระทบกับความเย็น ความร้อน ลม แดด ถึงความหิว
กระหายครอบงำ หรือถูกเหยียบ ยุ้ง รื่นไร ฐู ตะขบ กัด แมลงปองต่อย เหล่านี้เป็นต้น

ข้อ ๑๖ ถาม. จงแสดงธรรมชาติของนิพพาน พร้อมทั้งคำอธิบาย ?

ตอบ. นิพพานเป็นธรรมชาติที่สงบจากรูปนามชั้น ๕ (สนทิลกฺขณ) อธิบายว่า พระนิพพานนี้ เป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาเครื่องร้อยรัดโดยประการทั้งปวง เพราะพระนิพพานนั้นไม่เป็นอารมณ์ให้ตัณหาเข้าไปอาศัยเกี่ยวเกาะยึดเป็นอารมณ์ได้ เนื่องจากพระนิพพานนั้นไม่มีสภาพที่น่ายินดีพอใจของตัณหา อนึ่ง เมื่อบุคคลได้ทราบถึงสภาพของพระนิพพานตามความเป็นจริงและปรารถนาจะถึงพระนิพพานอย่างแน่อนแล้ว ย่อมสำรอกกิเลสตัณหาทั้งปวงให้หมดไปจากจิตใจ ด้วยการประพฤติปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นเครื่องสำรอกตัณหาได้อย่างแท้จริง ฉะนั้น เมื่อบุคคลนั้นได้บรรลุถึงพระนิพพานแล้ว กิเลสตัณหาทั้งปวงจึงตั้งอยู่ในจิตใจไม่ได้ ย่อมสำรอกออกมาโดยสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้ พระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อได้เข้าถึงชั้นปรินิพพานแล้ว วัฏฏทุกข์ทั้งปวง ที่เป็นความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้นเหล่านี้ ย่อมดับสูญสิ้นไปทั้งหมด โดยไม่มีส่วนเหลือ

ข้อ ๑๗ ถาม. จิตมีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? จงยกหลักฐานบาลีและคำแปลขึ้นแสดงด้วย พร้อมทั้งแสดงความหมายของจิตแต่ละประเภทเหล่านั้นมาด้วย

ตอบ. จิตมี ๔ ประเภทคือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และโลกุตตรจิตดังคำบาลีแสดงว่า “ตตถ จิตฺตํ ตาว จตฺตพฺพิริ โหติ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกุตตรญฺเจติ” แปลความว่า ในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ จิตปรมัตถ์ที่แสดงไว้เป็นอันดับแรกในอาร์มภพ นั้น มี ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต และ โลกุตตรจิต

กามาวจรจิต หมายถึง จิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในกามภุมิ หรือ ในกามอารมณ์โดยมาก แบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๘ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ รวมเป็น กามาวจรจิต ๕๔ ดวง

รูปาวจรจิต หมายถึง จิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในรูปภุมิ คือ เป็นสภาพจิตที่รับรูปบัญญัติ หรือเป็นสภาพจิตที่เป็นอารมณ์ของรูปตัณหา คือ ความยินดี ติดใจในรูปภพ หรือ รูปฌานโดยมาก มี ๑๕ ดวง คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปาวจรวิบากจิต ๕ รูปาวจรกิริยาจิต ๕

อรูปาวจรจิต หมายถึง จิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในอรูปภุมิ คือ เป็นสภาพจิตที่รับอรูปบัญญัติและอรูปาวจรจิตเป็นอารมณ์ หรือเป็นสภาพจิตที่เป็นอารมณ์ของอรูปตัณหา คือ ความยินดีติดใจในอรูปภพหรืออรูปฌานโดยมาก มีจำนวน ๑๒ ดวงคือ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรวิบากจิต ๔ อรูปาวจรกิริยาจิต ๔

โลกุตตรจิต หมายถึง จิตที่พ้นไปจากภพทั้ง ๓ หมายความว่า เป็นสภาพจิตที่ไม่ได้รับอารมณ์ที่เกี่ยวกับภพภูมิทั้ง ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ แต่เป็นจิตที่รับอารมณ์ที่พ้นไปจากโลกทั้ง ๓ คือ พระนิพพาน อย่างเดียวเท่านั้น มีจำนวน ๘ หรือ ๔๐ ดวง คือ มัคคจิต ๔ หรือ ๒๐ ผลจิต ๔ หรือ ๒๐

ข้อ ๑๘ ถาม. ในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น พระอนุรุทธาจารย์ยกปรมัตถ์ไหนขึ้นแสดงเป็นอันดับแรกในอารัมภบท มีคาถารับรองพร้อมทั้งคำแปลว่าอย่างไร ?

ตอบ. ในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น พระอนุรุทธาจารย์ยกจิตตปรมัตถ์ขึ้นแสดงเป็นอันดับแรกในอารัมภบท ดังมีคาถาบาลีรับรองว่า

ตตถ วุตตาภิธมมตถา

จตุธา ปรมตถโต

จิตตํ เจตสิกํ รูปํ

นิพพานมิตติ สพฺพภา

แปลความว่า ในคำว่า อภิธัมมัตถสังคหะนั้น เมื่อว่าโดยปรมัตถธรรมแล้ว ไม่ว่าโดยประการใด ๆ ย่อมมีเนื้อความของพระอภิธรรมอยู่เพียง ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน

ข้อ ๑๙ ถาม. ลักษณะของปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น มีกี่อย่าง แต่ละอย่างแบ่งเป็นเท่าไร คือ อะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายพอสังเขป

ตอบ. ปรมัตถธรรมมีลักษณะอยู่ ๒ อย่างคือ สามัญญลักษณะ อย่างหนึ่ง วิเสสลักษณะ อย่างหนึ่ง

๑. สามัญญลักษณะ หมายถึง ลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง เป็นลักษณะตามธรรมตาธรรมชาติ ที่ปรมัตถธรรมทั้งหลาย จะต้อง มี จะต้องเป็นเหมือนๆ กันอยู่ ๓ ประการ (เว้นพระนิพพานมีไม่ครบ) คือ

๑) อนิจจตา ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน เกิดขึ้นแล้วย่อมเปลี่ยนแปลงไป ตามเหตุตามปัจจัย

๒) ทุกขตา ความเป็นทุกข์ คือ ภาวะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมของตนไม่ได้ ต้องแตกดับสลายไป กลายสภาพไปเป็นอย่างอื่น

๓) อนัตตตา ความเป็นสภาพไม่ใช่ตัวตน คือ บังคับบัญชาให้อยู่ในอำนาจของใครไม่ได้ ย่อมเป็นไปตามเหตุ ตามปัจจัย ของสิ่งนั้นๆ

๒. วิเสสลักษณะ หมายถึง ลักษณะพิเศษเฉพาะประจำตัวของปรมัตถธรรมแต่ละอย่างไม่เหมือนกัน เรียกว่า **สภาวะลักษณะ** มี ๔ ประการ จึงเรียกว่า **ลักษณาภิજຕုက** แปลว่า สภาวะ ๔ ประการ มี ลักษณะ เป็นต้น ของปรมัตถธรรม คือ

๑) **ลักษณะ** ได้แก่ เครื่องหมายสามัญที่เป็นอยู่ทั่ว ๆ ไปของปรมัตถธรรมนั้น ๆ หรือเครื่องหมายที่เป็นไปโดยเฉพาะ ๆ ของปรมัตถธรรมแต่ละอย่างนั้น

๒) **รส** ได้แก่ กิจ คือ หน้าที่หรือความสำเร็จที่มีอยู่ในตัวเองของปรมัตถธรรมนั้น ๆ

๓) **ปัจจุပ္ပุฐาน** ได้แก่ ผล หรือ อาการที่ปรากฏของปรมัตถธรรมทั้งหลาย ที่ปรากฏแก่ปัญญาของบัณฑิตทั้งหลาย

๔) **ปทัฐาน** ได้แก่ ธรรมที่เป็นเหตุให้ปรมัตถธรรมนั้นเกิดขึ้น ซึ่งเป็นเหตุที่ใกล้ชิดที่สุด

ข้อ ๒๐ ถาม. กามาวจรจิต หมายความว่าอย่างไร มีกี่จำพวก คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายแต่พอสังเขป

ตอบ. กามาวจรจิต หมายถึง จิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในกามภูมิ คือ เป็นสภาพจิตที่รับกามอารมณ์โดยมาก หรือเป็นสภาพจิตที่เป็นอารมณ์ของกามตัณหา ได้แก่ ความยินดีพอใจในกามคุณอารมณ์โดยมาก กามาวจรจิตแบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๘ กามาวจรโสภณจิต ๒๔

๑. **อกุศลจิต** หมายถึง จิตที่เป็นอกุศล ให้ผลเป็นความทุกข์ เพราะประกอบด้วยอกุศลเจตสิก มี ๓ จำพวก คือ โลกมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒

๒. **อเหตุกจิต** หมายถึง จิตที่ไม่มีเหตุ ๖ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลกเหตุ อโทสเหตุ และ อโมหเหตุ อย่างใดอย่างหนึ่งประกอบไปด้วย แต่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอุปัตติเหตุ คือ เหตุปัจจัยของตน ๆ ที่ประชุมพร้อมกัน มีทวาร อารมณ์ มนสิการ เป็นต้น มี ๓ จำพวก คือ อกุศลวิปากจิต ๗ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ อเหตุกิริยาจิต ๓

๓. **กามาวจรโสภณจิต** หมายถึง จิตที่ยังท่องเที่ยวเกิดอยู่ในกามภูมิ คือ เป็นสภาพจิตที่รับกามอารมณ์อยู่โดยมาก แต่เป็นจิตที่มีสภาพดีงาม ให้ผลเป็นความสุข เพราะประกอบด้วยโสภณเจตสิก มี ๓ จำพวกคือ มหากุศลจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘

ข้อ ๒๑ ถาม. คำว่า กาม หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อม
ความหมาย และเมื่อสรุปลงแล้วกามาวจรจิตมีความหมายกี่ประการคืออะไรบ้าง?

ตอบ. คำว่า กาม หมายความว่า ความใคร่ด้วยอำนาจความปรารถนา มี ๒ อย่างคือ

๑. กิเลสกาม หมายถึง กิเลสที่เป็นตัวปรารถนา ตัวใคร่ ตัวกำหนดยินดี ตัว
เพติดเพลินในลาภ ยศ สุข สรรเสริญ ที่เป็นกามธรรม คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส

๒. วัตถุกาม หมายถึง สภาพธรรมที่เป็นอารมณ์ให้กามตัณหาเข้าไปยึดหน่วงไว้
ได้แก่ กามอารมณ์ คือ กามจิต ๕๔ พร้อมด้วยเจตสิก ๕๒ ที่ประกอบตามสมควร และ
รูปธรรมทั้งหมด ๒๘ ซึ่งมีสภาพเป็นอารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์

เมื่อสรุปลงแล้ว กามาวจรจิต มีความหมาย ๔ อย่าง คือ

๑. หมายถึง จิตที่รับกามอารมณ์โดยมาก

๒. หมายถึง จิตที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ๑๑ โดยมาก

๓. หมายถึง จิตที่ข้องอยู่ในกามคุณอารมณ์ โดยมาก

๔. หมายถึง จิตที่เกิดอยู่ในกามบุคคล โดยมาก

ข้อ ๒๒ ถาม. อกุศลจิต หมายความว่าอย่างไร มีกี่จำพวก คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อม
ความหมาย

ตอบ. อกุศลจิต หมายความว่า จิตที่มีโทษ และให้ผลตรงข้ามกับกุศลจิต หรือ เป็น
จิตที่ประกอบกับอกุศลเจตสิก มี ๓ จำพวก คือ

๑. โลกมูลจิต หมายถึง จิตที่ประกอบด้วยโลกเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน ทำให้เกิด
ความโลภ ความอยากได้ ความยึดติดในอารมณ์ที่ได้ประสบนั้น ๆ

๒. โทสมูลจิต หมายถึง จิตที่ประกอบด้วยโทสเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน ทำให้เกิด
ความโกรธ ความประทุษร้าย ความขัดเคือง ความเสียใจ ร้องไห้ ความเกลียด ความกลัว
เป็นต้น ต่ออารมณ์ที่ได้ประสบนั้น ๆ

๓. โมหมูลจิต หมายถึง จิตที่ประกอบด้วยโมหเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน ทำให้เกิด
ความโง่ ความหลง ความมึนงง ไม่รู้สภาวะธรรมโดยทั่วไปตามความเป็นจริง

ข้อ ๒๓ ถาม. มานะที่ประกอบกับทวิญญูคติวิปยุตตจิตนั้น เกิดเพราะเหตุอะไรบ้าง ? และ
 อย่างไหน จัดเป็นยาถวามานะ คือ การถือตัวตามความเป็นจริง อย่างไหน จัดเป็น
 อยาถวามานะ คือ การถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง ? จงชี้แจงรายละเอียด

ตอบ. มานะที่ประกอบกับทวิญญูคติวิปยุตตจิตนั้น เกิดเพราะการถือตัวถือตน ในเหตุ
 ๙ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ

๑. ตนดีกว่าเขา	ถือตัวว่า	ดีกว่าเขา
๒. ตนดีกว่าเขา	ถือตัวว่า	เสมอเขา
๓. ตนดีกว่าเขา	ถือตัวว่า	ด้อยกว่าเขา
๔. ตนเสมอเขา	ถือตัวว่า	ดีกว่าเขา
๕. ตนเสมอเขา	ถือตัวว่า	เสมอเขา
๖. ตนเสมอเขา	ถือตัวว่า	ด้อยกว่าเขา
๗. ตนด้อยกว่าเขา	ถือตัวว่า	ดีกว่าเขา
๘. ตนด้อยกว่าเขา	ถือตัวว่า	เสมอเขา
๙. ตนด้อยกว่าเขา	ถือตัวว่า	ด้อยกว่าเขา

ในบรรดามานะทั้ง ๙ ประการดังกล่าวมานั้น มานะข้อที่ ๑,๕,๙ จัดเป็น ยาถวามานะ
 คือ การถือตัวที่เป็นไปตามความเป็นจริง ส่วนอีก ๖ ข้อที่เหลือ จัดเป็น อยาถวามานะ คือ
 การถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง

ข้อ ๒๔ ถาม. ความอาฆาตที่เป็นเหตุทำให้เกิดโทสมูลจิตนั้น มีกี่ประการ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ความอาฆาตที่เป็นเหตุให้เกิดโทสมูลจิตนั้น มี ๑๐ ประการ คือ

๑. อาฆาต เพราะคิดว่า เขาได้เคยทำความเสื่อมเสียแก่เรา
๒. อาฆาต เพราะคิดว่า เขากำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา
๓. อาฆาต เพราะคิดว่า เขากำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา
๔. อาฆาต เพราะคิดว่า เขาได้เคยทำความเสื่อมเสียแก่ผู้ที่เรารัก
๕. อาฆาต เพราะคิดว่า เขากำลังทำความเสื่อมเสียแก่ผู้ที่เรารัก
๖. อาฆาต เพราะคิดว่า เขากำลังทำความเสื่อมเสียแก่ผู้ที่เรารัก
๗. อาฆาต เพราะคิดว่า เขาได้เคยทำประโยชน์แก่ผู้ที่เราเกลียดชัง

๘. อาฆาต เพราะคิดว่า เขากำลังทำประโยชน์แก่ผู้ที่เราเกลียดชัง

๙. อาฆาต เพราะคิดว่า เขากำลังทำประโยชน์แก่ผู้ที่เราเกลียดชัง

๑๐. อาฆาต ด้วยเหตุอันไม่สมควรเล็กๆ น้อย ๆ เช่น เดินไปสะดุดนั้น ชนนี้ เป็นต้น

ข้อ ๒๕ ถาม. เหตุที่ทำให้เกิดอโยนิโสมนสิการนั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. เหตุให้เกิดอโยนิโสมนสิการ มี ๕ ประการ คือ

๑. ปุพเพ ออกตปุณณตา	การไม่ได้ทำบุญไว้ในปางก่อน (อดีตเหตุ)
๒. อปปฏิรูปเทสวาโส	การอยู่ในประเทศที่ไม่สมควร
๓. อสปปริสุปนิสสโย	การคบหาสมาคมกับอสัตบุรุษ
๔. อสทรมมสฺสวณั	การชอบฟังแต่อสังฆธรรม
๕. อตตมิจฉาปณิธิ	การตั้งตนไว้ในทางที่ผิด

ข้อ ๒๖ ถาม. อเหตุกจิต หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. อเหตุกจิต หมายความว่า จิตที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาเหตุ ๖ คือ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ แต่เกิดขึ้นด้วยอำนาจอุปัตติเหตุเฉพาะของตน ๆ มีทวาร อารมณ และมนสิการ เป็นต้น มี ๑๘ ดวง คือ อกุศลวิปากจิต ๗ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ อเหตุกกิริยาจิต ๓

ข้อ ๒๗ ถาม. อเหตุกจิต ๑๘ นั้น แบ่งเป็นกี่จำพวก คืออะไรบ้าง ? จงแสดงความหมายของจิตจำพวกนั้น ๆ มาด้วย

ตอบ. อเหตุกจิต ๑๘ ดวงนั้น แบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ อกุศลวิปากจิต ๗ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ อเหตุกกิริยาจิต ๓

อกุศลวิปากจิต หมายถึง จิตที่เป็นผลของอกุศลจิต ๑๒ ดวง ซึ่งไม่ประกอบด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะกำลังแห่งความแนบแน่นในอารมณ์มีน้อย ด้วยอำนาจของอุทธีจเจตสิก ที่ประกอบกับอกุศลจิตเหล่านั้น เป็นตัวทำลายความแนบแน่นของจิต ด้วยเหตุนี้ เมื่อส่งผลเป็นวิปากจึงไม่มีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งประกอบไปด้วยเลย

อเหตุกกุศลวิปากจิต หมายถึง จิตที่เป็นผลของมหากุศลจิต ๘ ดวงนั่นเอง แต่ไม่มีเหตุประกอบ เพราะในขณะที่ทำกุศลนั้น บกพร่องด้วยเจตนา ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๓ อย่าง คือ ปุพพเจตนา ก่อนทำ มุญจนเจตนา ขณะทำ อปรเจตนา หลังทำเสร็จแล้ว ด้วยเหตุนี้ เมื่อส่งผลเป็นวิบากจึงไม่มีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งประกอบรวมด้วยเลย อีกนัยหนึ่ง อเหตุกกุศลวิปากจิตนี้ เป็นสภาพจิตที่เป็นผลโดยอ้อมของมหากุศลจิต เรียกว่า อุปจารผล จึงเป็นสภาพจิตที่ไม่ประกอบด้วยเหตุดังกล่าวแล้ว

อเหตุกิริยาจิต หมายถึง จิตที่เกิดขึ้น เพื่อทำหน้าที่เล็กๆ น้อยๆ โดยไม่ต้องอาศัยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง

ข้อ ๒๘ ถาม. กามาวจรโสภณจิต หมายความว่าอย่างไร มีกี่จำพวก คือ อะไรบ้าง? จงแสดงความหมายของกามาวจรโสภณจิต แต่ละจำพวกมาด้วย

ตอบ. กามาวจรโสภณจิต หมายถึง จิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในกามภูมิ คือ ภูมิอันเป็นแดนเกิดแห่งกิเลสกามและวัตถุกามโดยมาก อีกนัยหนึ่ง เป็นสภาพจิตที่รับกามอารมณ์โดยมาก แต่เป็นจิตที่ดีงามและประกอบด้วยโสภณเจตสิก ซึ่งปรุงแต่งจิตให้ประพฤติเป็นไปเพื่อให้เกิดประโยชน์ ปราศจากโทษประทุษร้ายภัยพิบัติ มี ๒๔ ดวง แบ่งเป็น ๓ จำพวกคือ มหากุศลจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘

แสดงความหมายของกามาวจรโสภณจิต ๓ จำพวก ดังนี้

มหากุศลจิต หมายถึง จิตที่ประกอบด้วยเจตนาที่ดีงาม เป็นจิตที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุข ทั้งยังสามารถให้ผลเกิดขึ้นได้มากกว่าตน คือ นอกจากให้ผลเป็นมหาวิปากจิต ซึ่งเป็นผลโดยตรงของตนแล้ว ยังให้ผลเป็นอเหตุกกุศลวิปากจิต ซึ่งเป็นผลโดยอ้อมอีกด้วย และเป็นกุศลที่เป็นบาทเบื้องต้น แห่งมรรค ผล นิพพาน ฌาน อภิญญา อีกด้วย

มหาวิปากจิต หมายถึง จิตที่เป็นผลของมหากุศลโดยตรง เพราะเมื่อว่าโดย เวทนา สัมปโยคะ สังขาร แล้วเหมือนกันทุกประการ

มหากิริยาจิต หมายถึง จิตที่เป็นมหากุศลนั้นแหละ แต่เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ ซึ่งเป็นผู้หมดจดจากกิเลส ไม่เป็นเหตุให้เกิดในภพใหม่อีกต่อไปแล้ว และเป็นสภาพจิตที่เกิดขึ้นเป็นไปสักแต่ว่ากระทำหน้าที่ของตนให้สำเร็จลงเท่านั้น โดยไม่มีผลเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นแต่อย่างใด

ข้อ ๒๙ ถาม. เจตนาที่เป็นเหตุให้กุศลกรรมเกิดขึ้นนั้นมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. เจตนาที่เป็นเหตุให้กุศลกรรมเกิดขึ้นนั้นโดยสามัญมี ๓ อย่าง คือ

๑. ปุพพเจตนา เจตนาก่อนทำ
๒. มุญจนเจตนา เจตนาขณะทำ
๓. อปรเจตนา เจตนาหลังทำเสร็จใหม่ๆ

แต่เมื่อนับโดยพิเศษแล้ว มี ๔ ประการ คือ เพิ่ม อปราปรเจตนา อีกหนึ่ง ได้แก่ เจตนาที่เกิดขึ้นหลังจากทำกุศลนั้นเสร็จไปแล้ว เป็นนาที เป็นชั่วโม่ง เป็นวัน เป็นเดือน เป็นปี หรือในกาลอื่น หลังจากทำกุศลนั้น เสร็จแล้ว

ข้อ ๓๐ ถาม. มหากุศลจิต เมื่อจำแนกโดยประเภทแห่งเจตนาแล้ว มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. มหากุศลจิต เมื่อจำแนกโดยประเภทแห่งเจตนาแล้ว โดยสามัญ มี ๖ อย่าง คือ

จำแนกโดยสามัญเจตนา ๓ กาล มี ๒ อย่าง คือ

๑. อุกกัฏฐกุศล กุศลที่สมบูรณ์พร้อมด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล
๒. โอมกกุศล กุศลที่บกพร่องด้วยเจตนา กาลใดกาลหนึ่ง หรือทั้ง ๓ กาล

จำแนกโดยเจตนาพิเศษ ๔ กาล มี ๔ อย่าง คือ

๓. อุกกัฏฐกุกกุฏฐกุศล กุศลที่บริบูรณ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล และอปราปรเจตนาที่บริบูรณ์ด้วย

๔. อุกกัฏฐมกกุศล กุศลที่บริบูรณ์ด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล แต่บกพร่องด้วยอปราปรเจตนา

๕. โอมกุกกุฏฐกุศล กุศลที่บกพร่องด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาล แต่บริบูรณ์ด้วยอปราปรเจตนา

๖. โอมโกมกกุศล กุศลที่บกพร่องทั้งด้วยเจตนาทั้ง ๓ กาลและอปราปรเจตนา

ข้อ ๓๑ ถาม. จิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์นั้น เกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจเหตุกี่ประการคืออะไรบ้าง ?

ตอบ. จิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์ เกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจเหตุ ๒ ประการ คือ

๑. กัมมัสมกตาปัญญา หมายถึง ปัญญาที่รู้เห็นว่า สัตว์ทั้งหลาย มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ตนมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งที่อาศัย ตนเป็นทายาทผู้รับ

ผลของกรรมที่ตนได้กระทำไว้แล้ว ดังนี้ เป็นต้น ด้วยอำนาจสชาติกปัญญา คือ ปัญญาที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด และสุตมยปัญญา จินตามยปัญญา ภาวนามยปัญญา

๒. วิปัสสนาปัญญา หมายถึง ปัญญาที่รู้เห็นรูปนามที่เป็นไปตามเหตุปัจจัย โดยสภาวะความเป็นจริง ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา จนวิปัสสนาญาณเกิดขึ้น นับตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณเป็นต้นไป

ข้อ ๓๒ ถาม. ปัญญาเกิดจากเหตุที่สำคัญกี่ประการ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ปัญญาเกิดจากเหตุที่สำคัญ ๓ ประการ คือ

๑. สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการศึกษาเล่าเรียน การฟัง การสนทนา การสอบสวนทวนถาม การโต้ตอบ เป็นต้น

๒. จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นจากการคิดพิจารณาตามที่ได้ยินได้ฟัง หรือ ได้ศึกษาเล่าเรียนมา ด้วยหลักการและเหตุผลแห่งธรรมนั้น ๆ หรือ พิจารณาในสภาพความเป็นอยู่ ความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีความเป็นไปต่าง ๆ กัน เนื่องด้วยกรรมของแต่ละบุคคล หรือ การอนุมานเทียบเคียงตามวัตถุและเหตุการณ์ เป็นต้น

๓. ภาวนามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการเจริญภาวนาอบรมจิตให้มีความสงบประณีตขึ้น จนถึงวิปัสสนาญาณเกิดเห็นความเป็นไปของรูปนามชั้น ๕ ตามความเป็นจริง ตามกฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทำลายความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนเสียได้

ข้อ ๓๓ ถาม. เหตุที่ทำให้เกิดโยนิโสมนสิการ มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. เหตุที่ทำให้เกิดโยนิโสมนสิการ มี ๕ ประการ คือ

๑. ปุพเพ กตปุญญตา	การได้สั่งสมบุญไว้ในชาติปางก่อน
๒. ปฏิรูปเทสวาโส	การได้อยู่ในประเทศที่สมควร
๓. สปปริสุปนิสสโย	การได้คบหาสมาคม เข้าไปนั่งใกล้สัตบุรุษ
๔. สทุรมมุตสนนํ	การได้ฟังพระสัทธรรมคำสอนจากสัตบุรุษ
๕. อุตตสมมาปณิธิ	การตั้งตนไว้ในทางที่ชอบ

ข้อ ๓๔ ถาม. สิ่งที่เป็นทานวัตถุ คือ สิ่งของที่ให้เป็นทานได้ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ทานวัตถุ คือ สิ่งของสำหรับให้ทาน มี ๑๐ ประการ คือ

๑. อันนัง ข้าว
๒. ปานัง น้ำ
๓. วัตถัง ผ้า
๔. ยานัง ยานพาหนะ (ค่าพาหนะ)
๕. มาลา เครื่องประดับ (ดอกไม้)
๖. คันธัง ของหอม
๗. วิเลปะนัง เครื่องลูบไล้
๘. เสยยัง ที่นอน
๙. อาวะสะถัง ที่พักอาศัย
๑๐. ปะทีเปยยัง ประทีป (โคมไฟ, เทียน, ไฟฟ้า, น้ำมันประทีป)

ข้อ ๓๕ ถาม. รูปาวจรจิต หมายความว่าอย่างไร แบ่งเป็นกี่จำพวก คืออะไรบ้าง ? จงแสดงความหมายของรูปาวจรจิต แต่ละจำพวกมาด้วย

ตอบ. รูปาวจรจิต หมายถึง จิตที่เข้าถึงอารมณ์ของรูปฌาน หรือเป็นจิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูป และกิเลสรูปโดยมาก

รูปาวจรจิตแบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ

รูปาวจรกุศลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยการเจริญสมถภาวนา ซึ่งต้องอาศัยบัญญัติของรูปธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ จิตที่เริ่มเพ่งจับบัญญัติอารมณ์ในตอนแรกนี้ ยังเป็นมหากุศลจิตอยู่ สมาธิที่ประกอบกับมหากุศลจิตนั้น ยังอยู่ในขั้นบริกรรมสมาธิกับอุปจารสมาธิ ต่อเมื่อเจริญภาวนาสมาธิจนแนบแน่นเข้าถึงอัปนาสมาธิแล้ว จิตจะเปลี่ยนจากมหากุศลจิต เป็นรูปาวจรกุศลจิต ซึ่งเกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ และลดองค์ฌานลงตามลำดับของฌานนั้น ๆ เป็นกุศลจิตชนิดที่จะส่งผลให้ปฏิสนธิเป็นรูปพรหมในรูปภูมิ ตามสมควรแก่รูปาวจรกุศลจิตนั้น ๆ

รูปาวจรวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิต ซึ่งทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ ของรูปพรหมในรูปภูมิ ๑๕ มี ๕ ดวง เท่ากับรูปาวจรกุศลจิต เพราะรูปาวจรกุศล

จิตแต่ละดวง ย่อมให้ผลเป็นรูปาวจรวิบากจิตอย่างละ ๑ ดวง ซึ่งเป็นผลโดยตรงเฉพาะของ
ตน ๆ เท่านั้น

รูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ที่เข้าถึงฌานโดยนัยเดียวกันกับรูปาวจร
กุศลจิตนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่า รูปาวจรกิริยาจิต ก็คือ รูปาวจรกุศลจิต นั่นเอง แต่เกิดขึ้นใน
สันดานของพระอรหันต์โดยเฉพาะเท่านั้น ซึ่งเป็นจิตที่ไม่ส่งผลให้เกิดเป็นวิบากอีกต่อไป

ข้อ ๓๖ ถาม. ประเภทของฌานตามนัยแห่งพระอภิธรรม กับ ฌานตามนัยแห่งพระ
สุตตันตนั้น ต่างกันอย่างไร ? จงชี้แจงรายละเอียด

ตอบ. ประเภทของฌานตามนัยพระอภิธรรม หรืออภิธรรมนัย แบ่งเป็น ๕ อย่าง คือ

๑. ปฐมฌาน	มีองค์ฌาน ๕	คือ	วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา
๒. ทุติยฌาน	มีองค์ฌาน ๔	คือ	วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา
๓. ตติยฌาน	มีองค์ฌาน ๓	คือ	ปีติ สุข เอกัคคตา
๔. จตุตถฌาน	มีองค์ฌาน ๒	คือ	สุข เอกัคคตา
๕. ปัญจฌาน	มีองค์ฌาน ๒	คือ	อุเบกขา เอกัคคตา

ประเภทแห่งฌาน ๕ นี้ เรียกว่า **ปัญจกนัย** แปลว่า นัยแห่งฌาน ๕ เป็นนัยที่แสดง
ตามองค์ฌานที่ละได้ สำหรับ **มันทบุคคล** คือ บุคคลผู้กำลังปัญญาบารมีในเรื่องของฌาน
อ่อนไปหน่อย ในขณะที่เจริญฌานไปตามลำดับนั้น สามารถละองค์ฌานได้ที่ละองค์ ฉะนั้น
ฌานของมันทบุคคลนี้จึงมี ๕ อย่าง

ประเภทแห่งฌานตามนัยพระสูตร หรือ สุตตันตนัย แบ่งเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. ปฐมฌาน	มีองค์ฌาน ๕	คือ	วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา
๒. ทุติยฌาน	มีองค์ฌาน ๓	คือ	ปีติ สุข เอกัคคตา
๓. ตติยฌาน	มีองค์ฌาน ๒	คือ	สุข เอกัคคตา
๔. จตุตถฌาน	มีองค์ฌาน ๒	คือ	อุเบกขา เอกัคคตา

ประเภทแห่งฌาน ๔ นี้ เรียกว่า **จตุกนัย** แปลว่า นัยแห่งฌาน ๔ เป็นนัยที่แสดงตาม
การละองค์ฌานของ **ติกขบุคคล** คือ บุคคลผู้กำลังปัญญาบารมีในเรื่องฌานแก่กล้าเต็มที่
จึงสามารถละองค์ฌานในทุติยฌานได้พร้อมกัน ๒ องค์ คือ วิตก วิจารณ์ ฉะนั้น ฌานของติกข
บุคคลนี้ จึงมีเพียง ๔ อย่าง

ข้อ ๓๗ ถาม. ปีติมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง และปีติขั้นไหนที่จัดเป็นองค์ของฌาน ?

ตอบ. ปีติมี ๕ อย่าง คือ

๑. ขุททกาศปีติ คือ ความปลาบปลื้มใจ ที่สามารถทำให้ชนในร่างกายเกิดอาการชูชัน

๒. ขณิกาปีติ คือ ความปลาบปลื้มใจ ที่เกิดผุดขึ้นเป็นขณะๆ เหมือนสายฟ้าแลบ ซึ่งเกิดขึ้นได้บ่อยๆ

๓. โอกกัณฑิกาปีติ คือ ความปลาบปลื้มใจ ที่ซึมซาบไปทั่วร่างกาย ถึงกับทำให้ร่างกายไหวโยกโคลงไปมาได้

๔. อุพเพกคาปีติ คือ ความปลาบปลื้มใจ จนตัวฟูขึ้นหรือลอยขึ้นไปในอากาศได้

๕. ฌรณาปีติ คือ ความปลาบปลื้มใจ ที่ซาบซ่านไปทั่วร่างกาย เหมือนสูกที่เต็มลม และเหมือนหลีบภูเขาที่ห้วงน้ำใหญ่ไหลเข้าไปซึมซาบเต็มเปี่ยมบริบูรณ์

ปีติ ที่จัดเป็นองค์ฌานนั้น ได้แก่ ฌรณาปีติ ส่วนปีติ ๔ อย่างที่เหลือ ยังไม่นับว่าเป็นองค์ฌาน เพราะยังมีสภาพหยาบและมีกำลังน้อยอยู่

ข้อ ๓๘ ถาม. วสี หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. วสี หมายความว่า ความชำนาญหรือความคล่องแคล่วในฌานมี ๕ ประการ คือ

๑. อาวัชชนวสี คือ ความชำนาญในการพิจารณาองค์ฌานก่อนเข้าสมาบัติ เพื่อให้เข้าสมาบัติได้โดยเร็วพลัน

๒. สมาปัชชนวสี คือ ความชำนาญในการเข้าสมาบัติ

๓. อธิฐฐานวสี คือ ความชำนาญในการตั้งอยู่ในสมาบัติ

๔. วฏฐานวสี คือ ความชำนาญในการกำหนดออกจากสมาบัติ

๕. ปัจจเวกขณวสี คือ ความชำนาญในการพิจารณาองค์ฌานหลังออกจากสมาบัติ เมื่อพระโยคาวจรสามารถทำวสีทั้ง ๕ นี้ ให้เกิดขึ้นแล้ว ย่อมสามารถเลื่อนฌานขึ้นสูงไปได้เรื่อย ๆ และเข้าออกจากฌานได้คล่องแคล่ว

ข้อ ๓๙ ถาม. อรูปาวจรจิต หมายความว่าอย่างไร แบ่งเป็นกี่จำพวก คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมความหมายของแต่ละจำพวก

ตอบ. อรูปาวจรจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยการเจริญสมถภาวนาของผู้ที่ได้รูปาวจรปัญจฌานมาแล้ว เมื่อได้เจริญฌานให้ยิ่งขึ้นไปแล้ว ย่อมเข้าถึงอรุพฌาน ฉะนั้น

อรุปาวจรจิตนี้จึงเป็นสภาพจิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสอรุปโดยมาก

อรุปาวจรจิต แบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ

๑. อรุปาวจรกุศลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยการเจริญสมถภาวนาจนถึงอรุปฌานเป็นไปพร้อมด้วยการปรุงแต่งอรุปกุศลไว้ให้ได้รับสมบัติเป็นอรุปพรหมในพรหมโลก หรือ ในอรุปภูมิและให้ได้อรุปฌานหรืออรุปสมาบัติ

๒. อรุปาวจรวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของอรุปาวจรกุศลจิต กล่าวคือ อรุปาวจรกุศลจิตเป็นเหตุ อรุปาวจรวิบากจิตเป็นผลให้ได้เสวยสมบัติเป็นอรุปพรหมในอรุปภูมิ ๔ ซึ่งเป็นผลโดยตรงของอรุปาวจรกุศลจิตแต่ละดวงเท่านั้น เป็นสภาพจิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิภวังค์ และจุติ ในอรุปภูมิ ๔ ตามขั้นของฌานนั้น ๆ

๓. อรุปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตที่เป็นอรุปาวจรกุศลจิตนั้นแหละ แต่เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์โดยเฉพาะเท่านั้น ซึ่งเป็นจิตที่ไม่ส่งผลเป็นวิบากแต่ประการใด

ข้อ ๔๐ ถาม. จงแสดงความหมายของอรุปฌานทั้ง ๔ มาดู ?

ตอบ. แสดงความหมายของอรุปฌานทั้ง ๔ ดังนี้

อากาสนัญญายตนฌาน หมายถึง อากาศที่เพิกปฏิภาคนิมิตออกแล้ว มีสภาพกว้างขวางหาที่สุดมิได้เป็นที่ตั้งแห่งจิต หรือ เป็นจิตที่ยึดหน่วงเอาอาการที่เป็นความว่างเปล่านั้นเป็นอารมณ์ อุปมาเหมือน โรงอุโบสถหลังใหญ่หลังหนึ่ง ซึ่งเต็มไปด้วยเครื่องประดับ การเพิกปฏิภาคนิมิต เหมือนกับการยกเครื่องประดับออกไปเสีย เหลือแต่โรงอุโบสถที่ว่างเปล่า จิตนี้จึงเพ่งอยู่ที่ความว่างเปล่า ภายในขอบเขตของโรงอุโบสถนั้น

วิญญูณัญญายตนฌาน หมายถึง จิตที่ยึดหน่วงเอาฌานจิตดวงก่อนที่รู้อากาศนิมิตอันหาที่สุดมิได้มาเป็นอารมณ์ คือ มีอากาสนัญญายตนฌานนั่นเองเป็นอารมณ์ อุปมาเหมือนโรงอุโบสถที่ว่างเปล่าอยู่นั้น บัดนี้ มีพระสงฆ์มาประชุมกันทำสังฆกรรมอยู่ จิตจึงเพ่งอยู่เฉพาะพระสงฆ์ที่มาประชุมกันอยู่เท่านั้น โดยมีได้เอาใจใส่ในขอบเขตของโรงอุโบสถนั้นเลย

อาภิญญัญญายตนฌาน หมายถึง จิตที่ยึดสภาพความไม่มีอากาสนัญญายตนฌานเหลืออยู่เลยเป็นอารมณ์ อุปมาเหมือน โรงอุโบสถหลังใหญ่ที่พระสงฆ์ประชุมกันทำสังฆ

กรรมอยู่นั้น บัดนี้ได้ออกไปหมดแล้ว ไม่มีเหลืออยู่แม้แต่รูปเดียว จิตดวงนี้จึงเพ่งอยู่ที่ความไม่มีพระสงฆ์หมั่นนั้น และไม่ได้เอาใจใส่ในขอบเขตของโรงอุโบสถนั้นด้วย

แนวสัญญานาสัญญาตนณาน หมายถึง สภาพจิตที่ยึดเอาความรู้สึกอันละเอียดยิ่งเป็นอารมณ์เท่านั้น ซึ่งสภาพอารมณ์นั้นจะว่า มีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ อุปมาเหมือน สามเณรเอาน้ำมันทาบาตรไว้เพื่อกันสนิม พระเถระเรียกเอาบาตรจากสามเณรเพื่อใส่อาหาร สามเณรกราบเรียนว่า “บาตรติดน้ำมันอยู่” พระเถระบอกว่า “ยกเอามาเถิด เรา จะเทไว้ในกระบอกน้ำมัน” สามเณรกราบเรียนว่า “น้ำมันนั้นทาบาตรไว้แต่พอกันสนิม ไม่มี มากพอเทใส่กระบอกได้” หรือเปรียบเหมือนโรงอุโบสถหลังใหญ่นั้น ได้ถูกเรือถอนออกไปทั้งหมดแล้ว แต่พระโยคาวจรบุคคลย้อนไปห่วงนึกเอาสภาพโรงอุโบสถที่เคยมีพระสงฆ์มานั่งประชุมอยู่เต็มไปหมด ความรู้สึกนั้นจึงมีสภาพละเอียดอ่อน เป็นการห่วงนึกถึงมโนภาพในอดีต

ข้อ ๔๑ ถาม. จิตโดยย่อ ๘๙ ดวงนั้น เมื่อจำแนกโดยภูมิแล้ว มีกี่ภูมิ แต่ละภูมิมีเท่าไรคืออะไรบ้าง ?

ตอบ. จิตโดยย่อ ๘๙ ดวงนั้น เมื่อจำแนกโดยภูมิแล้ว มี ๔ ภูมิ คือ

กามาวจรภูมิ	มี ๕๔ ดวง	ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔
รูปาวจรภูมิ	มี ๑๕ ดวง	ได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕
อรุปาวจรภูมิ	มี ๑๒ ดวง	ได้แก่ อรูปาวจรจิต ๑๒
โลกุตตรภูมิ	มี ๘ ดวง	ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘

ข้อ ๔๒ ถาม. โลกุตตรจิตโดยย่อ กับ โลกุตตรจิตโดยพิสดาร มีวิธีนับอย่างไร ?

ตอบ. โลกุตตรจิตโดยย่อ กับ โลกุตตรจิตโดยพิสดารนั้น มีวิธีนับต่างกันดังนี้

โลกุตตรจิตโดยย่อ นับโดยประเภทแห่งมรรคและผล คือ มรรคจิต ๔ ผลจิต ๔

ส่วนโลกุตตรจิตโดยพิสดาร นับโดยประเภทแห่งฌาน มี ๔๐ คือ มรรคจิต มี ๒๐ ผลจิต มี ๒๐

ข้อ ๔๓ ถาม. มหัคคตจิต หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. มหัคคตจิต หมายความว่า จิตที่เข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ หมายถึง เป็นสภาพจิตที่มีกำลังอันแก่กล้าสามารถกระทำให้สำเร็จกิจต่าง ๆ ได้ คือ

- ก. ช่มกิลีสนิวรรณไว้ได้นานตามสมควรแก่กำลังแห่งฌาน ที่เรียกว่า วิกขัมภนปหาน
- ข. ให้ผลอันไพบูรณ์ คือ มีพรหมวิหารธรรม ให้ได้เสวยพรหมสมบัติในพรหมโลก
- ค. ให้ชวนจิตเกิดขึ้นสืบทอดกันได้เป็นเวลานานเป็นพิเศษ ในขณะที่เข้าฌานสมาบัติ หรือการเกิดเป็นรูปพรหม อรูปพรหม ที่มีอายุยืนยาวกว่าสัตว์ในภพภูมิอื่น ๆ เพราะ อาศัยมหัคคตปฏิสนธิจิตเป็นตัวนำเกิด

มหัคคตจิต มี ๒๗ ดวง คือ รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒

ข้อ ๔๔ ถาม. โลกุตตรจิต หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. โลกุตตรจิต หมายความว่า จิตที่มีอารมณ์เหนือโลก เหนือสภาวะธรรมที่มีอยู่ในโลก หรือ เป็นจิตที่มีความสามารถรับอารมณ์พิเศษที่เหนือโลก คือ นิพพาน โลกุตตรจิต มี ๘ หรือ ๔๐ ดวง คือ

๑. โลกุตตรจิต ถ้านับตามองค์มรรค คือ มรรคจิต ผลจิต ธรรมดามี ๘ ดวง เรียกว่า โลกุตตรจิตโดยย่อ หรือ โลกุตตรจิตที่ว่าโดยองค์มรรค

๒. โลกุตตรจิต ถ้านับตามองค์ฌาน ที่ใช้เป็นบาทในการเจริญวิปัสสนา จนได้บรรลุลोकุตตรจิต มี ๔๐ ดวง เรียกว่า โลกุตตรจิตโดยพิสดาร หรือ โลกุตตรจิตที่ว่าโดยองค์ฌาน

ข้อ ๔๕ ถาม. จงแสดงความหมายของโลกุตตรกุศลและโลกุตตรวิบากจิตมาดู ?

ตอบ. โลกุตตรกุศลจิต หรือ มรรคจิต มีความหมาย ๔ อย่าง คือ

๑. โลกุตตรกุศล หมายความว่า เป็นกุศลที่ทำให้ข้ามพ้นจากวัฏฏะ คือพ้นจากการวนเวียนอยู่ในโลกทั้ง ๓ ได้แก่ กามโลก รูปโลก อรูปโลก เรียกว่า วิวัฏฏคามินีกุศล หรือ อากัจคามินีกุศล

๒. โลกุตตรกุศล หมายความว่า เป็นกุศลที่ข้ามพ้นจากความเป็นปุถุชนสู่ความเป็นอริยบุคคล และจากอริยบุคคลเบื้องต่ำสู่อริยบุคคลเบื้องสูง

๓. โลกุตตรกุศล หมายความว่า กุศลจิตที่เกิดขึ้นรับโลกุตตรอารมณ์ คือ นิพพาน

๔. โลกุตตรกุศล หมายความว่า เป็นกุศลที่มีอำนาจเหนือโลกียกุศล คือ สามารถประหาณอนุสัยกิเลสได้เป็นสมุจเฉตปหาน (ยกเว้นสกทาคามีมรรค)

โลกุตตรวิบาก หรือ ผลจิต หมายถึง จิตที่เป็นผลของโลกุตตรกุศล หรือ มรรคจิต ซึ่งเกิดขึ้นติดต่อกันกับมรรคจิต เมื่อมรรคจิตดับลง ผลจิตย่อมเกิดขึ้นทันที โดยไม่มีจิตดวงอื่นมาเกิดคั่นระหว่างเลย ฉะนั้น ผลจิตนี้ จึงเรียกว่า อกาลิกรรม หรือ อกาลิโก ซึ่งเป็นผลกรรมที่ไม่ต้องรอกาลเวลา

ข้อ ๔๖ ถาม. กิเลสคืออะไร กิเลสมีกี่ระดับ คืออะไรบ้าง และจะประหารด้วยวิธีใดบ้าง ?

ตอบ. กิเลส คือ ธรรมชาติที่เศร้าหมองเร่าร้อน และทำให้สัตว์เศร้าหมองเร่าร้อนไปตามสภาพของตนด้วย กิเลสมีกี่ ๓ ระดับ คือ

๑. วิติกมกิเลส หมายถึง กิเลสอย่างหยาบ ที่สามารถก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางกาย ทางวาจาได้ เป็น พุทธิกรรม กิเลสชนิดนี้ประหารด้วยศีลกุศล หรือ มหากุศล เป็นการสงบระงับชั่วครั้งชั่วคราว ขณะที่ยังมีการรักษาศีลอยู่ หรือในขณะที่มหากุศลจิตเกิดขึ้น การประหารกิเลสได้ชั่วขณะนี้ เรียกว่า “ตัทธคปหาน”

๒. ปริยฐานกิเลส หมายถึง กิเลสอย่างกลาง ได้แก่ นิรวณ ๕ ที่เกิดอยู่ภายในมโนทวาร ไม่ถึงกับแสดงอาการล่วงออกมาทางกาย หรือทางวาจา นิรวณกิเลสนี้ประหารได้ด้วยสมาธิ คือ ฌาน ย่อมดับไว้หรือระงับไว้ได้ตามอำนาจของฌานนานตราบเท่าที่ฌานยังไม่เสื่อม เรียกว่า “วิกขัมภนปหาน”

๓. อนุสัยกิเลส หมายถึง กิเลสอย่างละเอียด ที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธัมมทานของสัตว์ทั้งหลาย มาเป็นเวลานานในสังสารวัฏฏ์ ต้องประหารด้วยปัญญาในมคคจิตทั้ง ๔ ตามสมควร ซึ่งเป็นการประหารโดยเด็ดขาด เรียกว่า “สมุจเฉทปหาน”

ข้อ ๔๗ ถาม. จิตเภทนัย หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. จิตเภทนัย หมายถึง การจำแนกจิตโดยนัยต่าง ๆ มีชาติเภทนัย เป็นต้น มี ๙ นัย คือ

๑. ชาติเภทนัย การจำแนกประเภทของจิตโดยชาติ มี ๔ ชาติ คือ อกุศลชาติ กุศลชาติ วิปากชาติ กิริยาชาติ

๒. ภูมิเภทนัย การจำแนกประเภทของจิตโดยภูมิ มี ๔ ภูมิ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ โลกุตตรภูมิ (อวัตถาภูมิ ๔)

๓. โสภณเภทนัย การจำแนกประเภทของจิตโดย อโสภณจิตและโสภณจิต
 ๔. โลกเภทนัย การจำแนกประเภทของจิตโดยโลกียจิตและโลกุตตรจิต
 ๕. เหตุเภทนัย การจำแนกประเภทของจิตโดย อเหตุกจิตและสเหตุกจิต
 ๖. ฌานเภทนัย การจำแนกประเภทของจิตโดย อฌานจิต และฌานจิต
 ๗. เวทนาเภทนัย การจำแนกประเภทของจิตโดยเวทนา ๕ คือ สุขสหคตจิต
 ทุกขสหคตจิต โสมนัสสสสหคตจิต โทมนัสสสสหคตจิต อุเบกขาสหคตจิต
 ๘. สัมปโยคเภทนัย การจำแนกประเภทของจิตโดย สัมปยุตตจิตและวิปยุตตจิต
 ๙. สังขารเภทนัย การจำแนกประเภทของจิตโดยอสังขาริกจิต และสสังขาริกจิต

ข้อ ๔๘ ถาม. จงจำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดยเวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย สังขารเภทนัย ?

ตอบ. จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดยเวทนาเภทนัย คือ

เป็น โสมนัสสสสหคตจิต ๔

เป็น โทมนัสสสสหคตจิต ๒

เป็น อุเบกขาสหคตจิต ๖

จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดยสัมปโยคเภทนัย คือ

เป็น สัมปยุตตจิต ๘

เป็น วิปยุตตจิต ๔

จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดยสังขารเภทนัย คือ

เป็น อสังขาริกจิต ๗

เป็น สสังขาริกจิต ๕

ข้อ ๔๙ ถาม. ให้จำแนกอโสภณจิต โดยชาติเภทนัย เวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย

ตอบ จำแนกอโสภณจิต โดยชาติเภทนัย คือ

เป็น อกุศลชาติ ๑๒

เป็น วิปากชาติ ๑๕

เป็น กิริยาชาติ ๓

จำแนกอโสภณจิตโดยเวทนาเภทนัย คือ

เป็น สุขสหคตจิต ๑

เป็น ทุกขสหคตจิต ๑

เป็น โสมนัสสหคตจิต	๖
เป็น โทมนัสสหคตจิต	๒
เป็น อุpekขาสหคตจิต	๒๐
จำแนกอโสมณจิตโดยสัมปโยคเกณฑ์ คือ	
เป็น สัมปยุตตจิต	๘
เป็น วิปยุตตจิต	๒๒

ข้อ ๕๐ ถาม. โสมณจิตที่เป็น อุpekขาสหคตด้วย วิปยุตต์ด้วย สสังขาริกด้วย มีจำนวนเท่าใด คือ อะไรบ้าง ?

ตอบ. โสมณจิตที่เป็นอุpekขาสหคตด้วย วิปยุตต์ด้วย สสังขาริกด้วย มีจำนวน ๓ ดวง คือ

มหากุศลจิต	ดวงที่ ๘
มหาวิปากจิต	ดวงที่ ๘
มหากิริยาจิต	ดวงที่ ๘

ข้อ ๕๑ ถาม. ในกามาวจรจิตนั้น จิตที่เป็นโสมนัสด้วย วิปยุตต์ด้วย สสังขาริก ด้วย มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ในกามาวจรจิตนั้น จิตที่เป็นโสมนัสด้วย วิปยุตต์ด้วย สสังขาริกด้วยมีจำนวน ๔ ดวงคือ

โลภมูลจิต	ดวงที่ ๔	มหากุศลจิต	ดวงที่ ๔
มหาวิปากจิต	ดวงที่ ๔	มหากิริยาจิต	ดวงที่ ๔

ข้อ ๕๒ ถาม. จงแสดงความหมายของชื่อจิตดังต่อไปนี้

ก. อโสมณจิต	ข. รูปาวจรจิต	ค. มหัคคตจิต
ฌ. โลภียจิต	ง. โลกุตตรจิต	จ. ฌานจิต

ตอบ. ก. อโสมณจิต หมายความว่า จิตที่นอกจากโสมณจิตที่เป็นจิตสวยงาม อีกนัยหนึ่ง อโสมณจิต หมายความว่า สภาพจิตที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยโสมณเจตสิก

ข. รูปาวจรจิต หมายความว่า จิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูป และกิเลสรูปเป็นส่วนมาก วัตถุรูปนั้นได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กิเลสรูปนั้นได้แก่ รูปตัณหา คือ ความยินดีพอใจใน รูปฌาน รูปภพ อภิญญา

ค. มหัคคตจิต หมายความว่า จิตที่เข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ

ข. โลภียจิต หมายความว่า จิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก หมายถึง จิตที่รับอารมณ์ที่เป็นโลกียะ ได้แก่ อารมณ์ทั้งหลายที่นอกจากโลกุตตรธรรม คือ มรรค ผล นิพพาน นั้นเอง

ง. โลกุตตรจิต หมายความว่า จิตที่พ้นจากโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก หมายถึง สภาพจิตที่รับโลกุตตรธรรม คือ มรรค ผล นิพพาน อย่างเดียวเท่านั้น

จ. ฌานจิต หมายความว่า จิตประกอบด้วยองค์ฌาน ๕ มีวิตกเป็นต้น ตามสมควรแก่ฌานจิตชั้นนั้น ๆ

ข้อ ๕๓ ถาม. จำนวนจิตโดยย่อมี ๘๙ โดยพิสดารมี ๑๒๑ นั้น ต่างกันที่ตรงไหน และ ฌานจิตที่มีองค์ฌาน ๒ นั้น มีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ในจำนวนจิตโดยย่อมี ๘๙ โดยพิสดารมี ๑๒๑ นั้น ต่างกันตรงที่โลกุตตรจิต คือ ในจิตโดยย่อนั้นโลกุตตรจิตมี ๘ ในจิตโดยพิสดารนั้น โลกุตตรจิตมี ๔๐ ฌานจิตที่มีองค์ฌาน ๒ นั้น มีจำนวน ๓๔ ดวง คือ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌานจิต ๒๓

ข้อ ๕๔ ถาม. จงเพิ่มบาลี ฯลฯ ต่อไปนี้

วิตกุกวการปีติสุข เอกคคตาสหิตํ ฯลฯ กุสลจิตตํ

วิการ ปีติ สุข เอกคคตาสหิตํ ฯลฯ วิปากจิตตํ

ปีติ สุข เอกคคตาสหิตํ ฯลฯ ฌริยจิตตํ

สุข เอกคคตาสหิตํ ฯลฯ กุสลจิตตํ

อุเปกขา เอกคคตาสหิตํ ปญจมชฌาน ฯลฯ

ตอบ. เพิ่มบาลี ฯลฯ ดังต่อไปนี้

วิตกุกวการปีติสุขเอกคคตาสหิตํ ปจฺมชฌานกุสลจิตตํ

วิการปีติสุขเอกคคตาสหิตํ หุตฺติยชฌานวิปากจิตตํ

ปีติสุขเอกคคตาสหิตํ ตติยชฌานฌริยจิตตํ

สุขเอกคคตาสหิตํ จตุตถชฌานกุสลจิตตํ

อุเปกขาเอกคคตาสหิตํ ปญจมชฌาน กุสลจิตตํ วิปากจิตตํ ฌริยจิตตํ

ข้อ ๕๕ .ถาม. จงแสดงหสิตุปปาตจิต ๑ โดยเกณนัยทั้ง ๙ มาดู ?

ตอบ. หสิตุปปาตจิตนั้น

๑. ว่าโดยชาติเกณนัย	เป็น	กิริยาชาติ
๒. ว่าโดยภูมิเกณนัย	เป็น	กามาวจรภูมิ
๓. ว่าโดยโสภณเกณนัย	เป็น	อโสภณจิต
๔. ว่าโดยโลกเกณนัย	เป็น	โลเกียจิต
๕. ว่าโดยเหตุเกณนัย	เป็น	อเหตุกจิต
๖. ว่าโดยฌานเกณนัย	เป็น	อฌานจิต
๗. ว่าโดยเวทนาเกณนัย	เป็น	โสมนัสสสหคตจิต
๘. ว่าโดยสัมปโยคเกณนัย	เป็น	วิปยุตตจิต
๙. ว่าโดยสังขารเกณนัย	เป็น	อสังขาริกจิต

ข้อ ๕๖ .ถาม. จงแสดงคาถาที่แสดงลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก พร้อมทั้งคำแปล และคำอธิบาย ?

ตอบ. คาถาที่แสดงลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก ดังนี้

เอกุปปาตนิโรธา จ

เอกาลมพนวตถูกา

เจโตยุตฺตา ทวิปณฺณาส

ธมฺมา เจตสิกา มตา ฯ

แปลความว่า นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบธรรมชาติของเจตสิก ซึ่งมีจำนวน ๕๒ ดวง ที่ประกอบกับจิต มีลักษณะดังนี้ คือ ๑. เกิดพร้อมกับจิต ๒. ดับพร้อมกับจิต ๓. มีอารมณ์อันเดียวกันกับจิต ๔. มีที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกันกับจิต

๑. เอกุปปาตนิโรธา เกิดพร้อมกับจิต หมายความว่า เจตสิกนี้ จะต้องเกิดพร้อมกับจิตเสมอ เมื่อจิตเกิดขึ้น เจตสิกก็เกิดขึ้นในขณะเดียวกัน จะกล่าวว่า จิตเกิดก่อน เจตสิกเกิดทีหลัง หรือ เจตสิกเกิดก่อน จิตเกิดทีหลัง นั้นไม่ได้

๒. เอกนิโรธะ ดับพร้อมกับจิต ในทำนองเดียวกันนั้น เมื่อจิตดับ เจตสิกก็ดับ ไม่มีใครดับก่อน หรือดับทีหลัง

๓. เอกาลมพนะ มีอารมณ์อันเดียวกันกับจิต หมายความว่า อารมณ์ที่เจตสิกเข้าไปรับอยู่นั้น ก็เป็นอารมณ์เดียวกันกับที่จิตเข้าไปรับอยู่นั่นเอง เช่น จิตรับอารมณ์สีขาว เจตสิกก็รับอารมณ์สีขาวด้วย หรือ จิตรับอารมณ์สีดำ เจตสิกก็รับอารมณ์สีดำด้วย ดังนี้ เป็นต้น

๔. เอกวัตถุกะ มีที่อาศัยเกิดอันเดียวกันกับจิต หมายความว่า ที่อาศัยเกิดของเจตสิก ก็เป็นชนิดเดียวกันกับที่อาศัยเกิดของจิต เช่น จิตอาศัยตาเกิด เจตสิกก็อาศัยตาเกิดด้วย จิตอาศัยหทัยวัตถุเกิด เจตสิกก็อาศัยหทัยวัตถุเกิดด้วย ดังนี้ เป็นต้น

ข้อ ๕๗ ถาม. เจตสิกมีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงยกหลักฐานพระบาลีและคำแปล ประกอบด้วย ?

ตอบ. เจตสิกมีจำนวน ๕๒ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕ ดังหลักฐานพระบาลีแสดงว่า

เตรสญฺญสมานา จ

จุทฺทสากุสลา ตถา

โสภณา ปญฺจวิสาติ

ทฺวิปญฺญาส ปวฺจุจเร ฯ

แปลความว่า ท่านกล่าวจำนวนเจตสิกว่า มี ๕๒ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕

ข้อ ๕๘ ถาม. เจตสิก ๕๒ นั้นว่าโดยราสี มีเท่าใด คืออะไร และในราสีหนึ่ง ๆ มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. เจตสิก ๕๒ นั้นว่าโดยราสี มี ๓ ราสี คือ

๑. อัญญสมานราสีเจตสิก มี ๑๓ ดวง

๒. อกุศลราสีเจตสิก มี ๑๔ ดวง

๓. โสภณราสีเจตสิก มี ๒๕ ดวง

ในอัญญสมานราสีเจตสิก ๑๓ ดวงนั้น คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

ปกิณณกเจตสิก ๖

ในอกุศลราสีเจตสิก ๑๔ ดวงนั้น คือ

โมหตฺกเจตสิก ๔ โลติกเจตสิก ๓

โทหตฺกเจตสิก ๔ ถีนฺทกเจตสิก ๒

วิจิกิฉาเจตสิก ๑

ในโสภณราสีเจตสิก ๒๕ ดวงนั้น คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙	วิรตีเจตสิก	๓
อัปมัญญาเจตสิก ๒	ปัญญินทรีย์เจตสิก	๑

ข้อ ๕๙ ถาม. จงแสดงความหมายของชื่อเจตสิกเหล่านี้

ก. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก	ข. ปกิณณกเจตสิก
ค. สัพพากุศลสาธารณเจตสิก	ฌ. โสภณสาธารณเจตสิก
ง. อัปมัญญาเจตสิก	

ตอบ. แสดงความหมายของชื่อเจตสิกเหล่านี้ ดังต่อไปนี้

ก. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก หมายความว่า กลุ่มเจตสิกที่ประกอบกับจิตทั่วไปได้ทั้งหมด ไม่มียกเว้น

ข. ปกิณณกเจตสิก หมายความว่า เจตสิกที่ประกอบกับจิตโดยเรียรายทั่วไปทั้งในฝ่ายกุศล อกุศล วิบาก กิริยา โลภียะ โลกุตตระ โสภณะ อโสภณะ แต่ประกอบไม่ได้ทั้งหมด มียกเว้นบางดวงที่ไม่ประกอบ

ค. สัพพากุศลสาธารณเจตสิก หมายความว่า เจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ได้ทั้งหมด

ฌ. โสภณสาธารณเจตสิก หมายความว่า เจตสิกที่ประกอบทั่วไปในโสภณจิต ซึ่งเป็นสภาพจิตที่มีความสวยงามและไม่มีโทษ

ง. อัปมัญญาเจตสิก หมายความว่า เจตสิกที่เกิดขึ้นโดยอาศัยทุกขิตสัตร หรือ สุขิตสัตรทั่วไปไม่จำกัด

ข้อ ๖๐ ถาม. มนสิการมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. มนสิการ มี ๓ อย่าง คือ

๑. วิธีปฏิบัติทกมนสิการ หมายถึง มนสิการที่ทำให้วิถิจิตเกิดขึ้นทางปัญจทวาร ได้แก่ ปัญจทวาราวชชนจิต ซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่เริ่มรับอารมณ์ใหม่ที่เข้ามากระทบกับทวารตา หู จมูก ลิ้น กาย ทำให้ปัญจวิญญานจิตและสัมปฏิจฉนจิตเกิดขึ้นตามลำดับ ทำให้อวิชิตมีจักขุทวารวิถิ เป็นต้น เกิดขึ้นได้

๒. **ชวนปฏิบัติทกมนสิการ** หมายถึง มนสิการที่ทำให้ชวนจิตเกิดขึ้นเสพอารมณ์โดยความเป็นกุศล อกุศล หรือ กิริยาชวนะ ได้แก่ **มโนทวาราวชชนจิต** ที่ทำให้ชวนจิตเกิดขึ้นตามธรรมดา ปัญจทวารวิถีหรือมโนทวารวิถี ที่มีชวนจิตเกิดขึ้นได้นั้น เพราะอาศัยมโนทวาราวชชนจิต เป็นเหตุ ถ้าไม่มีมโนทวาราวชชนจิตเกิดขึ้นแล้ว ชวนจิตก็เกิดขึ้นไม่ได้ ด้วยเหตุนี้มโนทวาราวชชนจิต จึงชื่อว่า ชวนปฏิบัติทกมนสิการ คือ เป็นผู้นำจิตให้ขึ้นสู่ชวนะ

๓. **อารัมมณปฏิบัติทกมนสิการ** หมายถึง มนสิการที่ทำให้สัมปยุตตธรรม คือ จิตเจตสิก เล่นไปสู่อารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ **มนสิการเจตสิก** คือ การพิจารณาอารมณ์

ข้อ ๖๑ ถาม. เพราะเหตุใด โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง จึงได้ชื่อว่า **สัพพากุศลสาธารณเจตสิก** ?

จงอธิบาย

ตอบ. โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง คือ โมหะ อหิริกะ อนตตัปปะ และ อุทธัจจะ ที่ชื่อว่า **สัพพากุศลสาธารณเจตสิก** นั้น เพราะเป็นกลุ่มเจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ดวงได้ทั้งหมด ไม่มียกเว้น เป็นกลุ่มเจตสิกที่เป็นพื้นฐานของอกุศลทั้งปวง คือ เพราะความไม่รู้สภาพธรรมตามเป็นจริง จึงไม่ละอายในการทำบาป เพราะไม่ละอายในการทำบาป จึงไม่เกรงกลัวต่อผลของบาป ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะมีความฟุ้งซ่าน ขาดความยังคิดพิจารณา เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว อกุศลที่ยังไม่เกิด ย่อมมีโอกาสดังเกิดขึ้น อกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมมีแต่จะเจริญงอกงามยิ่งขึ้น

ข้อ ๖๒ ถาม. เพราะเหตุใด อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ เจตสิก ๓ ดวงนี้ จึงเกิดร่วมกันไม่ได้ ?

จงอธิบายความหมายของอิสสา และ มัจฉริยะให้เห็นชัด

ตอบ. เหตุที่อิสสา มัจฉริยะ และกุกกุจจะเกิดร่วมกันไม่ได้นั้น เพราะมีลักษณะในการรับอารมณ์ที่ต่างกัน คือ

อิสสา มีลักษณะไม่พอใจในทรัพย์สมบัติ หรือคุณความดีของผู้อื่นเป็นอารมณ์ เมื่อปรารถนาถึงทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของบุคคลอื่นแล้วเกิดความไม่พอใจ คือ ไม่ต้องการให้เขาได้ ไม่พอใจให้เขามี อิสสาเจตสิกนี้จึงจะเกิดขึ้น ถ้าไม่มีอารมณ์เกี่ยวกับทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของบุคคลอื่นแล้ว อิสสาเจตสิกนี้ย่อมไม่เกิดขึ้น

แต่มัจฉริยะนั้น มีลักษณะไม่พอใจให้ทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของตนเองนั้นไปเป็นสาธารณะแก่บุคคลเหล่านั้น คือ ไม่ต้องการเห็นใครมายุ่งเกี่ยวกับทรัพย์สมบัติหรือ คุณ

ความดีของตน เมื่อปรารถนาถึงทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของตนแล้วเกิดความหวงแหน ในขณะนั้น มัจฉริยะเจตสิกนี้จึงจะเกิดขึ้น ถ้าไม่มีอารมณ์ที่เกี่ยวกับทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของตนแล้ว มัจฉริยะเจตสิกนี้ย่อมไม่เกิดขึ้น

ส่วนกุกกุจจะนั้น มีลักษณะวิปถีสาร คือ ความเดือดร้อนใจ ในเมื่อนึกถึงความไม่ดี หรือการงานที่ไม่เป็นประโยชน์ที่ได้ทำไปแล้ว หรือนึกถึงความดีหรือการงานที่เป็นประโยชน์ที่ยังไม่ได้ทำ เป็นอารมณ์ จึงจะเกิดขึ้น ถ้าไม่มีอารมณ์ที่เกี่ยวกับความไม่ดีที่ทำไปแล้วหรือคุณความดีที่ยังไม่ได้ทำ ที่เป็นเหตุให้เกิดวิปถีสารแล้ว กุกกุจเจตสิกนี้ย่อมไม่เกิดขึ้น

ลักษณะของอิสสาณั้น ถ้าเป็นเพียงความไม่พอใจ ด้วยเห็นว่า ไม่ใช่ของตนแล้ว ก็ไม่มีโทษ แต่ถ้าไม่พอใจ ด้วยเห็นว่า ผู้อื่นไม่ควรจะมี ไม่ควรจะได้ ไม่ควรจะเป็น เป็นต้นแล้ว ย่อมชื่อว่า ริษยา ย่อมมีโทษ และเป็นสภาพของอิสสา พึงเห็นว่า สภาพของอิสสาเจตสิกนี้เป็นสภาวะที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของสัตว์ จึงเป็นธรรมชาติที่ผูกพันสัตว์ไว้ในภavn้อยภavnใหญ่ ซึ่งเรียกว่า สังโยชน์ อันได้แก่ อิสสาสังโยชน์ นั้นเอง

ลักษณะของมัจฉริยะนั้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับอิสสา คือ ถ้าเป็นเพียงความไม่พอใจ ด้วยคิดว่า สิ่งนี้เป็นสมบัติและคุณความดีของตน ที่ตนได้มาโดยความรู้ความสามารถและได้มาโดยชอบธรรม บุคคลที่ไม่คู่ควรจะได้ ก็จงอย่าได้ไป ดังนี้ เป็นต้น ก็ไม่มีโทษ แต่ถ้ามีความตระหนี่หวงแหนจนเกินไป ทำให้เสียธรรม ที่จัดเป็นถัถธมมัจฉริยะ คือ ความตระหนี่เหนียวแน่นแล้ว ย่อมมีโทษ และเป็นสภาพของมัจฉริยะเจตสิก พึงเห็นว่า สภาพของมัจฉริยะเจตสิกนี้เป็นสภาวะที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของสัตว์ จึงเป็นธรรมชาติที่ผูกพันสัตว์ไว้ในภavn้อยภavnใหญ่ ซึ่งเรียกว่า สังโยชน์ อันได้แก่ มัจฉริยะสังโยชน์ นั้นเอง

ข้อ ๖๓ ถาม. มัจฉริยะ หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. มัจฉริยะ หมายความว่า ความตระหนี่เหนียวแน่น มี ๕ อย่าง คือ

๑. อาวาสมัจฉริยะ ตระหนี่ที่อยู่ (หวงอาวาส)

๒. กุลมัจฉริยะ ตระหนี่ตระกูล (หวงตระกูล, หวงโยมอุปฐาก)

๓. ลาภมัจฉริยะ ตระหนี่ลาภ (หวงลาภสักการะ, หวงเงินเดือน)

๔. วัฒนมัจฉริยะ ตระหนี่วรรณะ (หวงผิวพรรณ, ความงาม, คุณความดี,ชาติชั้น
วรรณะ, ยศตำแหน่ง)
๕. ธัมมมัจฉริยะ ตระหนี่ธรรมะ (หวงวิชาความรู้, คุณธรรม)

ข้อ ๖๔ ทาม. ความสงสัยอย่างไร จึงเรียกว่า วิจิกิจฉนาที่เป็นนิรณ คือ เครื่องขัดขวางมิให้
บรรลุถึงคุณความดี อันเป็นสภาพของวิจิกิจฉนาเจตสิก และความสงสัยอย่างไร ที่ไม่
เรียกว่า วิจิกิจฉนาที่เป็นนิรณ และความสงสัยเช่นนั้น เรียกว่าอะไร ? จงอธิบาย
ตอบ. ความสงสัยในความหมายของวิจิกิจฉนา นี้ ไม่ใช่เป็นความสงสัยในวิชาการต่างๆ
หรือ บัญญัติธรรมต่าง ๆ แต่หมายเฉพาะความสงสัยในลักษณะ ๘ ประการ คือ

๑. พุทธะ กงฺขติ	ความสงสัยในคุณของพระพุทธเจ้า
๒. ธมฺเม กงฺขติ	ความสงสัยในคุณของพระธรรม
๓. สงฺฆะ กงฺขติ	ความสงสัยในคุณของพระสงฆ์
๔. ลิกฺขาย กงฺขติ	ความสงสัยในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา
๕. ปุพฺพนฺเต กงฺขติ	ความสงสัยในชั้น อายตนะ ๓๓ ที่เป็นอดีต
๖. อปรนฺเต กงฺขติ	ความสงสัยในชั้น อายตนะ ๓๓ ที่เป็นอนาคต
๗. ปุพฺพนฺตาปรนฺเต กงฺขติ	ความสงสัยในชั้น อายตนะ ๓๓ ทั้งอดีตและอนาคต
๘. อิทปฺปจฺยตาย ปฏิจฺจสมุปฺปนฺเนสุ ธมฺเมสุ กงฺขติ	ความสงสัยในปฏิจจสมุปบาท
- ธรรม (ความเกิดขึ้นของรูปนาม ที่เกิดขึ้นโดยความเป็นเหตุเป็นผลเกี่ยวเนื่องกันเป็นเหมือน
ลูกโซ่)

ความสงสัยประการอื่น ที่นอกจากความสงสัยในธรรม ๘ ประการเหล่านี้ เช่น สงสัย
ในวิชาการต่างๆ อันเป็นเรื่องของสมมติบัญญัติ นั้น ไม่เรียกว่า เป็นวิจิกิจฉนา นิรณ เพราะ
เป็นแต่มีประสบการณ์แห่งสัญญาในทางนั้นยังน้อยอยู่ เมื่อได้ทำการศึกษาเรียนรู้ในวิชาการ
นั้นๆ แล้ว ย่อมคลายจากความสงสัยนั้นได้ จึงไม่ใช่สภาพของวิจิกิจฉนาเจตสิก ที่
ประกอบด้วยโมหมูลจิต ชนิดที่เป็นวิจิกิจฉนาสัมปยุตต์ ความสงสัยในสมมติบัญญัติต่าง ๆ นั้น
ชื่อว่า “ปฏิรูปกวิจิกิจฉนา” แปลว่า วิจิกิจฉนาเทียม ซึ่งไม่จัดว่า เป็นกิเลสที่ประกอบในโม
หมูลจิต แต่อาจสงเคราะห์เข้าในอุทัจจสัมปยุตต์จิตได้ ถ้าเกิดความสงสัยมากๆ ย่อม ทำให้
จิตคิดเล่นนอกนอกกลุ่มนอกทางไปเกินขอบเขต ที่เรียกว่า ความฟุ้งซ่าน นั่นเอง

ข้อ ๖๕ ถาม. เจตสิกที่เป็นพื้นฐานให้กุศล หรือคุณความดีเกิดขึ้น ได้แก่ เจตสิกจำพวกไหน เพราะเหตุใด ?

ตอบ. เจตสิกที่เป็นพื้นฐานให้กุศล หรือคุณความดีเกิดขึ้นนั้น ได้แก่ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง มี สัทธาเจตสิก เป็นต้น เพราะเมื่อบุคคลมีศรัทธา เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อแล้ว ทำให้เกิดสติ ความระลึกถึงสิ่งที่ดีงาม แล้วเกิดความละอายต่อบาป เกรงกลัวต่อผลของบาป ย่อมทำลายความโลภ ความไม่พอใจได้ เมื่อนั้น บุคคลย่อมปรับสภาพจิตให้เป็นปานกลาง เพื่อให้ความพร้อมในการรับสภาพที่เป็นคุณงามความดีได้โดยสะดวก ต่อจากนั้น ความสงบ ความเบา ความอ่อน ความเหมาะสมแก่การงาน ความคล่องแคล่ว ความซื่อตรงของสัมปยุตตธรรมนั้น ย่อมเกิดขึ้นตามมา เมื่อเป็นเช่นนี้ กุศลที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้น กุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมเจริญงอกงามไพบูลย์ขึ้น

ข้อ ๖๖ ถาม. ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ตั้งแต่สัทธา เป็นต้น จนถึงตัตตรมัชฌัตตตาเป็นที่สุดไม่ได้แสดงเป็นคู่ ๆ แต่เจตสิกที่เหลืออีก ๑๒ ดวง มีปัสสัทธิ เป็นต้น จนถึงอุชุกตาเป็นที่สุดนั้น ท่านแสดงเป็นคู่ ๆ ที่ต่างกันเช่นนี้เพราะเหตุใด และมีความมุ่งหมายอย่างไร ?

ตอบ. ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวงตั้งแต่สัทธาเจตสิก จนถึงตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก เหตุที่ท่านมิได้แสดงเป็นคู่ ๆ นั้น เพราะสภาพของเจตสิกเหล่านี้ เป็นไปอยู่แต่เฉพาะในนามธรรมและวิญญูติรูป ๒ เท่านั้น ไม่ทั่วไปในร่างกายทั้งหมด ส่วนเจตสิกอีก ๑๒ ดวง มีปัสสัทธิ เป็นต้นนั้น สามารถทำให้นามธรรมและร่างกายทั่วไปมีอาการสงบ อาการเบา เป็นต้นปรากฏได้ ฉะนั้น ท่านจึงมุ่งหมายเพื่อให้รู้ว่า เพราะอาศัยอำนาจของเจตสิก ๑๒ ดวง เหล่านี้แล้ว ทั้งนามและรูป ย่อมมีอาการเป็นไปเช่นเดียวกันได้ จึงทรงแสดงเจตสิก ๑๒ ดวง เหล่านี้เป็นคู่ ๆ กัน รวมเป็น ๖ คู่

ข้อ ๖๗ ถาม. วิรติมีกี่ระดับ คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. วิรติ หรือ วิรตี มี ๓ ระดับ คือ

๑. สัมปัตตวิรติ ได้แก่ การงดเว้นของบุคคลที่ไม่ได้สมาทานสิกขาบททั้งหลายไว้ ซึ่งพิจารณาความเกิดหรือความเสื่อม และความเป็นพหุสุต เป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ของตน

แล้ว ไม่ก้าวล่วงวัตถุที่ประสบเข้าเฉพาะหน้า ในขณะนั้น มีปาณาติบาต เป็นต้น ด้วยคิดว่า การกระทำอย่างนี้ไม่สมควรแก่เรา เหมือนการงดเว้นของอุบาสก ชื่อว่า จักกณะ ในลังกา ทวีป ฉะนั้น

๒. สมาทานวิริติ ได้แก่ การงดเว้นของบุคคลผู้สมาทานสิกขาบททั้งหลายไว้ ในเวลา สมาทานสิกขาบทนั้นแหละ และในเวลาต่อมา เมื่อได้ประสบกับวัตถุที่จะล่วงละเมิดแล้ว ย่อมระงับใจไว้ได้ โดยนึกถึงสิกขาบทที่ตนสมาทานไว้แล้วนั้น ถึงตนจะต้องสละชีวิต ก็จะไม่ ก้าวล่วงวัตถุ มี ปาณาติบาต เป็นต้น ที่ตนได้สมาทานงดเว้นไว้ เหมือนการงดเว้นของ อุบาสก ผู้อาศัยอยู่ที่ภูเข ชื่อว่า ทันตรวัฑฒมานะ ฉะนั้น

๓. สมุจเฉทวิริติ ได้แก่ การงดเว้นโดยเด็ดขาด ซึ่งตัววิริติเจตสิก ๓ ที่เกิดพร้อมด้วย อริยมรรค หมายความว่า จำเดิมตั้งแต่โสดาปัตติมรรคเกิดขึ้นความคิดที่ว่าเราจะฆ่าสัตว์ เป็นต้น ย่อมไม่เกิดขึ้นเลยโดยประการทั้งปวง

ผู้ที่เข้าถึงสมุจเฉทวิริติแล้ว ถึงแม้ว่าจะเอาสุราผสมกับน้ำนม แล้วนำไปให้ท่านดื่ม โดยที่ท่านไม่ทราบ น้ำนมเท่านั้นจะล่วงลำคอเข้าไป ส่วนสุรานั้นจะไม่ล่วงลำคอลงไปอย่าง เด็ดขาด ย่อมระเหยจางหายไปโดยเร็วพลัน เพราะอำนาจแห่งสมุจเฉทวิริติ นั้นเอง

ข้อ ๖๘ ถาม. เพราะเหตุใด วิริติเจตสิก ๓ ดวงนี้ ในขณะที่จะประกอบมหากุศลจิตจึงประกอบ พร้อมกันไม่ได้ แต่ในขณะที่ประกอบกับโลกุตตรจิตนั้น ประกอบพร้อมกันได้ ?
จงอธิบาย

ตอบ. วิริติเจตสิก ๓ ดวงนี้ ที่ประกอบในมหากุศลจิตนั้น ประกอบได้ไม่แน่นอนและไม่พร้อมกัน เรียกว่า อนิยตโยคีเจตสิก ที่เป็นประเภทนานากทาจิ ส่วนที่ประกอบกับ โลกุตตรจิตนั้น ย่อมประกอบได้แน่นอนและต้องประกอบพร้อมกันทั้ง ๓ ดวงเสมอ เรียกว่า นิยตเอกโตโยคีเจตสิก ที่เป็นเช่นนี้ เพราะวิริติเจตสิก ๓ ดวงนี้ ในขณะที่จะประกอบมหากุศล จิตนั้น ทำหน้าที่งดเว้นจากวิริมิตัพพวัตถุที่ต่างกัน ฉะนั้น อารมณ์ในการรับ จึงต่างกันด้วย คือ

สัมมาวาจาเจตสิก มีอารมณ์ที่เป็นวจีหุจจิต ๔ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีพ ฉะนั้น สัมมาวาจา เจตสิกนี้ จึงมีวจีหุจจิต ๔ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีพ เป็น วิริมิตัพพวัตถุ หน้าที่ของสัมมาวาจา เจตสิกนี้ ก็คือ งดเว้นจากวจีหุจจิต ๔ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีพนั้น ถ้าอารมณ์เหล่านี้เป็นอย่างใดอย่าง

หนึ่งปรากฏขึ้น สัมมาวาจาเจตสิก ย่อมเข้าประกอบกับมหากุศลจิต เพื่อทำหน้าที่งดเว้นจากวจีทุจริตนั้น แต่ถ้าเป็นอารมณ์อื่นนอกจากวจีทุจริตนี้ สัมมาวาจาเจตสิกนี้ ย่อมไม่เข้าประกอบในมหากุศลจิตนั้น

สัมมากัมมันตเจตสิก มีอารมณ์ที่เป็นกายทุจริต ๓ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีพ ฉะนั้น สัมมากัมมันตเจตสิกนี้จึงมีกายทุจริต ๓ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีพ เป็น **วิรมิตัพพวัตถุ** หน้าที่ของสัมมากัมมันตเจตสิกนี้ ก็คือ งดเว้นจากกายทุจริต ๓ ที่ไม่เกี่ยวกับอาชีพนั้น ถ้าอารมณ์เหล่านี้ อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้น สัมมากัมมันตเจตสิก ย่อมเข้าประกอบกับมหากุศลจิต เพื่อทำหน้าที่งดเว้นจากกายทุจริตนั้น แต่ถ้าเป็นอารมณ์อื่นนอกจากกายทุจริตนี้ สัมมากัมมันตเจตสิกนี้ ย่อมไม่เข้าประกอบในมหากุศลจิตนั้น

สัมมาอาชีวเจตสิก มีอารมณ์ที่เป็นกายทุจริต ๓ และวจีทุจริต ๔ ที่เกี่ยวกับอาชีพ ฉะนั้น สัมมาอาชีวเจตสิกนี้จึงมีกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ที่เกี่ยวกับอาชีพ เป็น **วิรมิตัพพวัตถุ** หน้าที่ของสัมมาอาชีวเจตสิกนี้ ก็คือ งดเว้นจากกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ที่เกี่ยวกับอาชีพ ถ้าอารมณ์เหล่านี้ อย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏขึ้น สัมมาอาชีวเจตสิก ย่อมเข้าประกอบกับมหากุศลจิต เพื่อทำหน้าที่งดเว้นจากกายทุจริตหรือวจีทุจริตนั้น แต่ถ้าเป็นอารมณ์อื่นนอกจากกายทุจริตและวจีทุจริตที่เกี่ยวกับอาชีพนี้แล้ว สัมมาอาชีวเจตสิกนี้ ย่อมไม่เข้าประกอบในมหากุศลจิตนั้น

เพราะฉะนั้น **วิรติเจตสิก ๓** ในขณะที่ประกอบกับมหากุศลจิต จึงประกอบได้ไม่แน่นอน และประกอบไม่พร้อมกัน ที่เรียกว่า **นานาทาจิเจตสิก** เพราะมีอารมณ์ต่างกันนั่นเอง

ส่วนขณะที่ประกอบกับโลกุตตรจิตนั้น ย่อมประกอบแน่นอนและพร้อมกันเสมอ หมายความว่า ในขณะที่โลกุตตรจิตดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้นนั้น ย่อมมีวิรติเจตสิกทั้ง ๓ ดวงนี้ ประกอบพร้อมด้วยเสมอ ในฐานะเป็นศีลในองค์มรรค เพื่อทำหน้าที่ประหาณทุจริตทุราชีพ โดยเด็ดขาด เป็น **สมุจเฉทปหาน** เหมือนกัน และอารมณ์ที่รับนั้น ก็เป็นอย่างเดียวกัน คือ **พระนิพพาน** ฉะนั้น วิรติเจตสิก ๓ ดวงนี้ ในขณะที่ประกอบกับโลกุตตรจิตนั้น ไม่มีความต่างกันในเรื่องหน้าที่และการรับอารมณ์ จึงสามารถประกอบพร้อมกันได้ และต้องเข้าประกอบเสมอไป จึงเรียกว่า **นิยตเอกโตโยคีเจตสิก**

ข้อ ๖๙ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมและอารมณ์ของอัปปมัญญา ๔ ตามดับ ?

ตอบ. แสดงองค์ธรรมและอารมณ์ของอัปปมัญญา ๔ ตามลำดับดังนี้

๑. เมตตาอัปปมัญญา องค์ธรรมได้แก่ อโหสเจตสิก มีอารมณ์เป็น ปิยมนาปัสตวบัญญัติ คือ บุคคล หรือ สัตว์ผู้เป็นที่รัก เป็นที่เคารพนับถือ เป็นที่โปรดปราน

๒. กรุณาอัปปมัญญา องค์ธรรมได้แก่ กรุณาเจตสิก มีอารมณ์เป็น ทุกขิตสัตวบัญญัติ คือ บุคคล หรือ สัตว์ที่กำลังได้ประสบกับความทุกข์ หรือ จะได้ประสบกับความทุกข์ในโอกาสข้างหน้า โดยสามารถคาดคะเนได้ เนื่องจากมีเหตุปรากฏขึ้นเลย

๓. มุทิตาอัปปมัญญา องค์ธรรมได้แก่ มุทิตาเจตสิก มีอารมณ์เป็น สุขิตสัตวบัญญัติ คือ บุคคลหรือสัตว์ที่กำลังประสบความสุขอยู่ หรือจะได้รับความสุข ในกาลข้างหน้าอันสามารถคาดคะเนได้ เนื่องจากมีเหตุปรากฏขึ้นเลย โดยเป็นลาภ ยศ สุข สรรเสริญ เป็นต้น

๔. อุเบกขาอัปปมัญญา องค์ธรรมได้แก่ ตัตตรมัชฌัตตตาเจตสิก มีอารมณ์เป็น มัชฌัตตสัตวบัญญัติ คือ บุคคลหรือสัตว์ที่เป็นกลาง ๆ ไม่รัก ไม่เกลียด หรือผู้ที่ผ่านการพิจารณาวางใจโดยอัปปมัญญาทั้ง ๓ ข้างต้นมาแล้ว จึงวางใจเป็นอุเบกขาอัปปมัญญาในภายหลัง

ข้อ ๗๐ ถาม. ปัญญาเกิดจากเหตุกี่ประการ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ปัญญาเกิดจากเหตุ ๓ ประการ คือ

๑. สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการศึกษาเล่าเรียน การท่องบ่นสาธยาย การฟัง การสอบถาม การสนทนา เป็นต้น

๒. จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณาเหตุผลของสิ่งที่ได้ศึกษาเล่าเรียน ได้ท่องบ่นสาธยาย หรือ ได้ยินได้ฟังแล้ว อย่างรอบคอบถี่ถ้วน

๓. ภาวนามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการเจริญภาวนาพิจารณารูปนามขั้น ๕ เป็นอารมณ์

ข้อ ๗๑ ถาม. จงแสดงความหมายของสัมปโยคณัย สังคหณัย และ ตทุภยมิสสกันย ?

ตอบ. สัมปโยคณัย หมายถึง การยกเจตสิกขึ้นมากล่าวเป็นประธาน และหาจำนวนจิตที่เจตสิกนั้นๆ ประกอบรวมด้วยได้ เช่น ผัสสเจตสิก ประกอบในจิตได้ ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง ดังนี้ เป็นต้น

สังคหณีย หมายถึง การยกจิตขึ้นมากล่าวเป็นประธาน แล้วหาจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตดวงนั้นๆ ได้ เช่น โสภณเจตสิกดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบได้ ๑๙ ดวง ดังนี้ เป็นต้น

ตทุภยมิสตกนัย หมายถึง การยกเจตสิกขึ้นมากล่าวเป็นประธานแล้วหาจำนวนเจตสิกที่ประกอบร่วมกับเจตสิกนั้นๆ ได้ ตามหลักสัมปโยคนัยและสังคหณียรวมกัน เช่น ผัสสเจตสิก ประกอบกับจิตได้ ๑๒๑ ดวง และในจิตเหล่านั้น ก็มีเจตสิกประกอบร่วมนับรวมกันได้ ๕๒ ดวง (นับแล้วไม่นับอีก) เมื่อเว้นตัวผัสสะออกเสีย ในฐานะเป็นตัวตั้ง หรือเป็นตัวที่ถูกยกขึ้นมากล่าวเป็นประธาน จึงรวมเป็นเจตสิกที่ประกอบร่วมกับผัสสเจตสิกได้ ๕๑ ดวง (เว้นตัวเอง) ดังนี้ เป็นต้น

ข้อ ๗๒ ถาม. ก. สัมปโยคนัย มีกี่นัย คืออะไรบ้าง ? จงแสดงโดยสังเขป

ข. สังคหณีย มีกี่นัย คืออะไรบ้าง ? จงแสดงโดยสังเขป

ตอบ. ก. สัมปโยคนัย มี ๑๖ นัย คือ

อัญญุสมานเจตสิก	๑๓	มีสัมปโยคนัย	๗	นัย
อกุศลเจตสิก	๑๔	มีสัมปโยคนัย	๕	นัย
โสภณเจตสิก	๒๕	มีสัมปโยคนัย	๔	นัย

ข. สังคหณีย มี ๓๓ นัยคือ

อกุศลจิต	๑๒	มีสังคหณีย	๗	นัย
อเหตุกจิต	๑๘	มีสังคหณีย	๔	นัย
กามาวจรโสภณจิต	๒๔	มีสังคหณีย	๑๒	นัย
มหัคคตจิต	๒๗	มีสังคหณีย	๕	นัย
โลกุตตรจิต	๔๐	มีสังคหณีย	๕	นัย

ข้อ ๗๓ ถาม. คำว่า โยคีเจตสิก, นียตโยคีเจตสิก, อนียตโยคีเจตสิก หมายความว่าอย่างไร มีอย่างละเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงรายละเอียดให้เห็นชัด

ตอบ. โยคีเจตสิก หมายถึง การประกอบของเจตสิกในจิตทั้งหลาย เท่าที่สภาพของตนจะประกอบรวมด้วยได้

นิยตโยคีเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่ประกอบกับจิตได้แน่นอน หมายถึง ความว่า เมื่อกล่าวระบุไว้ว่า เจตสิกดวงนั้น ประกอบกับจิตอะไรได้บ้าง เมื่อจิตดวงนั้น ๆ เกิดขึ้น ย่อมมีเจตสิกดวงนั้น ประกอบไปด้วยเสมอ เพราะมีสภาพ หน้าที่ หรือ อารมณ์ ที่ไม่ขัดแย้งกัน เช่น ผัสสเจตสิกประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ๑๒๑ ดวง เพราะสภาพของผัสสเจตสิกนี้ ย่อมมีหน้าที่ทำให้สัมปยุตตรมกระหนาบกับอารมณ์เสมอ ไม่ว่าสภาพของจิตนั้นจะเป็นอย่างไร มีหน้าที่อย่างไร และมีอารมณ์อะไรก็ตาม เมื่อจิตดวงใดดวงหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว ย่อมมีผัสสเจตสิกประกอบไปด้วยเสมอ ดังนี้ เป็นต้น

นิยตโยคีเจตสิก มี ๔๑ ดวง คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก	๗	ปกิณณกเจตสิก	๖
โมจตุกเจตสิก	๔	โลภเจตสิก	๑
ทัญญูเจตสิก	๑	โทสเจตสิก	๑
วิจิกิจฉาเจตสิก	๑	โสภณสาธารณเจตสิก	๑๙
ปัญญาเจตสิก	๑		

อนิยตโยคีเจตสิก หมายถึง เจตสิกที่ประกอบกับจิตได้เป็นบางครั้งบางคราว ไม่นั่นแน่นอน เนื่องด้วยสภาพของจิตบ้าง เนื่องด้วยหน้าที่หลักของเจตสิกดวงนั้น ๆ บ้าง หรือเนื่องด้วยสภาพของอารมณ์บ้าง อนิยตโยคีเจตสิก มี ๑๑ ดวงคือ มานะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถิทุกะ ๒ วิริตี ๓ อัปมัณฺญา ๒ แบ่งเป็น ๓ จำพวก คือ

๑. **กทาจิเจตสิก** หมายถึง เจตสิกที่ประกอบกับจิตได้เป็นบางครั้งบางคราว มี ๑ ดวง คือ มานะ

๒. **สทกทาจิเจตสิก** หมายถึง เจตสิกที่ประกอบกับจิตได้เป็นบางครั้งบางคราว แต่ประกอบพร้อมกัน อันเนื่องด้วยสภาพของจิตที่จะเข้าประกอบพร้อมกัน แต่มีหน้าที่ในการกระทำต่างกัน มี ๒ ดวง คือ ถีนะ มิตฺตะ

๓. **นนานกทาจิเจตสิก** หมายถึง เจตสิกที่ประกอบกับจิตได้เป็นบางครั้งบางคราว และไม่ประกอบพร้อมกัน อันเนื่องมาจากอารมณ์ที่รับนั้นต่างกัน มี ๘ ดวง คือ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิริตี ๓ อัปมัณฺญา ๒

ข้อ ๗๔ ถาม. คำว่า นิตยานิตโยคีเจตสิก หมายความว่าอย่างไร ได้แก่ เจตสิกจำพวกไหน เพราะเหตุใด จึงได้ชื่ออย่างนั้น ? จงอธิบายให้เห็นชัด

ตอบ. คำว่า นิตยานิตโยคีเจตสิก นั้น หมายความว่า เป็นเจตสิกที่สามารถเป็นได้ทั้งนิตโยคีเจตสิก และ อนิตโยคีเจตสิก ได้แก่ วิรตีเจตสิก ๓ ที่ได้ชื่ออย่างนี้ เพราะวิรตีเจตสิก ๓ ดวงนี้ มีการประกอบกับจิตเป็น ๒ นัย คือ

วิรตีเจตสิก ๓ ในขณะที่ประกอบกับมหากุศลจิต ๘ ดวง ดวงใดดวงหนึ่งนั้น ประกอบแบบ อนิตโยคี ประเภท นานาทาจิ คือ ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว และเข้าประกอบไม่พร้อมกัน แล้วแต่หน้าที่ และสภาพของอารมณ์ ที่ทำการงดเว้น

วิรตีเจตสิก ๓ ขณะที่ประกอบกับโลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ ดวง ดวงใดดวงหนึ่งนั้น ประกอบแบบ นิตโยคี ประเภท นิตเอกโตโยคี คือ ประกอบแน่นอนและพร้อมกันเสมอ เพื่อทำหน้าที่เป็นองค์ของมรรคมงคล ๘ ในการประหาณอนุสัยกิเลส และเสวยพระนิพพานเป็นอารมณ์

ข้อ ๗๕ ถาม. เจตสิกเมื่อนับโดยพิสดารแล้ว มีจำนวนเท่าไรและมีวิธีนับอย่างไร? จงชี้แจง

ตอบ. เจตสิกโดยพิสดาร มีจำนวน ๓,๒๙๘ ดวง (นับโลกุตตรจิตโดยย่อ) หรือ ๓,๔๒๖ ดวง (นับโลกุตตรจิตโดยพิสดาร) ในการนับจำนวนเจตสิกโดยพิสดารจำนวน ๓,๔๒๖ ดวงนั้น เป็นการนับตามจำนวนจิต ที่เจตสิกแต่ละดวงสามารถประกอบได้ มีวิธีการนับดังนี้

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวงนั้น แต่ละดวงประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ๑๒๑ ฉะนั้น รวมทั้ง ๗ ดวง จึงนับจำนวนได้ ๘๔๗ ดวง

วิตกเจตสิก ๑ ประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ๕๕ ดวง จึงนับจำนวนวิตกเจตสิก ได้ ๕๕ ดวง

วิจารณ์เจตสิก ๑ ประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ๖๖ ดวง จึงนับจำนวนวิจารณ์เจตสิก ได้ ๖๖ ดวง

อธิโมกขเจตสิก ๑ ประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ๑๑๐ ดวง จึงนับจำนวนอธิโมกขเจตสิก ได้ ๑๑๐ ดวง

วิริยเจตสิก ๑ ประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ๑๐๕ ดวง จึงนับจำนวนวิริยเจตสิกได้ ๑๐๕ ดวง

ปิตีเจตสิก ๑ ประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ๕๑ ดวง จึงนับจำนวนปิตีเจตสิกได้ ๕๑ ดวง
ฉันทเจตสิก ๑ ประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ๑๐๑ ดวง จึงนับจำนวนฉันทเจตสิก ได้

๑๐๑ ดวง

โมหะเจตสิก ๔ ดวงนั้น แต่ละดวงประกอบกับอกุศลจิตได้ทั้งหมด ๑๒ ดวง ฉะนั้น
รวมทั้ง ๔ ดวง จึงนับจำนวนได้ ๔๘ ดวง

โลภเจตสิก ๑ ประกอบกับโลภมูลจิตได้ทั้งหมด ๘ ดวง จึงนับจำนวนโลภเจตสิก ได้
๘ ดวง

ทิฏฐิเจตสิก ๑ ประกอบกับทิฏฐิคตสัมปยุตตจิตได้ทั้งหมด ๔ ดวง จึงนับจำนวน
ทิฏฐิเจตสิกได้ ๔ ดวง

มานเจตสิก ๑ ประกอบกับทิฏฐิคตวิปยุตตจิตได้ทั้งหมด ๔ ดวง จึงนับจำนวน
มานเจตสิกได้ ๔ ดวง

โทหะเจตสิก ๔ ดวงนั้น แต่ละดวงประกอบกับโทสมูลจิตได้ ๒ ดวง ฉะนั้น รวมทั้ง
๔ ดวง จึงนับจำนวนได้ ๘ ดวง

ถิทุกเจตสิก ๒ ดวงนั้น แต่ละดวงประกอบกับอกุศลสังขาริกจิตได้ ๕ ดวง ฉะนั้น
รวมทั้ง ๒ ดวง จึงนับจำนวนได้ ๑๐ ดวง

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ ประกอบกับจิตได้ ๑ ดวง จึงนับจำนวนวิจิกิจฉาเจตสิกได้ ๑ ดวง

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวงนั้น แต่ละดวงประกอบกับโสภณจิตได้ทั้งหมด ๕๙
หรือ ๙๑ ดวง ฉะนั้น รวมทั้ง ๑๙ ดวง จึงนับจำนวนได้ ๑,๑๒๑ หรือ ๑,๗๒๙ ดวง

วิรตีเจตสิก ๓ ดวงนั้น แต่ละดวงประกอบกับโสภณจิตได้ ๑๖ หรือ ๔๘ ดวง ฉะนั้น
รวมทั้ง ๓ ดวง จึงนับจำนวนได้ หรือ ๔๘ หรือ ๑๔๔ ดวง

อัปมัณฺญาเจตสิก ๒ ดวงนั้น แต่ละดวงประกอบกับโสภณจิตได้ ๒๘ ดวง ฉะนั้น
รวมทั้ง ๒ ดวง จึงนับจำนวนได้ ๕๖ ดวง

ปัญญาเจตสิก ๑ ประกอบกับญาณสัมปยุตตจิตได้ทั้งหมด ๔๗ หรือ ๗๙ ดวง
จึงนับจำนวนปัญญาเจตสิกได้ ๔๗ หรือ ๗๙ ดวง

รวมอัญญสมานเจตสิกได้	๑,๓๓๕	ดวง
----------------------	-------	-----

รวมอกุศลเจตสิกได้	๘๓	ดวง
-------------------	----	-----

รวมโสภณเจตสิกได้ ๑,๘๘๐ หรือ	๒,๐๐๘	ดวง
-----------------------------	-------	-----

จึงรวมเป็นเจตสิกโดยพิสดารทั้งหมด ๓,๒๙๘ หรือ ๓,๔๒๖ ดวง

ข้อ ๗๖ ถาม. ให้แสดงจำนวนจิตที่ประกอบได้ และประกอบไม่ได้ กับเจตสิก ดังต่อไปนี้
วิตก อธิโมกข์ วิริยะ ปิติ ฉันทะ ?

ตอบ. จิตที่ประกอบกับวิตกได้	๕๕ ดวง	ประกอบไม่ได้	๖๖ ดวง
จิตที่ประกอบกับอธิโมกข์ได้	๑๑๐ ดวง	ประกอบไม่ได้	๑๑ ดวง
จิตที่ประกอบกับวิริยะได้	๑๐๕ ดวง	ประกอบไม่ได้	๑๖ ดวง
จิตที่ประกอบกับปิติได้	๕๑ ดวง	ประกอบไม่ได้	๗๐ ดวง
จิตที่ประกอบกับฉันทะได้	๑๐๑ ดวง	ประกอบไม่ได้	๒๐ ดวง

ข้อ ๗๗ ถาม. โสมนัสสสหคจิตที่ประกอบกับปิติไม่ได้ นั้น มีจำนวนเท่าไร และให้อธิบายว่าประกอบไม่ได้เพราะเหตุใด ?

ตอบ. โสมนัสสสหคจิตที่ประกอบกับปิติไม่ได้ นั้น มีจำนวน ๑๑ ดวง คือ จตุตถฌานจิต ๑๑ ที่ปิติประกอบไม่ได้ นั้น เพราะปิติไม่ถูกกันกับอัธยาศัยของตติยฌานลาภีบุคคล หมายความว่า ตติยฌานลาภีบุคคลนี้ เมื่อออกจากตติยฌานแล้วพิจารณาเห็นโทษของปิติ มีความเบื่อหน่ายต่อปิติ ฉะนั้น เมื่อต้องการเจริญจตุตถฌานขึ้นต่อไป และจตุตถฌานจิตเกิดขึ้นแล้ว จึงไม่ประกอบด้วยปิติ

ข้อ ๗๘ ถาม. ให้แสดงจิตดังต่อไปนี้

- ก. จิตที่ประกอบกับวิตกได้ แต่ประกอบกับวิริยะไม่ได้
- ข. จิตที่ประกอบกับวิริยะได้ แต่ประกอบกับวิตกไม่ได้
- ค. จิตที่ประกอบกับวิตก และวิริยะทั้งสองได้
- ง. จิตที่ประกอบกับวิตก และวิริยะทั้งสองไม่ได้

ตอบ. ก. จิตที่ประกอบกับวิตกได้ แต่ประกอบกับวิริยะไม่ได้ มี ๖ ดวง คือ สัมปฏิจฉันนจิต ๒. สันตிரณจิต ๓ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑

ข. จิตที่ประกอบกับวิริยะได้ แต่ประกอบกับวิตกไม่ได้ มี ๕๖ ดวง คือ พุติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจมนานจิต ๒๓

ค. จิตที่ประกอบกับวิตกและวิริยะได้ทั้งสอง มี ๔๙ ดวง คือ อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ปฐมฌานจิต ๑๑

ง. จิตที่ประกอบกับวิตกและวิริยะทั้งสองไม่ได้ ๑๐ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐

ข้อ ๗๙ ถาม. ให้แสดงอกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจำนวนจิตได้ดังต่อไปนี้ ๑ ดวง ๒ ดวง ๓ ดวง ๔ ดวง ๕ ดวง ๖ ดวง ๗ ดวง ๘ ดวง ?

ตอบ. อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ ๑ ดวง คือ วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ ๒ ดวงคือ โทษตุกเจตสิก ๔

อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ ๓ ดวง ไม่มี

อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ ๔ ดวงคือ ทิฏฐิเจตสิก ๑ มานเจตสิก ๑

อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ ๕ ดวงคือ ถีนเจตสิก ๑ มितถเจตสิก ๑

อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ ๖ ดวง ไม่มี

อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ ๗ ดวงไม่มี

อกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจิตได้ ๘ ดวงคือ โลภเจตสิก ๑

ข้อ ๘๐ ถาม. โลภียโสมนัสสสหคตจิตที่ประกอบกับปัญญาเจตสิกได้นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. โลภียโสมนัสสสหคตจิตที่ประกอบกับปัญญาเจตสิกได้นั้น มีจำนวน ๒๒ ดวง คือ มหากุศลโสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ มหาวิปากโสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ มหาภิรียาโสมนัสสญาณสัมปยุตตจิต ๒ ปฐมฉานจิต ๔ ทุตติฉานจิต ๔ ตติฉานจิต ๔ จตุตถฉานจิต ๔ (เว้นรูปาวจรปัญจฉาน ๓)

ข้อ ๘๑ ถาม. อนิยตโยคีเจตสิก มีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงจำนวนเจตสิกเหล่านั้นโดยชาติเภทนัย พร้อมรายละเอียด

ตอบ. อนิยตโยคีเจตสิก มีจำนวน ๑๑ ดวง คือ มานเจตสิก ๑ อีสสาเจตสิก ๑ มัจฉริยเจตสิก ๑ กุกกุจเจตสิก ๑ ถีทุกเจตสิก ๒ วิรตีเจตสิก ๓ อัปมัญญาเจตสิก ๒ แสดงเจตสิกเหล่านี้โดยชาติเภทนัย ดังนี้

ก. อกุศลชาติ มี ๖ ดวง ได้แก่ มานเจตสิก ๑ อีสสาเจตสิก ๑ มัจฉริยเจตสิก ๑ กุกกุจเจตสิก ๑ ถีทุกเจตสิก ๒ ที่ประกอบกับอกุศลจิต (ตามสมควร)

ข. กุศลชาติ มี ๕ ดวง ได้แก่ วิรตีเจตสิก ๓ อัปมัญญาเจตสิก ๒ ที่ประกอบกับกุศลจิต ๒๑ (ตามสมควร)

ค. วิปากชาติ มี ๕ ดวง ได้แก่ วิรตีเจตสิก ๓ อัปมัญญาเจตสิก ๒ ที่ประกอบกับ
รูปาวจรวิปากจิตและผลจิต (ตามสมควร)

ง. กิริยาชาติ มี ๒ ดวง ได้แก่ อัปมัญญาเจตสิก ๒ ที่ประกอบกับรูปาวจรกิริยาจิต
๔ (เว้นปัญจมนานกิริยา)

ข้อ ๘๒ ถาม. ให้แสดงอกุศลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบดังต่อไปนี้ ๑๕, ๑๘, ๑๙, ๒๐,
๒๑, ๒๒, ?

ตอบ. อกุศลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ โมหมูลจิต ๒

อกุศลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ โสภมูลจิตดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๗

อกุศลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๑๙ ดวง คือ โสภมูลจิตดวงที่ ๑ กับดวงที่ ๓

อกุศลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ โสภมูลจิตดวงที่ ๖ กับดวงที่ ๘

โทสมูลจิตดวงที่ ๑

อกุศลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คือ โสภมูลจิตดวงที่ ๒ กับดวงที่ ๔

อกุศลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๒๒ ดวง คือ โทสมูลจิตดวงที่ ๒

ข้อ ๘๓ ถาม. ให้แสดงโสภณจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบดังต่อไปนี้ ๓๖, ๓๕, ๓๔, ๓๓,
๓๒, ๓๑, ๓๐ ?

ตอบ. โสภณจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง ได้แก่ มหากุศลดวงที่ ๗ กับ ดวง
ที่ ๘ และโลกุตตรปฐมฌาน ๘ รวมเป็น ๑๐ ดวง

โสภณจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง ได้แก่ มหากิริยาจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่
๒ รูปาวจรปฐมฌาน ๓ โลกุตตรทุติยฌาน ๘ รวมเป็น ๑๓ ดวง

โสภณจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง ได้แก่ มหากิริยาจิตดวงที่ ๓-๔-๕-๖
รูปาวจรทุติยฌาน ๓ โลกุตตรตติยฌาน ๘ รวมเป็น ๑๕ ดวง

โสภณจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง ได้แก่ มหาวิปากจิตดวงที่ ๑-๒
มหากิริยาจิตดวงที่ ๗-๘ รูปาวจรตติยฌาน ๓ โลกุตตรจตุตถฌาน ๘ โลกุตตรปัญจมนาน
๘ รวมเป็น ๒๓ ดวง

โสภณจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวงได้แก่ มหาวิปากจิต ดวงที่ ๓-๔-๕-๖ และ รูปาวจรจตุตถฌาน ๓ รวมเป็น ๗ ดวง

โสภณจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๓๑ ดวงได้แก่ มหาวิปากจิตดวงที่ ๗-๘ รวมเป็น ๒ ดวง

โสภณจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบ ๓๐ ดวงได้แก่ รูปาวจรปัญจฌานจิต ๓ อรูปาวจรจิต ๑๒ รวมเป็น ๑๕ ดวง

ข้อ ๘๔ ถาม. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่เกิดพร้อมกับเจตสิกดังต่อไปนี้ เวทนา วิตก อธิโมกข์ ปิตี ฉันทะ โมหะ ทิฏฐิ อิสสา ถีนะ วิจิกิจฉา สัทธา กรุณา ?

ตอบ. เจตสิกที่เกิดพร้อมกับเวทนาเจตสิก	มีจำนวน	๕๑	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับวิตกเจตสิก	มีจำนวน	๕๑	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับอธิโมกข์เจตสิก	มีจำนวน	๕๐	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับปิตีเจตสิก	มีจำนวน	๔๖	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับฉันทเจตสิก	มีจำนวน	๕๐	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับโมหเจตสิก	มีจำนวน	๒๖	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับทิฏฐิเจตสิก	มีจำนวน	๒๐	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับอิสสาเจตสิก	มีจำนวน	๑๙	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับถีนเจตสิก	มีจำนวน	๒๕	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับวิจิกิจฉาเจตสิก	มีจำนวน	๑๔	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับสัทธาเจตสิก	มีจำนวน	๓๗	ดวง
เจตสิกที่เกิดพร้อมกับกรุณาเจตสิก	มีจำนวน	๓๓	ดวง

ข้อ ๘๕ ถาม. การแสดงรูปปรมาณูนั้นแบ่งออกเป็นกี่นัย ให้แสดงยกหลักฐานบาลีพร้อมคำแปลประกอบด้วย ?

ตอบ. การแสดงรูปปรมาณูนั้นแบ่งออกเป็น ๕ นัย ดังหลักฐานพระบาลีแสดงว่า

สมุทเทสา วิชาคา จ

สมุฏฐานา กลาปโต

ปวตติกัมโต เจติ

ปณจธา ตตถ สงคโห

แปลความว่า การแสดงสงเคราะห์รูป ในรูปปริจเฉทนี้ พระอนรุทธาจารย์แสดงเป็น ๕ นัย คือ

๑. รูปสมุทเทศนัย การแสดงรูปโดยสังเขป
๒. รูปวิภาคนัย การแสดงจำแนกรูปโดยพิสดาร
๓. รูปสมุฏฐานนัย การแสดงสมุฏฐานของรูป
๔. รูปกลาปนัย การแสดงรูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวด ๆ
๕. รูปปวัตติกมณัย การแสดงความเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับของรูปตามลำดับ

ข้อ ๘๖ ถาม. รูปปรมัตถ์มีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง ให้แสดงชื่อของรูปเหล่านั้นตามลำดับ โดยเฉพาะ ๆ ?

ตอบ. รูปปรมัตถ์ มีจำนวน ๒๘ คือ

มหาภูตรูป ๔	ได้แก่ ปถวี อาโป เตโช วาโย
ปสาทรูป ๕	ได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท
วิสยรูป ๗	ได้แก่ รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์
ปถวีโณฏฐัพพารมณฺ์ เตโชโณฏฐัพพารมณฺ์ วาโยโณฏฐัพพารมณฺ์
ถาวยรูป ๒	ได้แก่ อิตถิถาเวะ ปุริสถาเวะ
หทยรูป ๑	ได้แก่ หทัยวัตถุ
ชีวีตรูป ๑	ได้แก่ รูปชีวีตินทรีย์
อาหารรูป ๑	ได้แก่ กพฬีการาหาร
ปริจเฉทรูป ๑	ได้แก่ อากาสธาตุ
วิญญูติรูป ๒	ได้แก่ กายวิญญูติ วจีวิญญูติ
วีการรูป ๓ หรือ ๕	ได้แก่ ลหุตตา มหุตตา กัมมัณฺญุตตา และหรือ กายวิญญูติ วจีวิญญูติ
ลักขณรูป ๔	ได้แก่ อุปจยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

ข้อ ๘๗ ถาม. รูป ๒๘ นั้น เมื่อจัดเป็นประเภทใหญ่แล้วมีเท่าไร คืออะไรบ้าง และเมื่อจัดเป็นประเภทเล็กมีเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. รูป ๒๘ นั้น เมื่อจัดเป็นประเภทใหญ่แล้วมี ๒ จำพวก คือ

๑. นิปผันนรูป ๑๘ ๒. อนิปผันนรูป ๑๐

เมื่อจัดเป็นประเภทเล็กแล้วมี ๑๑ คือ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ หรือ ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๓ หรือ ๕ ลักขณรูป ๔

ข้อ ๘๘ ทาม. ให้จำแนกรูป ๒๘ โดยเป็นรูปปรมัตถ์แท้ และรูปปรมัตถ์เทียม และให้แสดงความหมายของชื่อรูปดังต่อไปนี้ สภาวรูป อสภาวรูป สลักขณรูป อสลักขณรูป นิปผันนรูป อนิปผันนรูป รูปรูป อรูปรูป สัมมสนรูป อสัมมสนรูป ?

ตอบ. รูปที่เป็นปรมัตถ์โดยแท้ มี ๑๘ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ หรือ ๔ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑

รูปปรมัตถ์เทียมมี ๑๐ รูป คือ ปริจเฉทรูป ๑ วิญญูติรูป ๒ วิการรูป ๓ หรือ ๕ ลักขณรูป ๔

แสดงความหมายของรูปต่อไปนี้

สภาวรูป	หมายความว่า	รูปที่มีสภาวะของตน ๆ
อสภาวรูป	หมายความว่า	รูปที่ไม่มีสภาวะของตน ๆ
สลักขณรูป	หมายความว่า	รูปที่มีลักษณะอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
อสลักขณรูป	หมายความว่า	รูปที่ไม่มีลักษณะอนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
นิปผันนรูป	หมายความว่า	รูปที่เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุตฺต อาหาร
อนิปผันนรูป	หมายความว่า	รูปที่ไม่ได้เกิดจากกรรม จิต อุตฺต อาหาร
รูปรูป	หมายความว่า	รูปที่มีการเสื่อมสลายไป
อรูปรูป	หมายความว่า	รูปที่ไม่มีการเสื่อมสลายไป
สัมมสนรูป	หมายความว่า	รูปที่พระโยคีบุคคลพิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ได้
อสัมมสนรูป	หมายความว่า	รูปที่พระโยคีบุคคลพิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ได้

ข้อ ๘๙ ถาม. ให้แสดงสภาวลักษณะและอธิบายในรูปดังต่อไปนี้ โดยสังเขป ปถวี อาโป เตโช วาโย ?

ตอบ. อธิบายสภาวลักษณะของรูปดังต่อไปนี้

๑. ปถวี เป็นธาตุชนิดหนึ่งเรียกกันว่า ธาตุดิน มีลักษณะแข็ง (กกุขพลกฺขณา) คือ เมื่อเปรียบกับมหาภูตรูปที่เหลืออีก ๓ แล้ว ปถวีธาตุนี้มีลักษณะแข็ง ถ้าวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีปถวีธาตุมาก ลักษณะแข็งนี้ย่อมปรากฏมาก เช่น เหล็ก หิน ไม้ เป็นต้น ถ้าวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีปถวีธาตุเป็นจำนวนน้อย ลักษณะแข็งนั้นย่อมปรากฏไม่มาก จึงทำให้รู้สึกอ่อน

๒. อาโป เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกว่า ธาตุน้ำ มีลักษณะไหลหรือเกาะกุม (ปคฺขรณลกฺขณา หรือ อาพนฺธรณลกฺขณา) อาโปธาตุนี้ถ้ามีอยู่เป็นจำนวนมากในวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตาม ย่อมทำให้วัตถุสิ่งนั้นเหลวและไหลไปได้ ถ้ามีเป็นจำนวนน้อยก็ทำให้วัตถุนั้นเกาะกุมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน อุปมาเหมือนยางเหนียวที่สามารถเชื่อมวัตถุสิ่งของให้ติดกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนได้ฉับใด อาโปธาตุนั้นเป็นเสมือนยางเหนียวที่สามารถเชื่อมปรมาณูของปถวีธาตุให้เกาะกุมกันเป็นรูปร่างสัณฐานได้ ฉะนั้น

๓. เตโช เป็นธาตุชนิดหนึ่งเรียกกันว่า ธาตุไฟ มีลักษณะร้อนและเย็น (อุณฺหลกฺขณา หรือ สิตฺตลกฺขณา) ลักษณะร้อน ชื่อว่า อุณฺหเตโช ลักษณะเย็น ชื่อว่า สิตฺตเตโช เตโชทั้งสองนี้มีความไธเป็นลักษณะ และเตโชธาตุทั้งสองนี้มีหน้าที่ทำให้วัตถุต่าง ๆ สุก และทำให้ละเอียดนุ่มนวล เช่น อาหารบางชนิดก็ทำให้สุกด้วยความร้อน บางชนิดก็ทำให้สุกด้วยความเย็น

๔. วาโย วาโยเป็นธาตุชนิดหนึ่งเรียกกันว่า ธาตุลม มีลักษณะเคร่งตึงและเคลื่อนไหว (วิทถฺมณฺณลกฺขณา หรือ สมฺมรณฺณลกฺขณา) ธาตุลมที่มีลักษณะเคร่งตึง เรียกว่า วิทถฺมณฺณวาโย เช่น ในร่างกายเรา ถ้าวิทถฺมณฺณวาโยปรากฏมาก ย่อมจะรู้สึกตึง ปวด เมื่อย ในร่างกาย หรือในวัตถุต่าง ๆ ธาตุลมที่มีลักษณะเคลื่อนไหว เรียกว่า สมฺมรณฺณวาโย ๆ นี้ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกับตนเคลื่อนไหวได้ เช่น สัตว์ทั้งหลายเคลื่อนไหวอริยาบถต่าง ๆ หรือวัตถุสิ่งของของเคลื่อนไหวจากที่เดิมได้ด้วยอำนาจของสมฺมรณฺณวาโย

ข้อ ๙๐ ถาม. ในมหาภูตรูป ๔ นั้น รูปไหนเป็นสหายกัน และรูปไหน เป็นศัตรูกัน ? จงชี้แจง

ตอบ. รูปธาตุที่เป็นสหายและเป็นศัตรูกัน คือ

ธาตุดิน กับ ธาตุน้ำ เป็นสหายกัน โดยมากจะต้องอยู่ด้วยกันเสมอ ถ้าที่ใดมีธาตุดินมาก ที่นั่นก็ต้องมีธาตุน้ำมากด้วย เพราะเป็นธาตุหนักด้วยกัน

ธาตุไฟ กับ ธาตุลม เป็นสหายกัน ถ้าที่ใดมีธาตุไฟมาก ที่นั่นก็ต้องมีลมมากด้วย เพราะเป็นธาตุเบาด้วยกัน

ธาตุดิน กับ ธาตุลม เป็นศัตรูกัน เพราะเหตุ มีสภาวะหนัก เบาต่างกัน

ธาตุน้ำ กับ ธาตุไฟ เป็นศัตรูกัน เพราะมีลักษณะตรงกันข้าม คือ เย็น กับ ร้อน และหนัก กับ เบา ต่างกัน

ข้อ ๙๑ ถาม. คำว่า จักขุ นั้น มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย และ
จงแสดงปัญญาจักขุ ๕ อย่าง พร้อมความหมายด้วย

ตอบ. คำว่า จักขุ มี ๒ ประเภท คือ

๑. มังสจักขุ ได้แก่ นัยน์ตาเนื้อที่ใช้มองดูสิ่งต่าง ๆ ได้ เช่น นัยน์ตาของสัตว์ทั้งหลายว่าโดยสภาวะธรรมแล้ว ก็ได้แก่ จักขุปสาทรูป

๒. ปัญญาจักขุ ได้แก่ ความสามารถในการรู้เรื่องราวต่าง ๆ ด้วยปัญญา คือ เป็นการใช้ใจได้ทางใจ ไม่ใช่รู้ได้ด้วยนัยน์ตา

ปัญญาจักขุ มี ๕ อย่าง คือ

๑. พุทธจักขุ หมายถึง ญาณปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่หยั่งรู้อริยาศัยของสัตว์โลกทั้งปวงได้ เรียกว่า อาสยานุสยญาณ และญาณปัญญาที่สามารถรู้นามอินทรีย์ ๕ ของสัตว์ทั้งหลายว่า ยิ่งหรือหย่อนอย่างไรเพียงใด ที่เรียกว่า อินทรีย์ปโรปริยัตติญาณ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ดวง

๒. สมันตจักขุ หมายถึง ญาณปัญญาที่สามารถรอบรู้ในสิ่งทั้งปวง ทั้งบัญญัติและปรมาัตถ์ ที่เรียกว่า สัพพัญญุตญาณ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมหากิริยาญาณสัมปยุตตจิต ดวงที่หนึ่ง

๓. ญาณจักขุ หมายถึง ญาณปัญญาที่ทำให้สิ้นอาสวะกิเลส ที่เรียกว่า อรหัตตมรรคญาณ หรือ อาสวักขยญาณ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในอรหัตตมรรคจิต

๔. ธรรมจักขุ หมายถึง ญาณปัญญาของพระอริยบุคคลเบื้องต่ำ ๓ องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในมรรคจิตเบื้องต่ำ ๓

๕. ทิพพจักขุ หมายถึง ญาณปัญญาที่สามารถรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ไกลแสนไกลได้อย่างละเอียดด้วยอำนาจของสมาธิ ที่เรียกว่า อภิญญา องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่ในอภิญญาจิต ๒ ดวง

ปัญญาจักขุทั้ง ๕ ประการนี้ พุทธจักขุ และ สมันตจักขุ มีได้เฉพาะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น ปัญญาจักขุ ๒ คือ ญาณจักขุ และ ธรรมจักขุ ย่อมมีได้แก่ อริยบุคคลอื่น ๆ ส่วน ทิพพจักขุ ย่อมมีได้แก่ พระอริยบุคคลและฆานลาภีบุคคลผู้ได้ทิพพจักขุญาณ ตามสมควรแก่ญาณและบุคคลนั้น ๆ

ข้อ ๙๓ ถาม. คำว่า โสตะ นั้น มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. คำว่า โสตะ นั้น มี ๓ อย่าง คือ

๑. ทิพพโสตะ หมายถึง หูทิพย์ ด้วยอำนาจแห่งการกระทำอภิญญาที่เกี่ยวกับทิพพโสตะอภิญญา คือ หูทิพย์ ย่อมสามารถได้ยินสรรพสำเนียงต่าง ๆ แม้ในที่ไกล เกินกว่าที่มนุษย์ธรรมดาจะสามารถได้ยินได้ องค์ธรรมได้แก่ อภิญญาจิต ๒

๒. ตัณหาโสตะ หมายถึง กระแสของตัณหา หมายความว่า สภาพของตัณหานั้นเป็นเหมือนกระแสน้ำที่พัดพาสัตว์ทั้งหลายให้ไหลไปในกามอาภรณ์ทั้ง ๖ และย้อมนำให้ไหลไปสู่ภพภูมิต่าง ๆ

๓. ปสาทโสตะ ได้แก่ โสตปสาทรูป

ข้อ ๙๔ ถาม. คำว่า กายะ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. คำว่า กายะ มี ๔ อย่าง คือ

๑. ปสาทกายหมายถึง กายปสาทรูป

๒. รูปกาย หมายถึง รูปธรรมทั้งหมด

๓. นามกาย หมายถึง นาม คือ จิต เจตสิก

๔. บัญญัติกาย หมายถึง สมุหบัญญัติ คือ บัญญัติหมวดหมู่ กลุ่ม กองต่าง ๆ มีกองข้าง เรียกว่า หัตถิกาย, กองม้า เรียกว่า อัสดกาย เป็นต้น

ข้อ ๙๕ ถาม. คำว่า คันธะ รสะ และโณฏฐัพพะนั้น มีอย่างละเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมความหมายของแต่ละอย่างมาด้วย

ตอบ. คันธะ มี ๔ อย่าง คือ

๑. สีสคันโธ หมายถึง สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
๒. สมาธิคันโธ หมายถึง สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
๓. ปัญญาคันโธ หมายถึง สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ

คันธะ ๓ อย่างนี้ หมายถึง อาการฟุ้งกระจายแผ่ไปของศีลคุณ สมาธิคุณ ปัญญาคุณ ซึ่งแผ่กระจายไปได้ทั้งทวนลมและตามลม ไม่มีจำกัดขอบเขต

๔. อายตนคันโธ หมายถึง คันธารมณฺ์ คือ กลิ่นต่าง ๆ ทั้งดีและไม่ดี แผ่ไปได้เฉพาะตามลมเท่านั้น

รสะ มี ๔ อย่าง คือ

๑. ธรรมรส หมายถึง ธรรมที่เป็นเหตุ คือ กุศลธรรม อกุศลธรรม ได้แก่ มัคคจิตตูปบาท ๔ โลกียกุศลจิต ๑๗ อกุศลจิต ๑๒ (คำว่า “ธรรม” หมายถึง สิ่งที่เป็นตัวเหตุ)

๒. อรรถรส หมายถึง ธรรมที่เป็นผลของกุศลธรรม อกุศลธรรม ได้แก่ ผลจิตตูปบาท ๔ โลกียวิบากจิต ๓๒ (คำว่า “อรรถ” หมายถึง สิ่งที่เป็นตัวผล)

๓. วิมุตติรส หมายถึง รสแห่งความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาทั้งปวง ได้แก่ พระนิพพาน ซึ่งเป็นรสอันเลิศกว่ารสทั้งปวง

๔. อายตนรส ได้แก่ รสารมณฺ์ หมายถึง รสต่าง ๆ ซึ่งเมื่อประมวณรสต่าง ๆ ทั้งสิ้นแล้วได้ ๖ รสด้วยกัน คือ

๑) อิมพิละ	=	รสเปรี้ยว	๒) มธฺระ	=	รสหวาน
๓) โลณิกะ	=	รสเค็ม	๔) กฏฺกะ	=	รสเผ็ด
๕) ติตตะ	=	รสขม	๖) กาสาวะ	=	รสฝาด

โณฏฐัพพารมณฺ์ มี ๓ อย่าง คือ

๑. ปฐวีโณฏฐัพพารมณฺ์ ได้แก่ ความอ่อน หรือ ความแข็ง

๒. เตโชโณฏฐัพพารมณฺ์ ได้แก่ ความร้อน หรือ ความเย็น

๓. วาโยโณฏฐัพพารมณฺ์ ได้แก่ ความหย่อน หรือความเคร่งตึง

ในโณฏฐัพพารมณฺ์นั้น ต้องมีารมณฺ์ทั้ง ๓ นี้รวมอยู่ด้วยเสมอ แยกจากกันไม่ได้

ลักษณะพิเศษของโณฏฐัพพารมณทั้ง ๓ อย่างนี้ จึงไม่มีโดยเฉพาะ อาศัยลักษณะพิเศษของมหาภูตรูป ๓ ดังกล่าวมาแล้วนั่นเอง เป็นตัวกำหนดรู้สภาวะ

ข้อ ๙๖ ถาม. เครื่องหมายที่แสดงให้รู้ถึงความเป็นหญิง เป็นชายนั่น มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ?
จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. เครื่องหมายที่แสดงให้รู้ถึงความเป็นหญิง เป็นชาย มี ๔ ประการ คือ

๑. ลึงคะ ได้แก่ รูปร่างสัณฐาน มีแขน ขา หน้าตา เพศ เป็นต้น

๒. นิमितตะ ได้แก่ เครื่องหมายที่แสดงออกในโอกาสต่อมา เช่น หนดเครา เป็นต้น

๓. กุตตะ ได้แก่ นิสัย และความประพฤติ เช่น การเล่น ของเล่น การกระทำต่าง ๆ เป็นต้น

๔. อากัปปะ ได้แก่ กิริยาอาการ เช่น การเดิน ยืน นั่ง นอน การกิน การพูด เป็นต้น

เครื่องหมายที่แสดงให้รู้ถึงความเป็นหญิงความเป็นชายทั้ง ๔ ประการนี้ ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยยิตถิการูปหรือปฐิการูปเป็นใหญ่ ด้วยเหตุนี้ รูปร่างสัณฐาน เครื่องหมาย นิสัย และกิริยาอาการ จึงแตกต่างกันไป ซึ่งให้รู้ได้ว่า เป็นเพศหญิง เพศชาย

ข้อ ๙๗ ถาม. อาหาร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมายและองค์ธรรม

ตอบ. อาหารมี ๔ อย่าง คือ

๑. กพฬิการาหาร คือ อาหารที่ทำให้เป็นคำ กลืนกินเข้าไป เป็นเหตุนำมาซึ่งโอชา องค์ธรรมได้แก่ รูปอาหาร หรือ อาหารรูป

๒. ผัสสาหาร คือ การกระทบถูกต้อง เป็นเหตุนำมาซึ่งเวทนา องค์ธรรมได้แก่ ผัสสเจตสิก

๓. มโนสัญเจตนาหาร เจตนาคือความหวัง เป็นเหตุนำมาซึ่งมโนวิญญูณ องค์ธรรมได้แก่ เจตนาเจตสิก

๔. วิญญาณาหาร ความรู้สึกอารมณ์ทางใจ เป็นเหตุนำมาซึ่งวิบากและกัมมชรูป องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด

ข้อ ๙๘ ถาม. อากาศ มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. อากาศ มี ๔ อย่าง คือ

๑. อัชฌากาส หมายถึง ความว่างเปล่า คือ ท้องฟ้าทั่วไป เบื้องล่าง นับตั้งแต่น้ำที่รองรับพื้นแผ่นดินอยู่ลงไป เบื้องบนนับตั้งแต่ภวคคภูมิขึ้นไป

๒. ปริจฉินนาภาส หมายถึง อากาศที่ถูกกำหนดขอบเขต เช่น ปากหม้อ ช่องประตู ช่องหน้าต่าง เป็นต้น หรืออากาศในช่องโพร่ง เช่น ช่องหู ช่องจมูก ขวด โอง ไห เป็นต้น เรียกว่า วิวราภาส และอากาศในสิ่งที่เป็นโพรงทึบ เช่น ช่องว่างในปล้องไม้ไผ่ ในตุ้ทึบ ในทึบไม้ ในกำปั่น เป็นต้น เรียกว่า สุสิราภาส

๓. กสิณคฺชาภูมิภาส หมายถึง อากาศกสิณที่เพิกกสิณทั้ง ๙ ออกแล้ว เหลือแต่ความว่าง ที่อยู่ในวงรอบของกสิณ ที่พระโยคีบุคคลเพ่งบริกรรมอยู่เฉพาะความว่างนั้น

๔. ปริจเฉทภาส หมายถึง อากาศที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป เพื่อมิให้รูปกลาปติดกัน ทำให้วิปัสสนาญาณพิจารณาโดยความเป็นอนัตตา ย่อมทำลายฉนสัญญาได้ องค์ธรรมได้แก่ ปริจเฉทรูป นั้นเอง

ข้อ ๙๙ ถาม. เมื่อสรุปแล้ว รูปมีความหมายกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. เมื่อสรุปแล้ว รูปมีความหมาย ๔ อย่าง คือ

๑. พลรูป หมายถึง รูปที่เป็นกำลังได้ ได้แก่ กำลังของคน หรือ สัตว์ทั่ว ๆ ไป

๒. สัมภารูป หมายถึง น้ำอสุจิของชายและหญิงที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์ขึ้นมา

๓. สัณฐานรูป หมายถึง รูปร่างสัณฐานของรูปต่าง ๆ

๔. โรครูป หมายถึง รูปที่ทำให้เกิดโรค หรือ ในขณะที่โรคเกิดขึ้น

ข้อ ๑๐๐ ถาม. ในรูปวิภาคนัยนั้น ท่านแสดงการจำแนกรูปโดยประเภทแห่งมาติกา หรือ แม่บทใหญ่ ไว้กี่นัย คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. ในรูปวิภาคนัยนั้น ท่านแสดงการจำแนกรูปโดยประเภทแห่งมาติกา หรือ แม่บทใหญ่ ๆ ไว้เป็น ๒ นัย คือ

๑. เอกมาติกา หมายความว่า รูป ๒๘ นั้น มีสภาวะเป็นส่วนอย่างเดียวกัน คือ มีประเภทและความหมายเป็นไปอย่างเดียว จึงเรียกว่า มีแม่บทอย่างเดียวกัน

๒. ทุกมาติกา หมายความว่า รูปทั้ง ๒๘ นั้น มีสภาพแยกได้เป็น ๒ ส่วน คือ เป็นคู่ๆ มีแม่บทและความหมายแตกต่างกันไป เป็น ๒ ส่วน และเป็นคู่ ๆ กัน

ข้อ ๑๐๑ ถาม. รูปปรหมัตถ์ ๒๘ นั้น มีชื่อเรียกตามสภาวะกี่ชื่อ คืออะไรบ้าง ? จงแสดง พร้อมความหมาย

ตอบ. รูปปรหมัตถ์ ๒๘ มีชื่อเรียกตามสภาวะ ๘ ชื่อ คือ

๑. อเหตุกะ รูปทั้งหมด ชื่อว่า อเหตุกะ รูปที่ชื่อว่า สเหตุกะ ไม่มี เพราะรูปทั้งหมด ไม่ประกอบด้วยเหตุ มีโลภเหตุ เป็นต้น

๒. สปัจจยะ รูปทั้งหมดชื่อว่า สปัจจยะ รูปที่ชื่อว่า อปัจจยะ ไม่มี เพราะรูปทั้งหมด ล้วนมีปัจจย ๔ ประการ

๓. สาสวะ รูปทั้งหมด ชื่อว่า สาสวะ รูปที่ชื่อว่า อนาสวะ ไม่มี เพราะรูปทั้งหมด ล้วนเป็นอารมณ์ของอาสวะทั้งสิ้น

๔. สังขตะ รูปทั้งหมดชื่อว่า สังขตะ รูปที่ชื่อว่า อสังขตะ ไม่มี เพราะรูปทั้งหมด ล้วนถูกปรุงแต่งด้วยปัจจย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒-๓-๔ อย่าง

๕. โลเกียะ รูปทั้งหมด ชื่อว่า โลเกียะ รูปที่ชื่อว่า โลกุตตระ ไม่มี เพราะรูปทั้งหมด เป็นธรรมที่สังเคราะห์เข้าในสังขารโลก

๖. กามาวจระ รูปทั้งหมด ชื่อว่า กามาวจระ รูปที่ชื่อว่า รูปาวจระ อรูปาวจระ ไม่มี เพราะรูปทั้งหมด ล้วนเป็นอารมณ์ของกามตัณหาทั้งสิ้น

๗. อนารัมมณะ รูปทั้งหมด ชื่อว่า อนารัมมณะ รูปที่ชื่อว่า สारัมมณะไม่มี เพราะ รูปทั้งหมด ไม่สามารถรู้ารมณได้

๘. อัปปหัตัพพะ รูปทั้งหมด ชื่อว่า อัปปหัตัพพะ รูปที่ชื่อว่า ปหัตัพพะ ไม่มี เพราะรูปทั้งหมดไม่ใช่เป็นธรรมที่ควรประหาณ

ข้อ ๑๐๒ ถาม. โคจรคคาหกรูป หมายความว่าอย่างไร และให้จำแนกโคจรคคาหกรูปเหล่านั้น โดยอสมปัตตโคจรคคาหกรูป และสัมปัตตโคจรคคาหกรูป ?

ตอบ. โคจรคคาหกรูป หมายความว่า รูปที่รับกระทบกับปัญจารมณได้ องค์ธรรมได้แก่ ปสาทรูป ๕ เช่น จักขุปสาทรับกระทบกับรูปารมณ ทำให้เกิดการเห็นได้ โสตปสาทรับกระทบกับสัทธารมณทำให้เกิดการได้ยินได้ เป็นต้น

โคจรคคาหกรูปนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๑. อสมปัตตโคจรคคาหกรูป หมายความว่า รูปที่รับกระทบกับอารมณได้โดยที่อารมณนั้นยังมาไม่ถึงปสาทรูป มี ๒ อย่างได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท

๒. สัมปัตตโคจรคคาหกรูป หมายความว่า รูปที่รับกระทบกับอารมณได้โดยที่อารมณนั้นมาถึงปสาทรูปแล้ว ได้แก่ ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท

ข้อ ๑๐๓ ถาม. ให้อธิบายอวินิพโกครูป กับ วินิพโกครูปตามความเข้าใจของท่าน แต่ให้ถูกต้องตามหลักที่ศึกษามา ?

ตอบ. มหาภูตรูปทั้ง ๔ และรูปารมณ คันธารมณ รสธารมณ อาหารรูป รวมเป็น ๘ รูปนี้ ชื่อว่า อวินิพโกครูป เพราะรูปเหล่านี้แยกจากกันไม่ได้ต้องเกิดร่วมกันเสมอ แม้ในรูปที่เล็กที่สุด เช่น ปริมาณเม็ดหนึ่งก็ต้องประกอบด้วยอวินิพโกครูป ๘ จึงรวมความว่า บรรดารูปทั้งหลายในโลกนี้จะขาดอวินิพโกครูป ๘ ไม่ได้อย่างน้อยที่สุดต้องมีอวินิพโกครูป ๘ เสมอ

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๒๐ รูปนั้น เป็นรูปที่แยกจากกันเกิดขึ้นได้ เช่น จักขุปสาทเกิดได้แต่เฉพาะในหมู่ของตนเท่านั้น จะเกิดรวมกับโสตปสาทไม่ได้ ดังนี้ เป็นต้น ฉะนั้น รูป ๒๐ รูปเหล่านี้ จึงชื่อว่า วินิพโกครูป แต่วินิพโกครูปเหล่านี้แม้ว่าจะแยกกันเกิดขึ้นได้ก็จริงแต่ก็ต้องเกิดรวมกับอวินิพโกครูป ๘ เสมอไป เช่น จักขุทสกกลาปต้องมีจักขุปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ และอวินิพโกครูป ๘ ดังนี้ เป็นต้น

ข้อ ๑๐๔ ถาม. รูปสมุฏฐานนัย หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. รูปสมุฏฐานนัย หมายความว่า เป็นนัยที่แสดงธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิดขึ้น ซึ่งแสดงถึงการเกิดขึ้นของรูปธรรมทั้งปวงนั้น ต้องอาศัยเหตุปัจจัยเป็นแดนเกิด เรียกว่า สมุฏฐาน มี ๔ อย่าง คือ กรรม จิต อกุ และอาหาร

๑. **กรรมสมุฏฐาน** กรรมทั้งหมด มี ๓๓ คือ เจตนาที่ในอกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑ แต่ในกรรมสมุฏฐานนี้ หมายถึงเจตนากรรม ๒๕ (เว้นอรูปาวจรกุศลกรรม ๔ และ โลกุตตรกุศลกรรม ๔) ที่เป็นเช่นนี้ เพราะกุศลกรรมทั้ง ๘ นี้ ไม่ได้ทำให้รูปเกิดขึ้น คือ อรูปาวจรกุศลกรรม ๔ นั้น เป็นกรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐานชนิดรูปวิราค ภาวนา คือ ภาวนาที่กำหนดทำความเพียรหน่าย ปราศจากความยินดีในรูป ฉะนั้น ด้วยอำนาจแห่งรูปวิราคภาวนานี้แหละ จึงไม่เป็นปัจจัยทำให้กัมมชรูปเกิดขึ้น ส่วนโลกุตตรกุศล กรรมทั้ง ๔ นั้น เป็นกรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญวิปัสสนากรรมฐานกำหนดรูปนามให้ เห็นเป็นไตรลักษณ์ในรูปนามขั้น ๕ เห็นโทษเห็นภัยในขั้นทั้ง ๕ เป็นกรรมชนิดที่ทำลาย ภพชาติ และกัมมชรูปนั้นก็เป็นตัวภพชาติอยู่แล้ว ฉะนั้น โลกุตตรกุศลกรรมทั้ง ๔ นี้ จึงไม่ เป็นเหตุให้กัมมชรูปเกิดขึ้น

๒. **จิตตสมุฏฐาน** จิตทั้งหมดมี ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง แต่ในจิตตสมุฏฐานนี้ หมายถึง เฉพาะจิต ๗๕ หรือ ๑๐๗ ดวงเท่านั้นที่เป็นเหตุทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ ส่วนจิตอีก ๑๔ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ และปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย กับทั้งจุติจิต ของพระอรหันต์นั้นไม่เป็นปัจจัยทำให้รูปเกิดขึ้น เพราะทวิปัญจวิญญานจิตเป็นจิตที่มีกำลัง อ่อนและเป็นอเหตุกจิต เกิดขึ้นทำหน้าที่เพียงเล็กน้อยแล้วก็ดับไป เป็นจิตที่ไม่มีความ ขวนขวาย ด้วยเหตุนี้ จึงไม่เป็นปัจจัยให้จิตตชรูปเกิดขึ้น ส่วนอรูปวิปากจิต ๔ ดวงนั้น เป็น จิตที่ปรากฏเกิดขึ้นเฉพาะในจตุโวการภูมิ คือ อรูปภูมิ ๔ เท่านั้น และในอรูปภูมิทั้ง ๔ นั้น เป็นภูมิที่ไม่มีรูปใด ๆ เกิดขึ้นเลย ด้วยเหตุนี้ อรูปวิปากจิต ๔ จึงไม่เป็นปัจจัยให้จิตตชรูป เกิดขึ้น

๓. **อุตุสมุฏฐาน** คือ ความร้อน ได้แก่ อุณหเตโช และความเย็น ได้แก่ สีตเตโช ที่ ทำให้รูปต่าง ๆ เกิดขึ้น

๔. **อาหารสมุฏฐาน** คือ โอชาที่ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้น ซึ่งได้แก่ โอชาที่อยู่ใน อาหารต่าง ๆ และยาบางชนิด เช่น วิตามินต่าง ๆ ก็มีโอชาอยู่เหมือนกัน เมื่อรับประทาน หรือ ทา หรือ ฉีดเข้าไปแล้ว ย่อมทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นได้เช่นเดียวกัน

อาหาร หมายถึง โอชา ที่อยู่ในกพฬีการอาหาร คือ อาหารต่าง ๆ และในยาบางชนิด ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายทุก ๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่โอชาของ อาหารนั้นแผ่เข้าไปในร่างกายของสัตว์นั้น ๆ เรียบร้อยแล้ว

โอชา มี ๒ อย่าง คือ **อัมมัตตโอชา** คือ โอชาที่อยู่ภายในร่างกายของสัตว์ ได้แก่ **กัมมชโอชา** (โอชาที่เกิดจากกรรม) และ **พหิทธโอชา** คือ โอชาที่อยู่ภายนอกในร่างกายสัตว์ ได้แก่ **อตุชโอชา** (โอชาที่เกิดจากอุณหภูมิ คือ ความร้อน ความเย็น)

ในโอชาทั้ง ๒ อย่างนี้ **อัมมัตตโอชา** ทำหน้าที่อุปถัมภ์ให้อาหารชรูปเกิดขึ้น เรียกว่า **อุปถัมภกสัตติ** ส่วน **พหิทธโอชา** ทำหน้าที่ให้อาหารชรูปเกิดขึ้นโดยตรง เรียกว่า **ชนกสัตติ**

ในโอชาทั้ง ๒ คือ **กัมมชโอชา** และ **อตุชโอชา** นั้น **กัมมชโอชา** มีความสำคัญต่อการทำงานที่ช่วยอุปถัมภ์ให้อาหารชรูปเกิดมากกว่า **อตุชโอชา**

ข้อ ๑๐๕ ถาม. จงจำแนกรูป ๒๘ ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ มาดู ?

ตอบ. จำแนกรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ดังนี้

๑. **กัมมชรูป** คือ รูปที่เกิดจากกรรม มี ๑๘ รูป ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘ และปริจเฉทรูป ๑ เรียกว่า **กัมมสมุฏฐานนิกรูป**

๒. **จิตตชรูป** คือ รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐาน มี ๑๕ รูป ได้แก่ วิญญูติรูป ๒ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ เรียกว่า **จิตตสมุฏฐานนิกรูป**

๓. **อตุชรูป** คือ รูปที่เกิดจากอตุ มี ๑๓ รูป ได้แก่ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ เรียกว่า **อตุสมุฏฐานนิกรูป**

๔. **อาหารชรูป** คือ รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐาน มี ๑๒ รูป ได้แก่ วิการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ เรียกว่า **อาหารสมุฏฐานนิกรูป**

ส่วนลักษณะรูปทั้ง ๔ นั้น ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งเลย เรียกว่า **นุกโตจิสสมุฏฐานนิกรูป** ซึ่งเป็นอาการของนิปผันนรูป ๑๘ ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ เท่านั้น และเมื่อเวลาที่นิปผันนรูป ๑๘ เกิดขึ้นโดยอาศัยสมุฏฐานทั้ง ๔ อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว ในตัวนิปผันนรูป ๑๘ นั้นแหละ ย่อมมีลักษณะรูปทั้ง ๔ ปรากฏอยู่ด้วยเสมอ ได้แก่ อาการเกิดขึ้น อาการตั้งอยู่ อาการแก่คร่ำคร่า และอาการดับไป ของรูปเหล่านั้นนั่นเอง

ข้อ ๑๐๖ ถาม. เมื่อสรุปแล้ว สมุฏฐานนิกรูป มีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย และรายละเอียดของรูปประเภทนั้น ๆ มาด้วย

ตอบ. เมื่อสรุปแล้ว สมุฏฐานนิกรูป มี ๕ ประเภท คือ

๑. เอกสมุฏฐานนิกรูป คือ รูปที่เกิดจากสมุฏฐานอย่างเดียว มี ๑๑ รูป ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ รวม ๙ รูปนี้ เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว และวิญญูติรูป ๒ เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว

๒. ทวิสมุฏฐานนิกรูป คือ รูปที่เกิดได้จากสมุฏฐาน ๒ มี ๑ รูป ได้แก่ สัททรูป เกิดจากจิต และ อุตฺต เป็นสมุฏฐาน

๓. ตติสมุฏฐานนิกรูป คือ รูปที่เกิดได้จากสมุฏฐาน ๓ มี ๓ รูป ได้แก่ วิการรูป ๓ เกิดจากจิต อุตฺต และอาหาร เป็นสมุฏฐาน

๔. จตุสมุฏฐานนิกรูป คือ รูปที่เกิดได้จากสมุฏฐานทั้ง ๔ มี ๙ รูป ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ วัณณรูป คันธรูป รสรูป อาหารรูป ปริเฉทรูป เกิดจากกรรม จิต อุตฺต อาหาร เป็นสมุฏฐาน

๕. นกฺโขจิสมุฏฐานนิกรูป คือ รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งเลย มี ๔ รูป ได้แก่ ลักขณรูป ๔

ข้อ ๑๐๗ ถาม. จงแสดงจำนวนของกรรม จิต อุตฺต อาหาร ที่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะ ๆ ?

ตอบ. แสดงจำนวนของกรรม จิต อุตฺต อาหาร ที่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะๆ ดังต่อไปนี้

๑. กรรมที่ทำให้รูปเกิดขึ้นได้ ได้แก่ กรรม ๒๕ คือ เจตนาที่ในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รวมเป็นกรรม ๒๕

๒. จิตที่ทำให้รูปเกิดขึ้นได้ ได้แก่ จิต ๗๕ ดวง (เว้นทวิปัญจวิญญูณจิต ๑๐ อรูปวิบาก ๔ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์) เจตสิก ๕๒ ที่ในปัจจุบันภพ นับตั้งแต่อุปาทกขณะของปฐมภวังค์ที่ต่อจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป

๓. อุตฺตที่ทำให้รูปเกิดขึ้นได้ ได้แก่ สีสเตโช อุณหเตโช ที่อยู่ภายในและภายนอกร่างกายของสัตว์

๔. อาหารที่ทำให้รูปเกิดขึ้นได้ ได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ

ข้อ ๑๐๘ ถาม. จิตตชรูปมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. จิตตชรูป มี ๗ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ คือ จิตตชรูปที่เป็นไปอย่างธรรมดา เช่น การหายใจเข้าออก

๒. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระะ ได้แก่ การหวัระะ การยิ้ม ของสัตว์ทั้งหลาย (รวมทั้งมนุษย์ เทวดา รูปพรหม)

๓. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้ ได้แก่ การร้องไห้ การคร่ำครวญ

๔. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย ได้แก่ การคู้ เขยียด ก้ม เงย เหลียวซ้าย แลขวา เดินหน้า ถอยหลัง กระพริบตา อ้าปาก เคี้ยวอาหาร เป็นต้น

๕. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด ได้แก่ การพูด การอ่านหนังสือ การร้องเพลง

๖. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน

๗. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน ได้ตามปกติ (ในเวลาทีร่างกายแข็งแรงเป็นปกติ)

ข้อ ๑๐๙ ถาม. อุตุชรูปมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. อุตุชรูป มี ๔ อย่าง คือ

๑. กัมมปัจจัยอุตุชรูป ได้แก่ รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน

๒. จิตตปัจจัยอุตุชรูป ได้แก่ รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

๓. อุตุปัจจัยอุตุชรูป ได้แก่ รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน

๔. อาหารปัจจัยอุตุชรูป ได้แก่ รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

ข้อ ๑๑๐ ถาม. โอชาที่ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นนั้น มีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง และโอชาชนิดไหนที่ทำให้อาหารชรูปเกิดโดยตรง ชนิดไหนที่เป็นแต่เพียงช่วยอุปถัมภ์ ?

ตอบ. โอชาที่ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นนั้น มี ๒ ชนิด คือ

๑. พหิทธโอชา

๒. อัชฌัตตโอชา

พหิทธโอชา ได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ และยาบางชนิด เช่น วิตามินต่าง ๆ

พหิทธโอชา นี้ทำให้อาหารชรูปเกิดโดยตรง เรียกว่า **ชนกสัตติ**

อัชฌัตตโอชา ได้แก่ กัมมชโอชา และอุตุชโอชาที่เกิดอยู่ภายในร่างกายของสัตว์ อัชฌัตตโอชานี้ทำหน้าที่อุปถัมภ์ช่วยให้อาหารชรูปเกิด เรียกว่า **อุปถัมภกสัตติ** กัมมชโอชาสำคัญมากในการงานช่วยให้อาหารชรูปเกิดขึ้นได้มากกว่าอุตุชโอชา

ข้อ ๑๑๑ ถาม. ให้แสดงจิตที่ทำให้จิตตชรูปเกิดได้ ดังต่อไปนี้

๑. จิตตชรูปสามัญ
๒. จิตตชรูป ที่เกี่ยวกับการหวัระ
๓. จิตตชรูป ที่เกี่ยวกับการร้องไห้
๔. จิตตชรูป ที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อย
๕. จิตตชรูป ที่เกี่ยวกับการพูด
๖. จิตตชรูป ที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ ๔
๗. จิตตชรูป ที่เกี่ยวกับอริยาบถทั้ง ๔ ตั้งมั่น ?

ตอบ. แสดงจิตที่ทำให้จิตตชรูปเกิดได้ ดังต่อไปนี้

๑. จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่ จิต ๗๕ ดวง (เว้นทวิปัญญจัญญาน จิต ๑๐ อรูปวิปากจิต ๔ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์)

๒. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหวัระเกิดขึ้นได้นั้น มี ๑๓ ดวง ได้แก่ โลกโสมนัส ๔ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลโสมนัส ๔ มหาภิกขุโสมนัส ๔

๓. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้เกิดขึ้นได้นั้น มี ๒ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒

๔. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอริยาบถน้อยเกิดขึ้นได้นั้น มี ๓๒ ดวง ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชณะ ๒๙ อภิญญาจิต ๒

๕. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูดเกิดขึ้นได้นั้น มี ๓๒ ดวงเหมือนกับข้อ ๔

๖. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ เกิดขึ้นได้นั้น มี ๓๒ ดวงเหมือนข้อ ๔

๗. จิตที่ทำให้จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่นเกิดขึ้นได้นั้น มี ๕๘ ดวง ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชณะ ๒๙ อัปปนาชณะ ๒๖ อภิญญาจิต ๒ (นับ อภิญญาจิต ๒ โดยเฉพาะอีก เพราะรูปาวจรปัญจกามกุศลจิตและรูปาวจรปัญจกามกุศลจิต ทั้ง ๒ ดวงนี้เป็นชนิดสามัญไม่มีการรู้พิเศษก็มี มีการรู้พิเศษก็มี)

ข้อ ๑๑๒ ถาม. คำว่า กลาป หมายความว่าอย่างไร และรูปกลาปมีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. คำว่า กลาป แปลว่า หมวดย หมู่มัด ฉะนั้น คำว่า รูปกลาป จึงหมายถึง รูปที่เป็นหมวด ๆ หมู่ม ๆ และในรูปกลาปหนึ่ง ๆ จะต้องมีสภาพความเป็นไปพร้อมกัน ๓ อย่าง ที่เรียกว่า สหุตติ คือ

๑. เอกุปปาทะ เกิดพร้อมกัน

๒. เอกนิโรธะดับพร้อมกัน

๓. เอกนิสสยะ มีที่อาศัย คือ มหาภูตรูปอย่างเดียวกัน

เมื่อมีความเป็นไปพร้อมกันทั้ง ๓ อย่างนี้แล้วจึงเรียกว่า รูปกลาป

รูปกลาปมีอยู่ ๒๓ กลาป คือ

กัมมชกลาป ๙

จิตตชกลาป ๘

อุตฺตชกลาป ๔

อาหารชกลาป ๒

ข้อ ๑๑๓ ถาม. ให้แสดงรูปกลาปทั้ง ๒๓ พร้อมด้วยความหมายและองค์ธรรม ?

ตอบ. กัมมชกลาป ๙ ได้แก่

๑. จักขุทสกกลาป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีจักขุปสาทรูป เป็นประธาน ได้แก่ จักขุปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๒. โสตทสกกลาป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีโสตปสาทรูป เป็นประธาน ได้แก่ โสตปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๓. ฆานทสกกลาป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีฆานปสาทรูป เป็นประธาน ได้แก่ ฆานปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๔. ชิวหาทสกกลาป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีชิวหาปสาทรูป เป็นประธาน ได้แก่ ชิวหาปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๕. กายทสกกลาป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีกายปสาทรูป เป็นประธาน ได้แก่ กายปสาทรูป ๑ ชีวีตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๖. อิตถิภาวทสกกลากป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีอิตถิภาวรูป เป็นประธาน ได้แก่ อิตถิภาวรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๗. ปุริสภาวทสกกลากป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีปุริสภาวรูป เป็นประธาน ได้แก่ ปุริสภาวรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๘. วัตถุทสกกลากป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป ที่มีหทยวัตถุรูป เป็นประธาน ได้แก่ หทยวัตถุรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๙. ชีวิตนวกกลากป หมายถึง กองแห่งรูป ๙ รูป ที่มีชีวิตรูป เป็นประธาน ได้แก่ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

จิตตชกลากป ๘ ได้แก่

๑. สุธัมมฐกกลากป คือ กองแห่งรูป ๘ รูป โดยเฉพาะได้แก่ อวินิพโกครูป ๘

๒. สัททนวกกลากป หมายถึง กองแห่งรูป ๙ รูป มีสัททรูปเป็นประธาน ได้แก่ สัททรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๓. กายวิญญูตินวกกลากป หมายถึง กองแห่งรูป ๙ รูป มีกายวิญญูติรูป เป็นประธาน ได้แก่ กายวิญญูติรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๔. วจวิญญูติสัทททสกกลากป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๐ รูป มีวจวิญญูติและสัททรูป เป็นประธาน ได้แก่ วจวิญญูติรูป ๑ สัททรูป ๑ อวินิพโกครูป ๘

๕. ลหุตาทีเอกาทสกกลากป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๑ รูป ที่มีวิการรูป ๓ มีลหุตารูป เป็นต้น เป็นประธาน ได้แก่ วิการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘

๖. สัททลหุตาทีทวาทสกกลากป คือ กองแห่งรูป ๑๒ รูป ที่มีสัททรูปที่เกิดพร้อมด้วย วิการรูป ๓ เป็นประธาน ได้แก่ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘

๗. กายวิญญูติลหุตาทีทวาทสกกลากป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๒ รูป ที่มีกายวิญญูติรูปที่เกิดพร้อมด้วยวิการรูป ๓ เป็นประธาน ได้แก่ กายวิญญูติรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘

๘. วจวิญญูติสัททลหุตาทีเตรสกกลากป หมายถึง กองแห่งรูป ๑๓ รูปที่มีวจวิญญูติรูปและสัททรูปที่เกิดพร้อมด้วยวิการรูป ๓ เป็นประธาน ได้แก่ วจวิญญูติรูป ๑ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกครูป ๘

อตุชกลากป ๔ แยกเป็นมูลกลากป ๒ มูลีกลากป ๒ คือ

มูลกลาป ๒ ได้แก่

๑. สุทธัญญุกกลาป หมายถึง กองแห่งรูป ๘ รูป ที่มีเฉพาะอวินิพโกรูป ๘ เท่านั้น
๒. สัตถนวกกลาป หมายถึง กองแห่งรูป ๙ รูป ที่มีสัททรูปเป็นประธาน ได้แก่ สัททรูป ๑ อวินิพโกรูป ๘

มูลีกลาป ๒ ได้แก่

๓. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป หมายถึง สุทธัญญุกกลาปที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย จึงมี ๑๑ รูป ได้แก่ วิการรูป ๓ อวินิพโกรูป ๘

๔. สัตถลหุตาทิทวาทสกกลาป หมายถึง สัตถนวกกลาป ที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย จึงมี ๑๒ รูป ได้แก่ สัททรูป ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโกรูป ๘

อาหารชกลาป ๒ แยกเป็นมูลกลาป ๑ มูลีกลาป ๑ คือ

๑. มูลกลาป ได้แก่ สุทธัญญุกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๘ รูป ได้แก่ อวินิพโกรูป ๘ โดยเฉพาะ

๒. มูลีกลาป ได้แก่ ลหุตาทิเอกาทสกกลาป หมายถึง สุทธัญญุกกลาปที่มีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย จึงมี ๑๑ รูป ได้แก่ วิการรูป ๓ อวินิพโกรูป ๘

ข้อ ๑๑๔ ถาม.จงแสดงความหมายของคำต่อไปนี้ กัมมชรูป กัมมชกลาป กัมมปัจจยอตุชกลาป ?

ตอบ. กัมมชรูป หมายถึง รูปที่เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐาน มีจำนวน ๑๘ รูป คือ มหาภูตรูป ๔ โคจรรูป ๓ (เว้นสัททะ) ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑

กัมมชกลาป หมายถึง กลุ่มรูปที่เกิดจากกรรม มีจำนวน ๑๗ รูป (เว้นปริจเฉทรูป)

กัมมปัจจยอตุชกลาป หมายถึง รูปกลาปที่เกิดจากอตุที่มีอยู่ในกัมมชกลาป เช่น ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เขา งา เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นอตุชรูปที่เป็นกัมมปัจจยอตุชรูปบ้าง จิตตปัจจยอตุชรูปบ้าง อตุปัจจยอตุชรูปบ้าง และอาหารปัจจยอตุชรูปบ้าง แต่มีกัมมปัจจยอตุชรูปเป็นประธาน อตุชรูปทั้ง ๓ เป็นส่วนประกอบ ซึ่งจะรู้ชัดในเวลาที่ยสัตว์ทั้งหลาย ตายลง เพราะตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเมื่อยตายลงแล้ว กัมมชรูป จิตตชรูป และอาหารชรูป ทั้ง ๓ นี้ ย่อมดับสิ้นไปไม่มีเหลือ คงเหลือแต่อตุชรูปเท่านั้น อตุชรูปที่เหลืออยู่นี้แหละ เป็น

อุตุขรูป ๔ ชนิด คือ กัมมปัจจัยอุตุขรูป จิตตปัจจัยอุตุขรูป อุตุปัจจัยอุตุขรูป และอาหารปัจจัยอุตุขรูป ย่อมตั้งอยู่ได้ตามสมควร แม้รูปเหล่านั้นจะเกิดขึ้นแก่สัตว์ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ตาม ก็ไม่ใช่กัมมชกฺลาปโดยแท้

ข้อ ๑๑๕ ถาม. อุตุขรูป ๑๓ เมื่อจัดเป็นรูปกลาปแล้ว ได้จำนวนกลาปเท่าไร คืออะไรบ้าง และจงจำแนกอุตุชกฺลาปเหล่านั้นโดยการเกิดขึ้นภายในและภายนอก ?

ตอบ. อุตุชกฺลาป ๑๓ เมื่อจัดเป็นรูปกลาปแล้วได้ ๔ กลาป คือ

๑. สุทธัญญุกกลาป	๒. สัททนวกกลาป
๓. ลหุตาทีเอกาทสกกกลาป	๔. สัททลหุตาทีทวาทสกกกลาป

ในอุตุชกฺลาปทั้ง ๔ นี้ เกิดขึ้นภายในสัตว์ได้ทั้ง ๔ กลาป ส่วนภายนอก คือ ในสิ่งที่ไม่มีชีวิตเกิดได้เพียง ๒ กลาป คือ ๑. สุทธัญญุกกลาป ๒. สัททนวกกลาป เท่านั้น

ข้อ ๑๑๖ ถาม. จงแสดงความเป็นไปของอาหารชกฺลาปทั้ง ๒ ?

ตอบ. อาหารชกฺลาปทั้ง ๒ นี้ ได้แก่ อาหารขรูป ๑๑ (เว้นปริจเฉทรูป) นั้นเอง และอาหารชกฺลาปทั้ง ๒ นี้ ย่อมเกิดได้เฉพาะภายในร่างกายของสัตว์เท่านั้น

ความเป็นไปของอาหารชกฺลาปทั้ง ๒ นี้ มีดังนี้

๑. สุทธัญญุกกลาป เกิดเมื่ออาหารต่าง ๆ หรือยาต่าง ๆ จะดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม ที่กินเข้าไปแล้วทำให้ร่างกายรู้สึกสดชื่น แข็งแรง กระปรี้กระเปร่า หรือเมื่อกินลงไปแล้วทำให้ร่างกายรู้สึกไม่สบาย แน่น อึดอัด เช่นนี้ หมายความว่า อาหารชกฺลาปที่เกิดจากยา หรืออาหารเหล่านี้ ยังไม่ได้ประกอบด้วยvikarรูปทั้ง ๓

๒. ลหุตาทีเอกาทสกกกลาป เกิดเมื่ออาหารต่าง ๆ หรือยาต่าง ๆ เมื่อกินลงไปแล้วทำให้ร่างกายรู้สึกสดชื่น แข็งแรง กระปรี้กระเปร่า สบาย เช่นนี้ หมายความว่า อาหารชกฺลาปที่เกิดจากยา หรืออาหารเหล่านี้ ประกอบด้วยvikarรูปทั้ง ๓

อาหารชกฺลาปทั้ง ๒ นี้ เกิดภายนอกในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายไม่ได้ เพราะอาหารชกฺลาปจะเกิดได้นั้น ต้องอาศัยกัมมชโอชาที่อยู่ในร่างกายของสัตว์เป็นผู้อุปการะแก่ พหิททโอชา คือ โอชาที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ นั้นอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น รูปกลาปที่อยู่ในอาหารต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้บริโภคนั้น ไม่ใช่เป็นอาหารชกฺลาป แต่เป็นอุตุชกฺลาปทั้งสิ้น

ในกายทั้ง ๓ ส่วนนั้น อาหารชกฺลาปทั้ง ๒ ย่อมเกิดได้

ข้อ ๑๑๗ ถาม. รูปวัตติกกมนัย หมายความว่าอย่างไร มีการแสดงเป็นกีนัย ?

ตอบ. รูปวัตติกกมนัย หมายความว่า เป็นนัยที่แสดงความเป็นไปของรูปธรรมตามลำดับ หรือ นัยแห่งการแสดงการเกิดขึ้นและการดับไปของรูปธรรมตามลำดับ ความเป็นไปของรูปธรรมนั้น มีนัยแห่งการแสดง ๓ นัย คือ

๑. ตามนัยแห่งภูมิ
๒. ตามนัยแห่งกาล
๓. ตามนัยแห่งกำเนิด

ข้อ ๑๑๘ ถาม. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ พร้อมด้วยคำอธิบาย ?

อฏฐวิสติ กาเมสุ

โหนดิ เตวิส รูปิสุ

สत्ตรเสวสยณิน

อรูเป นตถิ กิณฺณปิ ?

ตอบ. แปลความว่า ในกามภูมิ ๑๑ รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้

ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยสัตตภูมิ) รูป ๒๓ (เว้นขานะ ชิวหา กายะ ภาวรูป ๒) ย่อมเกิดได้

ในอสังขยสัตตภูมิ ๑ รูป ๑๗ (เว้นปสาทรูป ๕ สัททรูป ๑ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ วิญญัตติรูป ๒) ย่อมเกิดได้ ในอรุณภูมิไม่มีรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดเลย

อธิบายความว่า

๑. ในกามภูมิ ๑๑ นั้น รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้ครบบริบูรณ์ในปวัตติกาล ไม่มากไม่น้อยกว่านี้ แต่เมื่อว่าโดยบุคคลแล้ว ถ้าเป็นเพศหญิงก็ต้องเว้นปฐิสภาวรูปออกเสีย ๑ รูป ถ้าเป็นเพศชายก็ต้องเว้นอิตถิภาวรูปออกเสีย ๑ รูป และถ้าผู้ใดมีอวัยวะ เช่น ตา หู จมูก เพศ อย่างใดอย่างหนึ่ง บกพร่องไป ก็ต้องเว้นรูปนั้น ๆ ออกตามสมควร แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อว่า โดยรวมแล้ว ในกามภูมิ ๑๑ รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้

๒. ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสังขยสัตตภูมิ) อันเป็นที่เกิดของรูปพรหมทั้งหลายนั้น ขานะ ชิวหา กายะ และภาวรูปทั้ง ๒ ย่อมเกิดไม่ได้ เพราะรูปทั้ง ๕ นี้ เป็นรูปที่สนับสนุนในทางกามคุณอารมณ์โดยส่วนเดียว ซึ่งรูปพรหมนั้น เป็นบุคคลที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของรูปฌาน ซึ่งปราศจากกามฉันทะ ฉะนั้น รูปทั้ง ๕ นี้ จึงเกิดไม่ได้กับพวกรูปพรหม สำหรับ จักขุปสาท และโสตปสาท ที่เกิดได้กับพวกรูปพรหมได้นั้น ก็เพราะรูปทั้ง ๒ นี้มิได้มีแต่

โทษอย่างเดียว ย่อมมีคุณประโยชน์ได้เป็นอย่างมาก คือ ตา มีคุณประโยชน์ในการที่จะได้มองดูผู้ที่ทรงคุณอันประเสริฐ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น เรียกว่า ทัสสนานุตตริยคุณ หู มีคุณประโยชน์ในการที่จะได้ฟังพระสัทธรรมอันประเสริฐ เรียกว่า สวнанุตตริยคุณ เพราะฉะนั้น รูปทั้ง ๒ คือ จักขุ กับ โสตะ นี้ จึงเกิดได้กับพวกรูปพรหม และรูปทั้งหมดที่เกิดกับพวกรูปพรหมนั้น มีจำนวน ๒๓ รูปด้วยกัน

ในจำนวนรูป ๒๓ นี้ รูปที่บกพร่องสำหรับพวกรูปพรหมนั้นไม่มี

๓. ในอสังขยัตตภูมิ ๑ นั้น ย่อมมีรูปเกิดได้เพียง ๑๗ เท่านั้น คือ อวินิพโกรูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ วิการรูป ๓ ลักษณะรูป ๔ ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะว่า พวกอสังขยัตตพรหมทั้งหลายนั้น เป็นพรหมที่ไม่มีนามธรรม คือ ไม่มีจิตเจตสิกเกิดเลย อันเนื่องมาจากการเจริญปัญจฌานที่ประกอบด้วยสัญญาวิราคภาวนา คือ ภาวนาที่เนื่องด้วยความเพียรหน่ายในนามธรรม ฉะนั้น ในขณะที่สิ้นชีวิตจากภพก่อน ไปเกิดในอสังขยัตตภูมิ พรหมพวกนี้ จึงไม่มีนามธรรมเกิดเลย ด้วยเหตุนี้ รูปอันเป็นที่อาศัยเกิดของจิตและเจตสิก จึงไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้นแก่พรหมพวกนี้ ส่วนภาวรูป ๒ นั้น แม้ว่าจะไม่ใช่เป็นรูปที่เกิดจากจิตและเจตสิก คือ ไม่ใช่จิตตชรูปก็จริง แต่สำหรับพวกพรหมทั้งหลายนั้น เป็นผู้ปราศจากกามราคะอยู่แล้ว และภาวรูป ๒ นี้ ก็เป็นรูปที่ทำให้เกิดกามราคะโดยมาก จึงไม่จำเป็นสำหรับพวกพรหมทั้งหลาย ฉะนั้น อสังขยัตตพรหมทั้งหลาย จึงมีรูปเกิดได้เพียง ๑๗ รูปเท่านั้น

๔. ในอรุณภูมิ ๔ อันเป็นที่เกิดของอรุณพรหมทั้งหลาย ซึ่งเกิดด้วยอำนาจการเจริญฌานที่เกี่ยวข้องด้วย รูปวิราคภาวนา คือ ภาวนาที่เนื่องด้วยความปราศจากความยินดีในรูป ฉะนั้น พวกอรุณพรหมทั้งหลาย จึงไม่มีรูปเกิดขึ้นเลย

ข้อ ๑๑๙ ถาม. รูปที่เกิดในขณะปฏิสนธินั้น ได้แก่ รูปชนิดไหน มีจำนวนเท่าไร คืออะไรบ้าง และให้จำแนกกัมมชกฺลาปที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิของสังเสทชะกำเนิด คัพภเสยยกะกำเนิด (ในกามภูมิ) และโอปปาติกะกำเนิดในรูปภูมิ (เว้นอสังขยัตตภูมิ) ?

ตอบ. รูปที่เกิดในขณะปฏิสนธินั้น ได้แก่ กัมมชรูป มีจำนวน ๒๐ คือ อวินิพโกรูป ๘ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑ อุกจยรูป ๑ สันตติรูป ๑ ตามสมควรแก่กำเนิดและภูมินั้น ๆ

กัมมชกฺลาปที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิของสังเสทชะกำเนิดนั้น ได้แก่ กัมมชกฺลาป ๗ กลาป คือ ๑. จักขุทสกกลาป ๒. โสตทสกกลาป ๓. ฆานทสกกลาป ๔. ชิวหาทสกกลาป ๕. กายทสกกลาป ๖. ภาวทสกกลาป ๗. วัตถุทสกกลาป

ในขณะปฏิสนธิของคัพภเสยยกะกำเนิดได้กัมมชกฺลาป ๓ คือ ๑. กายทสกกลาป ๒. ภาวทสกกลาป ๓. วัตถุทสกกลาป

โอปปาติกะกำเนิดในรูปภูมิ (เว้นอสังฺญญสัตตภูมิ) มีกัมมชกฺลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ ๑. จักขุทสกกลาป ๒. โสตทสกกลาป ๓. วัตถุทสกกลาป ๔. ชีวิตนวกกลาป

ข้อ ๑๒๐ ถาม. จงอธิบายกำเนิด ๔ ให้ได้ความเข้าใจที่ชัดเจน ?

ตอบ. อธิบายกำเนิดทั้ง ๔ โดยสังเขป ดังนี้

๑. **ชลาพุชะกำเนิด** สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยชลาพุชะกำเนิดนี้ ต้องอาศัยเกิดในครรภ์มารดาและอวัยวะต่าง ๆ ค่อย ๆ เกิด และเจริญเติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่ พวกมนุษย์ และสัตว์เดรัจฉาน เปเรต อสุรกาย เทวดาชั้นจาตุम्मหาราชิกาบางจำพวก

๒. **อณฑชะกำเนิด** สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยอณฑชะกำเนิดนี้ ต้องอาศัยครรภ์มารดาเกิดเช่นเดียวกับชลาพุชะกำเนิด แต่ในขณะปฏิสนธิที่แรกนั้น ต้องเกิดอยู่ในฟองไข่เสียก่อน เมื่อมารดาคลอดฟองไข่ออกมาแล้ว สัตว์นั้นจึงฟักออกมาจากฟองไข่อีกทีหนึ่ง (ตามกำหนดเวลาของสัตว์แต่ละประเภท) การเกิดของสัตว์จำพวกนี้ค่อย ๆ เติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่ เป็ด ไก่ นก จิ้งจก ตู๊กแก งู เต่า เป็นต้น

๓. **สังเสทชะกำเนิด** สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยสังเสทชะกำเนิดนี้ ที่อาศัยครรภ์มารดาเกิดก็มี เช่น เกิดในมดเลือด ได้แก่ ลูกของนางปทุมวดีทั้ง ๔๙๙ คน เป็นต้น และที่เกิดโดยไม่ต้องอาศัยมารดาก็มี คือ เกิดจากต้นไม้ ผลไม้ ดอกไม้ น้ำโสโครก เป็นต้น เช่น นางจิณฺจมานวิกา เกิดจากต้นมะขาม นางเวฬุวดี เกิดจากต้นไผ่ นางปทุมวดี เกิดจากดอกบัว พวกหนอนต่าง ๆ ที่เกิดจากผลไม้ หรือ สิ่งโสโครก เหล่านี้เป็นต้น สัตว์ที่เป็นสังเสทชะกำเนิดนี้ไม่ได้เกิดเติบโตขึ้นมาทันที แต่ค่อย ๆ เจริญเติบโต คล้ายกับพวกคัพภเสยยกะ แต่ต่างจากพวกคัพภเสยยกะ คือ ในขณะเกิดนั้น มีอวัยวะครบบริบูรณ์แล้ว และไม่ต้องนอนในครรภ์มารดา เหมือนคัพภเสยยกะกำเนิด

๔. โอปปาติกะกำเนิด สัตว์ที่ปฏิสนธิด้วยโอปปาติกะกำเนิดนี้ เกิดโดยไม่ต้องอาศัย มารดาบิดา และไม่ต้องอาศัยอะไรทั้งหมด อาศัยแต่อดีตกรรมอย่างเดียว และเมื่อขณะที่เกิด นั้น ก็เกิดเติบโตขึ้นทันที (เท่าตัวจริงที่เรียกว่า เกิดผุดขึ้น) เช่น พวกสัตว์นรก เปเรตบาง จำพวก เทวดาโดยมาก พรหมทั้งหมด และมนุษย์ในสมัยต้นกัปป์ (พวกพรหมที่ลงมากินจวน ดิน แล้วเสื่อมฤทธิ์เหาะกลับขึ้นไปไม่ได้ จึงกลายเป็นบรรพบุรุษของมนุษย์สมัยต้นกัปป์)

ข้อ ๑๒๑ ถาม. ให้แสดงความเจริญแห่งร่างกายของท่านตามลำดับ นับตั้งแต่ปฏิสนธิจนเป็นต้นมาจนถึงมีอวัยวะครบบริบูรณ์ ?

ตอบ. แสดงความเจริญแห่งร่างกายของข้าพเจ้า (คัพภเสยยกะ) ตามลำดับ นับตั้งแต่ปฏิสนธิจน ถึงมีอวัยวะครบบริบูรณ์ มีดังนี้

ในสัปดาห์แรก แห่งการปฏิสนธิ นั้น เกิดเป็นกลรูป คือ เป็นหยาดน้ำใสๆ เหมือน น้ำมิงา

ในสัปดาห์ที่ ๒ หลังจากกลรูป เกิดเป็นอัมพุทรูป มีลักษณะเป็นฟอง สีเหมือนน้ำ ล้างเนื้อ

ในสัปดาห์ที่ ๓ หลังจากอัมพุทรูป เกิดเป็นเปสิรูปมีลักษณะเหมือนเนื้อเหลวๆ สี แดงๆ

ในสัปดาห์ที่ ๔ หลังจากเปสิรูป เกิดเป็นฆนรูป มีลักษณะเป็นก้อน มีสีฐานเหมือน ไข่ไก่

ในสัปดาห์ที่ ๕ หลังจากฆนรูป เกิดเป็นปัญจสาขา คือ รูปนั้นแตกออกเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม ต่อจากนั้น คือ ระหว่างสัปดาห์ที่ ๑๒ ถึงสัปดาห์ที่ ๔๒ ผม ขน เล็บ เป็นต้นเหล่านี้ก็ปรากฏ ขึ้น แต่ไม่ระบุแน่นอนว่าอะไรเกิดก่อน อะไรเกิดตามมาตามลำดับ

ข้อ ๑๒๒ ถาม. ให้แสดงการเกิดขึ้นครั้งแรกและครั้งสุดท้ายของรูปดังต่อไปนี้ กัมมชรูป จิตตชรูป อุตฺตชรูป อาหารชรูป ?

ตอบ. กัมมชรูป เกิดขึ้นครั้งแรกตั้งแต่อุปาทกขณะของปฏิสนธิจิต และเกิดครั้งสุดท้ายที่อุปาทกขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป

จิตตชรูป เกิดขึ้นครั้งแรกตั้งแต่อุปปาตักขณะของปฐมภวังค์ และเกิดครั้งสุดท้าย ที่อุปปาตักขณะของจุติจิต สำหรับพระอรหันต์เกิดครั้งสุดท้ายที่อุปปาตักขณะของจิตตวทที่ ๒ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป

อุตฺตชรูป เกิดขึ้นครั้งแรกที่ฐิติขณะของปฏิสันธิจิต และเกิดเรื่อยไปแม้ว่าสัตว์นั้นตายแล้ว เป็นซากศพ เป็นกระดูก ซี้เถ้า หรือดินก็ตาม ไปจนกระทั่งโลกถูกทำลาย

อาหารชรูป เกิดขึ้นตั้งแต่โอชาชิมชาบทั่วไป (ในสัปดาห์ที่ ๒-๓) และเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายที่ภังคักขณะของจุติจิต

ข้อ ๑๒๓ ถาม. รูปทั้ง ๔ มี กัมมชรูป เป็นต้น ที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่านนั้น จะดับหมดไปเวลาไหน ให้แสดงโดยเฉพาะ ๆ และท่านอรรถกถาจารย์ ฎีกาจารย์ทั้งหลาย กล่าวว่า ในมนุษยภูมิ กินอาหารครั้งหนึ่ง อยู่ไปได้ ๗ วัน ในเทวภูมินั้น กินอาหารครั้งหนึ่ง อยู่ไปได้ ๑ เดือน หรือ ๒ เดือน แต่พระอนุรุทธาจารย์กล่าวว่า มนุษย์ไม่ได้กินอาหาร ก็อยู่ไปได้ ๗ เดือน หรือ ๑๐ เดือนก็มี อยากทราบว่า มนุษย์ชนิดนี้ได้แก่ มนุษย์จำพวกไหน อยู่ได้โดยอาศัยอะไร ?

ตอบ. แสดงการดับของรูปทั้ง ๔ คือ

กัมมชรูป ดับที่ภังคักขณะของจุติจิต

จิตตชรูป ของปุถุชนหรือพระเสกขบุคคล เมื่อตายแล้ว จิตตชรูปจะตั้งอยู่เท่ากับจิต ๑๖ ดวง ส่วนจิตตชรูปของพระอรหันต์นั้นย่อมดับหมดพร้อมกับจุติจิตหรือปรินิพพาน

อุตฺตชรูป จะดับลงเมื่อโลกถูกทำลาย

อาหารชรูป เมื่อตายแล้ว ยังตั้งอยู่เท่ากับจิต ๑๗ ดวง แต่ไม่เต็มที คือ เท่ากับ ๕๐ ขณะเล็ก จึงดับลงไปหมด

ตามที่พระอนุรุทธาจารย์กล่าวว่า มนุษย์ไม่ได้กินอาหารก็อยู่ได้ตลอด ๗ เดือน หรือ ๑๐ เดือนก็มี ได้แก่ ทารกที่อยู่ในครรภ์มารดา โดยอาศัยอาหารที่มารดาบริโภคเข้าไป

ข้อ ๑๒๔ ถาม. ท่านกล่าวว่า ธรรมชาติที่สงบจากกิเลสและขันธ ๕ นั้น ชื่อว่า นิพพาน เพราะเหตุใด พระนิพพานนั้นจัดเป็นธรรมจำพวกไหน สามารถเข้าไปรู้แจ้งได้ด้วยญาณอะไร และจัดเป็นอารมณ์โดยตรงของธรรมพวกไหน ?

ตอบ. ธรรมชาติที่สงบบจากกิเลสและชั้น ๕ นั้น ชื่อว่า นิพพาน เพราะเป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาเครื่องร้อยรัดแล้ว นิพพานเป็นโลกุตตรธรรมโดยส่วนเดียว สามารถเข้าไปรู้แจ้งได้ด้วยปัญญาในมรรคจิตทั้ง ๔ นิพพานนั้นจัดเป็นอารมณ์โดยตรงของโลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖

ข้อ ๑๒๕ ถาม. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ พร้อมทั้งอธิบายประกอบโดยเฉพาะแต่ละอย่าง ?

ปทมจจุตมจจนต์

อสงขตมनुตตร

นิพพานมิตติ ภาสนติ

วานมุตตา มหะโสโย

ตอบ. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ คือ ศีลชั้น ๘ สมาธิชั้น ๘ ปัญญาชั้น ๘ ผู้พ้นแล้วจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ย่อมกล่าวสภาวะธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรม ไม่มีความตายและก้าวล่วงไปจากชั้น ๕ เสียได้ ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นธรรมที่ประเสริฐสุดนั้นว่า นิพพาน

อธิบายในคาถาข้อนี้ว่า พระอนุรุทธาจารย์ พรรณนาคุณของพระนิพพานและแสดงให้รู้ว่า นิพพานนั้นคืออะไร

การพรรณนาคุณของพระนิพพานในคาถานี้มีอยู่ ๕ บท คือ ปทํ, อจจุตํ, อจจนต์, อสงขตํ และ อนุตตรํ รวมเป็น ๕ บทเหล่านี้ เป็นสภาวะของพระนิพพาน ฉะนั้น ธรรมใดมีสภาวะครบ ๕ ประการดังกล่าวมาแล้วนี้ ธรรมนั้นนั่นแหละ ชื่อว่า พระนิพพาน ตามพระดำรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย

คำว่า ปทํ แปลว่า ส่วนหนึ่ง หมายความว่า สภาวะธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้มีอยู่โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวข้องกับสังขตธรรม ได้แก่ พระนิพพาน

คำว่า อจจุตํ แปลว่า ธรรมที่ไม่ตาย หมายความว่า ไม่มีเกิด ไม่มีตาย เพราะความตายจะมีได้ก็ต้องมีความเกิด เมื่อไม่มีความเกิดแล้วความตายก็ไม่มี ได้แก่ พระนิพพาน

คำว่า อจจนต์ แปลว่า ธรรมที่ก้าวล่วงชั้น ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคตได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า พระนิพพานนั้นก้าวล่วงชั้น ๕ ที่ดับไปแล้ว คือ ปุพพันตชั้น ๕ และก้าวล่วงชั้น ๕ ที่จะเกิดขึ้นข้างหน้า คือ อปรันตชั้น ๕ แม้ว่าไม่ได้แสดงการก้าวล่วงชั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบันก็จริง แต่เมื่อได้แสดงการก้าวล่วงชั้น ๕ ที่เป็นอดีตและอนาคตแล้ว การแสดงการก้าวล่วงชั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบันก็สำเร็จไปด้วย เพราะชั้น ๕ ที่เป็นปัจจุบันนี้เอง ก็

จะเป็นอนาคตของชั้น ๕ ที่จะมาถึงข้างหน้า และจะเป็นอดีตของชั้น ๕ เมื่อล่วงไปแล้ว ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องแสดงการก้าวล่วงปัจจุบันชั้น ๕ โดยเฉพาะ และเป็นธรรมที่พ้นจากกาลทั้ง ๓ เรียกว่า กาลวิมุตติ และเป็นธรรมที่พ้นจากชั้น เรียกว่า ชั้นวิมุตติ

คำว่า อสงฺขตํ แปลว่า ธรรมที่ไม่ได้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า พระนิพพานนี้เป็นธรรมที่ไม่ใช่จิต เจตสิก รูป เพราะธรรมดาจิต เจตสิก รูป เหล่านี้เกิดขึ้นได้โดยมีปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุดุ อาหาร อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒-๓-๔ เป็นผู้ปรุงแต่ง เรียกว่า สังขตธรรม

เมื่อกล่าวโดยสามัญแล้ว คำว่า อสงฺขตธรรม ก็ได้แก่ บัญญัติด้วย แต่ในที่นี้แสดงเฉพาะปรมาตมธรรมซึ่งเป็นธรรมที่มีจริง ๆ ฉะนั้น อสงฺขตธรรมในที่นี้จึงหมายถึง พระนิพพานเท่านั้น

คำว่า อนุตฺตรํ แปลว่า เป็นธรรมที่ประเสริฐ ได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า ธรรมอื่น ๆ ที่จะประเสริฐกว่านิพพานนั้นไม่มีเลย

เมื่อกล่าวตามสภาพที่เป็นจริงแล้ว อนุตตรธรรม ก็ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ และนิพพาน แต่สำหรับในที่นี้หมายถึงพระนิพพานอย่างเดียว ก็เพราะคาถาที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น แสดงถึงเรื่องพระนิพพานอย่างเดียว

ข้อ ๑๒๖ ถาม. เพราะเหตุใด ตัณหา จึงได้ชื่อว่า วาน และการที่ตั้งชื่อนิพพานโดยยกตัณหาขึ้นมาเป็นประธานอยู่ในชื่อนั้น คุณก็น่าจะเป็นชื่อของธรรมที่ประเสริฐ แต่คำว่า นิพพาน นั้นเป็นชื่อของธรรมประเสริฐ อยากทราบว่าเป็นไปได้เพราะเหตุใด ให้อธิบาย ?

ตอบ. ตัณหา คือความพอใจติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ และความพอใจติดใจในอารมณ์นี้เอง เป็นผู้เกี่ยวเกาะสัตว์ไว้ไม่ให้หลุดพ้นไปจากความตาย เปรียบเหมือนช่างเย็บผ้า เอาผ้าหลาย ๆ ชิ้นมาเย็บติดต่อกันฉันทใด ตัณหาก็เปรียบเหมือนช่างเย็บผ้า คือ เกี่ยวสัตว์ในภพเก่าให้ติดต่อกับภพใหม่เรื่อย ๆ ไป ไม่กำหนดว่าจะสิ้นสุดลงเมื่อใดด้วยเหตุนี้ตัณหาจึงได้ชื่อว่า วาน

สำหรับพระนิพพานนั้นเป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาโดยเด็ดขาด ฉะนั้น จึงได้ชื่อนิพาน คำว่า “วาน” เป็นชื่อของธรรมที่ไม่ดี แต่เมื่อมีคำว่า “นิ” ประกอบอยู่ข้างหน้าด้วย

แล้ว ย่อมกลายเป็นชื่อของธรรมที่ดีที่สุดไป เช่นเดียวกับผู้ที่ชื่อว่าพระชีนาสพ คำว่าชีนาสพนี้ เมื่อแยกบทออกแล้วได้ ๒ บท คือ ชีณะ+ อาสวะ ชีณะ แปลว่า หมด อาสวะ แปลว่า ธรรมที่ไหลไปได้ใน ๓๑ ภูมิ ได้แก่ โลภะ ทิณฺณิ โมหะ ชื่อว่า อาสวะ เป็นชื่อไม่ดี แต่เมื่อเอาคำว่า ชีณะ เติมลงข้างหน้าแล้ว กลายเป็นสิ่งที่ดีไป ว่าโดยบุคคลได้แก่ พระอรหันต์ทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้นนั่นเอง

ข้อ ๑๒๗ ถาม. พระนิพพานเมื่อว่าโดยสภาวลักษณะแล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงความหมายของสภาวลักษณะของพระนิพพานนั้นมาด้วย

ตอบ. พระนิพพานเมื่อว่าโดยสภาวลักษณะแล้วมีอย่างเดียว คือ สันติลักษณะ หมายถึง สงบจากกิเลสและขันธ ๕ ทั้งหลาย

ข้อ ๑๒๘ ถาม. ให้แสดงความแตกต่างระหว่างสุปาติเสสนิพพานกับอนุปาติเสสนิพพาน และจงจำแนกนิพพานทั้ง ๒ อย่างนี้โดยบุคคล ?

ตอบ. แสดงความแตกต่างระหว่างสุปาติเสสนิพพานกับอนุปาติเสสนิพพาน ดังต่อไปนี้

สุปาติเสสนิพพาน หมายถึง นิพพานที่เป็นไปกับกับขันธ ๕ คือ วิบากและกัมมชรูปที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย เมื่อว่าโดยบุคคลแล้ว ก็ได้แก่ พระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่

อนุปาติเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่ไม่มีขันธ ๕ คือ วิบากและกัมมชรูปเหลืออยู่ เมื่อว่าโดยบุคคล ได้แก่ พระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว

ข้อ ๑๒๙ ถาม. นิพพาน เมื่อว่าโดยอาการที่เป็นอยู่แล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงความหมายของนิพพานนั้นมาโดยสังเขป

ตอบ. นิพพาน เมื่อว่าโดยอาการที่เป็นอยู่แล้วมี ๓ อย่าง คือ

๑. สุนฺยตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของนิพพานนั้นสูญสิ้นจากกิเลสและขันธ ๕ ทั้งปวง

๒. อนิมิตตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของนิพพานนั้นไม่มีนิมิตเครื่องหมาย รูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะแต่ประการใดเลย

๓. อัปภินิหิตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของนิพพานนั้นไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัณหาที่เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพานนั้น

ข้อ ๑๓๐ ถาม. จงแสดงธรรมที่เป็นคุณบทของพระนิพพาน มาดู?

ตอบ. ธรรมที่เป็นคุณบทของพระนิพพาน ได้แก่

๑. มหนิมมทโน หมายความว่า เป็นธรรมที่ทำให้สร้างจากความเมา
 ๒. ปีปาสวินโย หมายความว่า เป็นธรรมที่ระงับดับความกระหาย
 ๓. อาลยสมุคฆาโต หมายความว่า เป็นธรรมที่ถ่ายถอนความอาลัย
 ๔. วัฏฏุปัจเฉโท หมายความว่า เป็นธรรมที่ตัดความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ
 ๕. ตัณห์หักขโย หมายความว่า เป็นธรรมที่สิ้นไปแห่งตัณหาทั้ง ๓
 ๖. วิราโค หมายความว่า เป็นธรรมเครื่องสำรอกราคะ ความกำหนัดยินดี ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด
 ๗. นิโรธो หมายความว่า เป็นธรรมเครื่องดับทุกข์ทั้งปวงโดยสิ้นเชิง
 ๘. นิพพานัง หมายความว่า เป็นธรรมที่ดับสนิทแห่งตัณหาเครื่องร้อยรัด และเป็น การดับทุกข์ไปในตัวด้วย
- คุณบทของพระนิพพานโดยสังเขปเหล่านี้ อาศัยคุณธรรมของท่านที่ได้บรรลุถึงพระนิพพานแล้ว จึงรู้ว่า พระนิพพาน เป็นสภาพที่มีอยู่จริง

